

Várnai Gábor

**A rendszerváltás
rejtett dimenziói**

1994-2006

TARTALOM

A budapesti kapuk

Budapest for Sale, A.D. 2006.

Privatizáció

A vállalkozó középrétegek kialakulásának megakadása

A területfejlesztési döntések megalapozását támogató véleménykutatás értékelése

Autonómia és fundamentalizmus a mai Magyarországon

Autonomy and Fundamentalism in Contemporary Hungary

P A R D E S

Város- és Településpolitikai Kutató és Tanácsadó Iroda

Cégt.: Várnai Gábor

H-1068 Budapest Felsőerdősor u. 12.

Tel/Fax: +36-1-3515465

Mobiltelefon: +36-30-2219452

E-mail: h7711var@helka.iif.hu; gabor_varnai@yahoo.com

Honlap: <http://w3.enternet.hu/gvarnai/>

A budapesti kapuk

**- a Budapesti Városfejlesztési Konceptió munkálataihoz adott
javaslatok -
készült a Főépítési Iroda megbízásából**

Budapest, 2000

Az alábbiakban közöljük azon programok tömör bemutatását, amelyek véleményünk szerint 15 éves távlatban megfelelően projektesíthetők és meg is valósíthatók, illetőleg képesek kezelni a Főváros legfontosabb problémáit.

(1) Lokális szint: város- és településrehabilitáció

(a) A Keleti Kapu területére vonatkozó javaslatok - leszakadók, dezurbanizáció, belső szuburbanizáció, rehabilitáció

A Keleti Kapu legfontosabb területe a Főváros sűrűn lakott belső részén található, a külső 7. kerületben és a középső Józsefvárosban, valamint a köztük elhelyezkedő Baross téren és hatásterületén, illetve a Kőbányai út mentén.

A cél az alacsony státuszúak (idősek, kisnyugdíjasok, hátrányos helyzetű, családalapítás előtt álló fiatalok, a strukturális munkanélküliségtől sújtottak) agglomerációba irányuló kiköltözésének mérséklése, a már kiköltözöttek helyzetének stabilizálása. E migrációs irány elsősorban déli-délkeleti, érintett a délkeleti irányban húzódó "csapágyvárosokig" majdnem minden település, illetve a főváros sűrűn lakott belső zónáinak leszakadó lakossága, amely térségek alkotják az ún. nagyobb keleti kaput. A munkálatok során illesztendő a Budapesti Városfejlesztési Koncepcióban, illetve a BAFT Területfejlesztési koncepcióban részletezett Közműhátralék- és Lakáshitel-alapokról leírt elképzelés. Szükséges emellett egy nem piaci forrásokra alapozott szociálpolitikai koncepció kialakítása a Főváros 7-8. kerületi, krízishelyzetben lévő kulcsterületeire. Az össz-regionális (fővárosi és agglomerációs, illetve a megyei) szociálpolitikai koncepciók döntő sajátosságként jelölik meg a felfogás-váltást, mint a szociálpolitikai koncepció meghatározó előfeltételét. Az új felfogás azt jelenti, hogy a fővárosnak, a megyének, illetve a régióknak nem a jelenlegi, lokálisnak minősíthető szinten meglévő bonyolult, kusza szövevényes és tisztázatlan viszonyok és intézményes keretek között kell "játszania" a szociálpolitikai küzdőtér hatásköri vonatkozásaiban, hanem a megelőzésre kell helyeznie a hangsúlyt. Az új szociálpolitikai koncepcionális felfogásból az alább következő elvi szempontok figyelembevétele adódik: az integráció, az ágazati komplexitás, a koordinatív fejlesztés, a területi egységekre történő bontás elveinek szem előtt tartása; az ellátási és szakmai szempontú (mikro)regionalitás bevezetése a szociálpolitikába; a szociális és területi szempontból differenciált, a kettészakadást mérséklő és alkalmazott jellegű krízisintervenciós gyakorlat kialakítása; a helyi viszonyokra alkalmazott átképzési formák, illetve az önfoglalkoztatás meghonosítása, az kölcsönös társadalmi kommunikációs formák meghonosítása a szociálpolitikai megelőzés során. Szükséges a jelenleg is "futó", kifejezetten aktuális válságjelenségek koncepcionális kezelése, mint a prostitúció, az etnikai szegregáció, gettósodás, a külföldi betelepülők, a multikulturalizmus kérdésköre, a hajléktalan-kérdés egésze, a deklasszálódás problematikája, illetve a potenciális lakáspolitikai lehetőségek vizsgálata és koncepciója (szociális lakásépítés, lakótelep-újraélesztés).

(b) Az Északi Kapu területére vonatkozó javaslatok - elit (zöldterületi kompenzáció, kulturális híd)

Az Északi Kapu világvárosi, belső kulcsterülete a Moszkva tér és hatásterülete, valamint a Flórián térről két irányban, a 10-es és a 11-es út mentén kifelé húzódó sáv.

A főváros, illetve tágabb értelemben a régió északnyugati szektora, az ún. északi kapu (2.,3. kerületek, Dunakanyar-Pilis kistérség) koncentrálna azokat a problémákat, amelyek a városból kihúzódó elitrétegek lakóterületi-területhasználati, kulturális és gazdasági tevékenységének következtében állnak elő. Az északi kapu két térsége mind a zöldterületi elépítések, mind pedig a greenfield spekulációs térhasználat, illetve az elit dezurbanizáció tekintetében kritikus helyzetbe fog kerülni. A javaslat megvalósítása során koncipiálni kell a kialakuló kritikus helyzet szabályozásához szükséges jogi, területhasználati, kompenzációs, valamint szociális és kulturális lépéseket. Ki kell alakítani a szükséges kerület- és településközi kooperációs, forrásmegosztási, kompenzációs technikákat.

Ez az akcióterület az óbudai gázgyár és a tervezett Aquincumi híd, 10-es út területére készülne és alapvetően az északnyugati rezidenciális elitzónát és az annak függelékét képező gázgyári területet, illetve a Hajógyári szigetet értékelné. Nem javaslom a munka kiterjesztését a Váci útra, mivel ott nemigen képezhető már alternatíva, az ottani vízparti lakóterületi fejlesztési elképzelések pedig egyrészt a főváros szempontjából nem tartoznak a témába, másrészt pedig kerületi hatáskört jelentenek.

(2) Regionális szint: társadalompolitika és foglalkoztatáspolitikai

(a) A miliőre vonatkozó javaslat - köztér, központi hely

A miliőre vonatkozó javaslat világvárosi súlyponti területei a főváros legnagyobb forgalmú közttereire, közlekedési csomópontjaira vonatkozik, legelsősorban azokra, amelyek a várost átszelő útvonalak metszéspontjaiban, illetve azok közelében, a várostestbe szöve található.

A Budapesti Városfejlesztési és Rehabilitációs Konceptiók és Programok, illetve a BAFT Területfejlesztési Konceptió kidolgozása során világossá vált, hogy a városrehabilitáció egyik legfontosabb eleme a közterület-rehabilitáció, ezen belül különös hangsúllyal a köztér-rehabilitáció. E vonatkozásban a fővárosnak és a régióknak összehasonlíthatatlanul nagyobb kompetenciája és több lehetőségre van a beavatkozásra, az orientálásra, mint akár a lakóterületek (társasházak, önkormányzati ingatlanok), akár az ipari területek, vagy akár a magisztrális infrastruktúrális hálózatok tekintetében. A közterek megfelelő módon történő rehabilitációja komoly lökést ad a szomszédos, csatlakozó területek számára, a kívánatos irányban gerjeszti az e területeken megvalósuló - jórészt magánérdekes - fejlesztéseket.

A javaslat kidolgozása során párbaállított terek egyik (csomóponti), illetve másik (központihely-jellegű) tagjából térszerkezeti, társadalmi, funkcionális, miliő- és imázs szempontú tipizálás készítenendő, e típusokhoz pedig köztér-rehabilitációs modellek rendelendők az igények, a lehetőségek, az érintettek, az érdekeltek, a potenciális résztvevők, az aktorok számbavételével és tipizáláson alapuló jellemzésével. A típusokhoz hozzárendelendők a megfelelő tervezési paraméterek és finanszírozási konstrukciók. A közterekre típusonként, a terület és az időtáv figyelembevételével kialakítandó rehabilitációs modellek alapján központihely-, köztér-, és agóra-rehabilitációs megoldások dolgozandók ki.

(b) A vállalkozásfejlesztésre vonatkozó javaslat - piac, primer, terciér szektor többirányú rugalmas alakítása (diverzifikációja)

A javaslat a főváros világvárosi belső részén működő kis- és középvállalkozásokra irányul, amelyek tevékenységüket a legsűrűbben lakott belső kapu-területekre támaszkodva fejtik ki, s csak innen ingázva látják el a kapukhoz nem tartozó egyéb térségeket.

Olyan, hatékony intézményfejlesztési elvek kidolgozása szükséges, amelyek alapján felépíthető a regionális-lokális vállalkozási piacon belül működő intézményi, szabályozási, pénzügyi és informatikai támogatási formák modellje. A kidolgozandó anyagnak tartalmaznia kell a helyi szükségleteket kielégítő vállalkozások elemzését, a potenciális bedolgozói hálózatok támogatásának lehetséges módozatait, a multinacionálisokra vonatkozó kívánatos versenyszabályok kimunkálását (ajánlás-jelleggel), a vállalkozási biztonság megteremtéséhez szükséges intézményi, jogi és pénzügyi feltételek bemutatását, az európai támogatási formák konkrét adaptálásának mikéntjét, különösen a primer és a terciér szektorok lehetőségeinek és támogatási formáinak elemzését. A munkának ki kell terjednie a meglévő szakképzettségek, szakmai jártasságok felmérésére és az átképzésekre, illetőleg a belépő generáció munkanélküliség-veszélyét elhárító képzési programokra. Külön figyelem fordítandó a tartós ipari munkanélküliek jártasságainak konvertálhatóságára.

(3) Országos-régióntúli szint: gazdaságpolitika

(a) A Déli Kapu területére vonatkozó javaslat - térségi központ-szerep, barnamezős újraszervezés, indító, tovagördítő és gyorsítóhatások, a műszaki építményrendszerek (technológiai vertikumok) szintjei

A Déli Kapu világvárosi, belső kulcsterülete a Boráros tér, a Ferencváros ipari-közlekedési része, valamint a Csepel sziget északi csúcsa.

A javaslat kidolgozása során a legfontosabb teendők: elképzelések kidolgozása az ún. déli kapu területére olyan újításokat előidéző (innovációs) fejlesztések kikísérletezése céljából, amelyek az egész régióra, sőt, Magyarország fontosabb potenciális húzóágazataira kihatással lehetnek. Ezek nem lehetnek kifejezetten ipari jellegűek, hanem inkább és legfőképpen a kereskedelmi, szállítási, raktározási, logisztikai funkciókat kell célozzák. Fel kell kutatni azokat a termelési, kereskedelmi, informatikai és kommunikációs többszintes építményeket (vertikumokat), amelyeknek középszintjei Magyarországon, ezen belül Budapesten, a Lágymányostól Soroksárig húzódó rozsdáövezetre kell tekintettel lenni. Különösen a Ferencváros és Észak-Csepel elrozsdásodott ipari térségeire kell figyelni, mivel az itt beindított fejlesztések a térszerkezeti sajátosságok következtében tovagördülhetnek és felgyorsíthatják a fejlődést. Meg kell vizsgálni, hogy e térségekben milyen építészeti, térszerkezeti, infrastrukturális és logisztikai, valamint milyen hazai és európai jogi szabályozási adottságok és támogatási lehetőségek befolyásolják a telepítést.

(b) A Nyugati Kapu területére vonatkozó javaslat - régióntúli hatású felügyelet és ellenőrzés, zöldmező-védelem, térszerkezet-szabályozás, kereskedelmi kapu ellenőrzött fejlesztése

A Nyugati Kapu világvárosian belső kulcsterülete a Lágymányosi iparterülettől az Etele térig húzódó övezet. Nagy mértékben itt helyezkednek el azok a működések (funkciók), amelyek mozgatják az ország nyugatra irányuló kapcsolatrendszerének alakulását.

A nyugati kapu területe (11.,22. kerület, Délbuda-környéki kistérség) az a térség, amely a rövidtávú haszonszerzésre beállt tercier nagyvállalkozások spekulációs övezete, amit a magisztrális infrapályák koncentrált elhelyezkedése tesz lehetővé és vonzóvá. Ami a Lágymányosi iparterületen, az Etele tér környékén, a volt Expo-területen, illetve a kapcsolódó egyetemi központokban történik, az megszabja a tágabb, régiós, illetve országos folyamatok alakulását, mivel itt található a legfontosabb központok és az azokat összekötő térszerkezeti és hálózati elemek. A nyugati kapu sajátos, a régiók közötti kereskedelmi kapukra jellemző közvetítő szerepet tölt be, ami lényegében nagybani kereskedelemre, tercierben működő vállalkozásokra, illetve logisztikai funkciókra támaszkodik és egyúttal ezekre szorítkozik, ezzel pedig hosszú távon az ország régión túli szerepvesztésének veszélyét idézi fel. A feladat olyan regionális gazdaságszervezési elvek és módszerek kidolgozása és adaptálása, amelyek mérséklék a spekulációs tevékenységet. A javaslat kidolgozás során a legfontosabb a gazdasági, újítás-serkentő (innovációs) és képzési tevékenységek hosszútávú, anti-spekulációs átszervezésének feladatát kell helyezni, s ennek függvényében koncipiálандók a térszerkezeti, területhasználati és zöldterületi kompenzációs kérdéskörök.

Studio Metropolitana Kht.

Budapest for Sale, A.D. 2006.

Készült Merker Viktor megrendelésére

Budapest, 2006. január 25.

Merker úrtól azt a feladatot kaptuk, hogy a tervezett Cannes-i kiállítást támogatóként készítsünk ötletgyűjtőt, egyszemélyes brain-storming jelleggel ama tárgyban, hogy mivel jelenhet meg a főváros a nemzetközi befektetői piacon. A feladatban komoly nehézséget jelentett, hogy a fővárosban az eltelt 15 év alatt majdhogynem mindent eladtak már, ingatlant, ingóságot, holt és működő tőkét, oly mértékben, hogy az utóbbi években mértékadó politikusok fontolgatják már annak lehetőségét, hogy emelt szintű lakóparkot építtessenek vasúti rendezőpályaudvarok, temetők vagy éppenséggel nyomortelepek helyére, vegyiüzemek tözsomszédságába, miközben a fővárosban és környékén ingatlanpiaci becslések szerint 150.000 kis- és közepes méretű lakás áll eladatlanul és üresen. Ez tehát feladatunk legnagyobb nehézsége. A könnyebbség abban lelhető meg, hogy ezúttal tényleges ötletgyűjtő készítése a megrendelés tárgya és nem paraméterezett projektumok vagy nagyléptékű programok analitikus megfogalmazása.

Mielőtt rátérnénk ötleteinkre, hangsúlyosan ki kell emelnünk, hogy nagy profitrátaival, gyorsan megtérülő beruházásra nemigen van lehetőség Budapesten. Még az IBM vagy a Nestlé is feladta a hiábavaló várakozást mintegy 10 év alatt, mivel tetemes lemaradást mutathatunk fel a gazdasági kiszámíthatóság, jogbiztonság területén. A British Airport Authority, a Deutsche Telekom és a General Electric kivételével nemigen mutathatunk fel igazi multinacionális céget, amely rendszeresen megtelepedett volna itt. A 2-300 %-os profitrátaival, nagyon gyorsan fialó beruházások ciklusideje a néhány százalékos hazai és Budapesten működő vállalkozás tekintetében követetetlenül rövid lett, és e cégek a nem eladható, félig fehér, félig fekete szférában mozognak. Eladni tehát csak alacsony profitrátaival prognosztizálható beruházási lehetőségeket lehet, amihez pedig gazdasági kiszámíthatóság és jogbiztonság kell. A kellő nagyságú működőtőke a Pacifikum két partvidékén rendelkezésre, sőt, mondhatni ugrásra készen áll, több milliárd dolláros nagyságrendben. Ennek körülménye azonban nem feladatunk, rátérünk tehát ötleteinkre.

(a) Lofting

A szó nem szó szerint értendő. Nem padlástér-beépítést jelent a kifejezés, hanem kihasználatlan rezidenciális vagy ipari építmények nem standard használatra történő átépítését, átalakítását. A dolog az USA-ban indult el a hetvenes évek elején, az UK-ban bizonyos értelemben még korábban, s úgy 1995 tájékán az EU is megfogalmazta egy halvány félmondatban ennek lehetőségét. Mivel hazánkban a nem standard formát divat extrém kulturális szélsőség értelmében használni, hangsúlyozni kell, hogy nem erről van szó. Lehet persze loftosítani galériák, homoszexuális művészek számára is, de igazából alacsony megtérülési rátával dolgozó lakásfunkciókra lett kitalálva, s csak jóval később lett belőle a fentiek szerinti divat. Lényegében tetőtér, megőrzendő üres ipari létesítmények, vasúti építmények lakás, szállásférőhely céllal történő átalakításáról van szó. Mivel Budapesten kellő számú hajléktalan, munkanélküli, fiatal, belépő generációs munkanélküli diplomás, etnikum áll rendelkezésre, az olcsó, max. félkomfortos, esetleg nagyméretű, csoportos lakáslehetőséget kínáló lakások bizonyosan vevőre/bérlőre találhatnak. Mivel Budapest Európa délkeleti kapuja, kellő számban fordul meg a városban schengeni "idegen" is, akik bizonyára igénybe vennék a csökkentett komfortfokozatú szállásférőhelyeket. Van ehhez elég üres tetőtér és elég üres ipari-közlekedési építmény is. Még akkor is, ha egyesek számára ezek csúnyák, igénybevevőik pedig még csúnyábbak, bűdösek, szegények, hangosak és egyáltalán. Ha Amerikában megszűnne a Greyhound és a squat, Európában meg a fapados légitársaságok és a bidonville-

ek, nagy baj lenne. Vegyük úgy, hogy Budapest lenne e funkciók egyik keleti bázisa, a közlekedési "loft"-ok egyik telephelye, egyik otthona közönségüknek. Az urak majd befogják az orrukat (N.B. teher alatt nő a pálma).

(b) Weiss Mannfréd - Csepel

Hihetetlen, hogy a tisztelt fővárosi vezetés 15 év alatt képes volt semmit sem csinálni Árpád törzsének települési területével. Átmegy fölötte az M0, lehajtó nélkül, elmegey előtte a Lágymányosi híd, aminek rajta keresztül kellett volna mennie az albertfalvai spicc és a Gubacsi híd között, 270 cég működik egy szál úszótelken, ahol a közműszabványok eltérnek a fővároséitól, s ezért még a fővárosi közműtársaságok sem foglalkoznak a gyárterülettel, odakerül egy angol erőmű, de gondosan vigyázniuk kell, hogy ne hogy megmultiplikálják a térséget, s a legfontosabb az, hogy a szegény csepeli munkanélküli és a szentendrei mágnás egy metrón utazhasson majdan. Valaki(k) nagyon nem szereti(k) a "vörös" Csepelt, mivel szennyvízen kívül eddig még mást nem kapott, legalábbis azóta, hogy kitört a demokrácia. Úgy véljük, Weiss Mannfréd egy kicsit bölcsőbb volt, amikor 100 évvel ezelőtt a semmiből odavarázsolt egy virágzó gyáróriást. Folytassuk hát az ő útját. Ez az út Budapest működésének országos-régióntúli szintjéhez, a területi gazdaságpolitikához vezet. Csepelen jelen van, illetve lehetnek: térségi központ-szerep, barnamezős újrászervezés, indító, tovagördítő és gyorsítóhatások, a technológiai vertikumok középszintjei. A javaslat kidolgozása során a legfontosabb teendők: elképzelések kidolgozása a területre olyan újításokat előidéző (innovációs) fejlesztések kikísérletezése céljából, amelyek az egész régióra, sőt, Magyarország fontosabb potenciális húzóágazataira kihatással lehetnek. Ezek nem lehetnek kifejezetten ipari jellegűek, hanem inkább és legfőképpen a kereskedelmi, szállítási, raktározási, logisztikai funkciókat kell célozzák. Fel kell kutatni azokat a termelési, kereskedelmi, informatikai és kommunikációs vertikumokat, amelyeknek középszintjei Magyarországon, ezen belül Budapesten vannak. A feltárás során a Lágymányostól Soroksárig húzódó rozsdáövezetre kell elsősorban tekintettel lenni. Különösen a Ferencváros és Észak-Csepel elrozsdásodott ipari térségeire kell figyelni, mivel az itt beindított fejlesztések a térszerkezeti sajátosságok következtében tovagördülhetnek és felgyorsíthatják a fejlődést. Meg kell vizsgálni, hogy e térségekben milyen építészeti, térszerkezeti, infrastrukturális és logisztikai, valamint milyen hazai és európai jogi szabályozási adottságok és támogatási lehetőségek befolyásolják a telepítést. Ha ezt a gazdaságpolitika hagyja, az a bizonyos néhány milliárd dollár egészen biztosan vérszemet fog kapni (biztató előjel a BAA és Gatwick-nagyságrendű tervei), ha nem hagyja, tanulnak az IBM és a Nestlé példájából és nem várnak tovább.

(c) Tömbbelső

A tömbbelső-feltárást az építészek nagyon szeretik. Az emberek is. De az önkormányzatok jobban szeretik a pénzt, amikor egy-egy lebontott ház helyére a 6-7-8. kerületekben sóderes parkolót vagy szuper és szuperüres házat engedélyeznek. Mivel Budapesten 1870 óta engedélyezik a telkek teljes körbeépítését, valóban elég nehéz egy teljes tömbbelső megnyitni. De lehet. Különösen, ha van rá pénz. Pénz viszont csak akkor lesz, ha ezek a tömbbelső nem üres irodaépületek zárt belső parkjai lesznek elbújtatott parkolókkal, műanyag növényzettel, hanem többfunkciós szomszédsági helyek, játszótérrel, bölcsődével, orvosi rendelővel, vendéglővel, stb. Komoly mértékben valószínűsíthető, hogy ilyen tömbbelsőfeltárásokkal, párosítva lakásösszenyitásokkal, loftokkal, nem lesz gond az értékesítés. Egy kis PPP meg tényleges menedzsment kell hozzá, valamint az építésügyi

jogforrások megfelelő alkalmazása. És senki ne merje azt mondani, hogy nem lehet, mert kell az autóknak a parkolóhely. Jópár ilyent ugyanis már megcsináltak, mégpedig kifejezetten nagyforgalmú helyeken. Működnek.

(e) Budai alagutak

A Margithíd-Városmajor-Déli-Margithíd közúti 2+1 sávós alagút-háromszög két elemét már több, mint másfél évtizede megtervezték, csakúgy magánszorgalomból, mert a nagyonis nagynevű tervező cég szakemberei pontosan tudták, hogy bár az elgondolás jó, senki sem fogja őket komolyan venni. Most ismét megpróbálkozunk vele. Mondani sem kell, hogy az alagútszisztem tehermentesítené a Moszkva teret és környékét, valamint elvinné a jobbparti forgalom jelentős részét, mindezen túl pedig nem váltana ki másodlagos ráfejesztéseket sem. A terhelés vonala az ORFFI-nál, a János Kórháznál és a Délinél a föld alá kerülne, feloldva így a Belbudát sújtó pokoli zűrt. Hogy eladható-e? Természetesen igen. Ha autópálya-matricákat el lehet adni, akkor alagút-matricákat is, különösen, hogy ezt kötelezővé szokták tenni kies honunkban, valamint hogy a rendszert sokan rendszeresebben használnák, mint a sztrádákat. Hogy az északnyugati-északkeleti agglomeráció budaörsi-érdi célforgalmát is elvezetné ez a rendszer, arról ne is beszéljünk, hiszen akkor ki szabná át a néhány millió éves Dunapartot? M0 nyugati szakaszról meg ki hallana? És a sok szép zöld erdő a hegyekben meg csak nőne-nőne, s nem kerülne oda semmi eurokonform spekuláns figura ...

(f) Városárok-földalatti

A Városárok a 19. században Pest városának határa volt. Vonala: Dráva utca – Dózsa György út – Damjanich utca – Rottenbiller utca – Fiumei út – Orczy út – Haller utca. Ezen a vonalon (ill. tőszomszédságában) járt a háború előtt a 46-os villamos, utána a 33-as busz, mig meg nem szüntették a 13-6-7-8-9. kerületek, azaz a downtown belső transzverzális forgalmát lebonyolító tömegközlekedést, ezzel elviselhetetlenül megterhelve a körutat. Most fesorolunk néhány gigapoliszt. Párizs, Berlin, London, New York, Chicago, Los Angeles, Tokio, Sanghaj. Ezekben mindegyikben kéregvasút, azaz könnyű vontatmányú rövid szerelvényekkel közlekedtető és a kéreg alá épített vonalak viszik el a belső forgalmat. A műfajból az első a londoni Circle Line volt (1860, gőzvontatás), a kontinensen pedig az első a budapesti MFAV (1896, elektromos). Javaslatunk szerint a Jászai Mari térről indulva és a felsőrakpart alatt haladva a vonal ráfordulna a Városárokra a Dráva utcánál, a másik végén pedig közös állomással csatlakozna a Csepeli Gyorsvasúthoz a Soroksári út mellett a Dunaparton. Kötés: 2-es villamos. A kivitelezésnél gondot okozna a közművek cseréje-áthelyezése, de ezek amúgyis 120 évesek, s kivételesen nem 15-30 méteres szakaszokon újítanak fel, foltoznák be őket egy-egy vízcsőrobbanásakor, hanem egyben. Eladhatóságot illetően lásd az (e) pontot. A bevétel nem a fővároshoz menne, hanem a tulajhoz. A főváros így is rettenetesen sokat nyerne a dolgon az elvitt katasztrófális forgalom okozta terhelés megszűnte-mérséklődése folytán. A körúti mekik-börgik persze mérgelednének a kieső junkfood-forgalom miatt, a percenként változó vadiúj akciócumókat eladó kócerájokról nem is beszélve. Javaslatunkat a mértékadó körök nyilván eszementnek tekintenék, bár az első kapavágástól Ferencz Jóska felavató utazásáig a Millenniumi Földalatti Vasutat egy, azaz egy év alatt építették meg.

(g) Köztársaság tér - Citadella

Ez a javaslat a főváros két pontján szimbolikus erőt sugárzó építményekkel foglalkozik, amelyeket persze használni is lehetne valamire, nem is akármire. A Köztér széles környezete

foglalja magába a Keleti Kapu belépési pontját. Itt lépnek be a városba azok az emberek, eszmék, áru- és szolgáltatás-forgalmak, információk, amelyek a Balkán, a Közel- és Távol-Kelet irányából érkeznek. A Köztér nagy és kihasználatlan, s nem terveznek rá semmit, csak a sarkába egy metróállomást. Egy méretes felhőkarcoló – The Eastern Gateway of Europe – kényelmesen elférne itt, sok-sok irodával, szállóval, konferenciaközponttal, egyebekkel. Mivel a város fölé magasodna 150-200 méterével (műszakilag simán megoldható résfalakkal), minden szem felé fordulna, s nem lenne olyan érdekelt kapitalista, aki nem venné igénybe, hálózataik csomópontjai egyébként is a közelben vannak. Most felülünk a csodás 4-es metróra. Leszállunk a Gellért téren. Itt van a Nyugati Kapu belépési pontja. Itt üdvözl minket a Nyugat, az aranykor-mítoszból magához tért EU. Ez a Gellérthegy, melynek nyugati-déli környezete a Nyugat előretolt helyőrsége. A hegy tetején lévő Citadellát az osztrákok építették, soha nem használták semmire, és semmilyen szimbolikája nincs a Szabadság-szobor kivételével. Az maradhat is. Ha Jeruzsálemben pont a Get Semané fölé lehetett Hilton-szállót építeni, ide is lehet valami hasonlót. Mondjuk egy Palace of Europe-ot.

(h) The Gate of Europe Survival Guide Book

Ez a mintegy 1000 oldalas, klotettpapírra nyomott könyv a Monarchia hat nyelvén (ld. a régi papírkoronát), valamint angolul (a világnyelven) tartalmazná mindazon információkat, amelyek olcsó vagy ingyenes túlélési lehetőségekről szólnak a fővárosban. Boltok, orvosok, szállások, szolgáltatások, intézmények, civil szervezetek, mozik, csehók, parkok, minden, amire egy jöttmentnek szüksége lehet. Mondjuk első kiadásban 100.000 példány biztosan elfogyna belőle. A dolgot Londonban találták ki a hetvenes években, ára 10 font volt. Budapesten is megvan ez a kiadvány, de csak elektronikus formában (www.index.hu), és csak magyarul. Ki kellene nyomni, egy ezresért mindenki megvenné. Ciki, mert látszik, de jó.

Privatizáció

**- készült az ÁVÜ megrendelésére, lebonyolító a TÁRKI –
a munka csak a megbízó engedélyével használható fel**

1994

1. Alapvető orientációk

Ebben a fejezetben egy nehéz kérdéssel kell kezdenünk a privatizáció és a vállalkozások különböző aspektusait taglaló munkánkat. Ez a kérdés a legmélyebben meghúzódó politikai-kulturális orientációk, attitűdök mibenlétének kérdése. Sokan, sokféleképpen vizsgálták már e problematikát, ami attól tarthat számot különleges érdeklődésre, hogy Magyarországon egy sajátos helyzettel kell számolnia mindenkinek, aki politikai vagy a politikához kapcsolódó döntést hoz, vagy nyilvánít közérdeklődésre számot tartó véleményt, nevezetesen azzal a sajátos helyzettel, hogy hazánkban a tradicionalista és modernista orientációjú társadalmi csoportok aránya durván megegyezik. Többször megismételt vizsgálatok igazolják e megállapítást, azzal a nem jelentéktelen kiegészítéssel, hogy e megismételt vizsgálatok a 18 évesnél idősebb teljes lakosságot érintették, s nem csak az aktív korúakat, mint jelen vizsgálatunk. Ha csak az aktívakat nézzük e kutatások során, a tradicionalizmus súlya kisebbnek bizonyul.

A tradicionalizmus-modernizmus ellentétpár közvetlen összefüggésben áll a privatizációt fogadó általános közhangulattal; a tradicionalizmus inkább jelent kollektív, (szakterminológiával élve: ún. Gemeinschaft-jellegű) a modernizmus pedig individuális (ún. Gesellschaft-jellegű) közfelfogást, s ezek súlya, aránya meghatározó a privatizációs események megítélése szempontjából.

Egy speciálisan megfogalmazott kijelentés-sornak az elemzésével több, különböző információra tehetünk szert. Alapvetően négy csoportot sikerült elkülönítenünk a válaszok statisztikai elemzésével (clusteranalízis).

1. csoport: radikális nyugatosok (11 %)

Ez a csoport gyakorlatilag minden olyan elvet tagad, amely valamiféle hagyományra, saját útra, netalán keleti kapcsolatra utalna. Ami egyértelműen kiderül válaszaikból, az a Nyugat feltétlen követésére való hajlam. Teszik ezt annál inkább, hogy még Budapestet sem fogadják el a fejlődés egyik letéteményesének. Társadalmi összetételét illetően e csoport magasan képzett, gyakran vállalkozóként dolgozó, jólsituált, Budapesten vagy valamelyik megyeszékhelyen lakó fiatalokból áll. Kertvárosokban, jobb lakótelepeken élnek. Politikai pártállás szerint nem különböznek a többségtől.

2. csoport: liberálisok (22 %)

Az előző csoporttal igen sok rokon vonást mutatnak az ide sorolódott válaszolók. A hasonlóság a Nyugattal és a nyugatinak tartott eszmékkel való erős rokonszenven ragadható meg, a különbség azonban jelentős: nagy szerepet tulajdonítanak annak, hogy biztosítani kell a teljes szabadságot a vállalkozás számára, valamint annak, hogy

Magyarország véleményük szerint modern kultúrország, s alkalmas mindenféle új hatás integrálására, amely vonása az országnak egyúttal garancia folyamatos megújulására, fennmaradására is. Az előző, 1.sz. csoportnál mérsékeltbebb beállítottságuk indokolja a liberális minősítést. E liberális csoportunkban az előző csoporthoz hasonló társadalmi rétegeket találhatunk, de sokkal több soraikban a szakmunkás, kisvállalkozó, akik magyar gründolású új kisvállalkozásban (Bt-ben, magáncégben) keresik kenyerüket.

3. csoport: differenciálatlan, sajátutas szocialisták (32 %)

Nem rendelkeznek az ide tartozók különösebben részletezett állásponttal a modernizmus-tradicionalizmus kérdéskörében, ami azonban egyértelmű, az az, hogy nagyra becsülik a munka szerepét, a vidék és város közötti különbségek káros hatásának megszüntetését, általában a nivelláló tendenciákat. Határozottan ellene vannak a Nyugat követésének, de a Keletet sem preferálják. Értékrendjük középpontjában az önerős fejlődés, a budapesti intelligencia és a nemzeti kultúra harmóniája áll. Nem megyeszékhelyi rangú vidéki városi, képzetlen lakosokat gyakran találunk e csoportban, egyébként az országos átlagot képviselik - vélekedéseiket és társadalmi státusukat illetően egyaránt.

4. csoport: tradicionalista-populista (33 %)

Sajátos ötvözetű tradicionalizmust találhatunk e csoport képviselőinek gondolatvilágában. Egyfelől magasra értékelik a hagyományok erejét, a nemzeti egységet, kultúrát, a vidék szerepét, nem beszélve az utódállamokban rekedt magyarság sorsa feletti aggodásról, másfelől viszont erősen árnyalja vélekedésüket a munka értékének kifejezetten magasra becslése, s a szabad vállalkozás szerepének viszont határozott elutasítása. Ami túlmutat egy "sima" tradicionalizmuson, s populista felhangokat ad álláspontjuknak, az a Nyugat követésének, az új hatások befogadásának és a világvárossá fejlesztendő Budapest imázsának kifejezetten hangsúlyozott vonása gondolkodásukban. E csoportba alacsony státusú rétegek tartoznak, idősebbek, szegényebbek, gyakran munkanélküliek, segéd- és betanított munkások, idő előtt nyugdíjazottak, nagycsaládosok. Gyakran tekinthetők bigottan vallásosnak. Kifejezetten gyakori körükben a falusi lakos, munkahelyük - már amennyiben még nem vesztették el - sokszor állami tulajdonban maradó vállalat, illetve szövetkezet. Státus szerint is távol állnak a vállalkozástól, modernizációtól.

A fenti - lényegében - négy ún. attitűd-csoport mutatja, hogy az aktív lakosság körében a vállalkozás, a privát szféra elleni beállítódás kisebbségben van. Ezek az arányok és gondolkozásmódok egyébként megfelelnek az évek óta mértéknek, s mutatják, hogy a magyar társadalom fentebb bemutatott ilyen tagozódása olyan társadalmi konstans, ami csak nagyon lassan, generációs váltással képes megváltozni. Semmiféle reformpolitika, privatizációs kondicionálás nem hagyhatja figyelmen kívül e tényeket.

2. A lakosság és a managerek általános beállítódásainak vizsgálata

A lakossági és a manager-vizsgálat a közhangulati dimenziók tekintetében majdnem egyező eredményt hozott. Egy olyan hatásgyakorló tényezőt találtunk azonban, ami kapcsolódik a lakossági vélekedéseket magyarázó dimenziók valamelyikéhez, s egyet, ami

független ezektől, s amelyek magyarázzák a lakosságnak és a managereknek a változásokról, ezek egyes dimenzióiról kialakított vélekedéseinek eltéréseit:

A lakossági és manager-ítéletek különbségeit magyarázó dimenziók:

1. A munka-etika dimenziója

Ezt a tényezőt úgy magyarázhatnánk, hogy a managerek, s közülük különösen a magas jövedelmű, liberális budapesti vállalati vezetők úgy gondolják, hogy a munka meghozza - az elmúlt években is meghozta - gyümölcsét: javítja az ember előtt álló perspektívákat. Ezért jobb véleménnyel vannak a humán perspektívák alakulásáról, mint a lakosság egésze. A vidékiek, s az MSZP szimpatizánsai kevésbé hisznek e tényezőben.

2. A Nyugat hatása

A managerek szerint a lakosság véleménye inkább romlott a Nyugatról, mint a lakosság szerint. Ezt főként a vidéki, válságágazatokban dolgozó vezetők gondolják, a fővárosi, biztosabb pozíciókban és rugalmasabb piacon mozgó vállalatoknál-cégeknél lévők nincsenek ilyen rossz véleménnyel a Nyugatról - sőt.

Eredményeink szerint a managerek vélekedései a lakosságéitól két dologban különböznek. Az egyik az, hogy magasabbra értékelik a választék, az áruk minősége, a "shopping", azaz a gazdaság-gazdagság látszatát a lakosnál, a másik pedig az, hogy kivetítik saját félelmeiket a nyugati manager-konkurrenciától. Feltűnő, hogy annak, hogy az illető manager milyen cégnél dolgozik, privatizálnál, állami tulajdonban maradónál vagy újonnan gründoltnál, semmiféle szerepe nincs, még a gazdasági közhangulat megítélésében sem. Ez egyébként a lakossági vizsgálatnál is így van.

A következőkben bemutatjuk a lakosságnak a közhangulat legutóbbi évekbeli változásaival összefüggően kialakult véleménycsoportjait, amelyeket a fentebb bemutatott dimenziók további statisztikai elemzésével (clusteranalízis) találtunk meg:

1. csoport: konfliktus a gazdaság és a humán aspektusok között - aktív szegmens (45 %)

Ez a csoport tekinthető a domináns, s egyúttal átlagos véleménycsoportnak. Csak a gazdaság-gazdagság látszatelemét képező "shopping"-dimenzió pozitivitását fogadja el, a hangulati, humán perspektívát illető s környezeti aspektusokat negatívra értékeli. Az átlagosnál jobban képzetteket, nagyvárosi (kertvárosi, lakótelepi) lakosokat, gyakran az átlagnál jobban kereső, vezető beosztású embereket találhatunk gyakrabban e csoportban. Költségvetési, non-profit intézményekben, tercier szektor beli Kft-kben, Rt-kben dolgoznak. Kommunikatív, határozott véleménnyel rendelkező, szocialista orientációjú szavazópolgárok.

2. csoport: konfliktus a gazdaság és a humán aspektusok között - passzív szegmens (26 %)

Az előző csoporttal azonos vélekedésekkel jellemezhetjük ezt a csoportot is, de vélekedéseik kevésbé markánsak. Idő előtt nyugdíjazottak, passzívak, gyakran egészségügyi-kulturális vonalon dolgozók kerültek ide. A nagyvárosok tömör központjában, a "sűrűjében" élnek.

3. csoport: gazdasági depresszió (12 %)

Ez a csoport gyakorlatilag egy vonatkozásban jellemzhető markáns véleménnyel: tagadják, hogy a gazdasági helyzet - vagy akár annak látszata - javult volna. Alacsonyan képzett munkásembereket, kiskeresetűeket, gyakran munkanélkülieket találunk itt. Sok közöttük a mezőgazdasági szövetkezeti dolgozó, vidéki kisvárosi (nagyvárosi slumokban élő), falusi lakos. Nagycsaládosok, az SZDSZ felé orientálódók gyakran találhatók e csoportban. A rendszerváltás "vesztesei".

4. csoport: érzelmi optimizmus (8 %)

Ez a csoport szintén egydimenziós véleménystruktúrával jellemzhető: álláspontjuk szerint a közhangulat egyáltalán nem romlott az utóbbi években. Fideszes, MDF-es, gyakran felsőfokú végzettségű fiatalokat találhatunk e csoportban, sokan közülük Bt-kben, magáncégekben dolgoznak.

5. csoport: tudatos optimizmus (3 %)

Ugyancsak egydimenziós véleménystruktúra. A csoport szerint a perspektívák kifejezetten javultak. Az előző csoport társadalmi rétegeit találjuk meg szintén, de nagyon gyenge pártorientációkkal, alacsonyabb végzettséggel, viszont kifejezett jóléttel, gazdagsággal, gyakran saját vállalkozással.

6. csoport: passzívak (6 %)

A csoportban alacsony státusúakat találunk, akik nem nyilatkoznak a kérdéskört illetően.

Elemzésünk szerint az első és második csoport (együttesen az aktív lakosság 71 %-a) lényegében egységes és majdnem osztatlan értékelést jelez a lakosság körében: a gazdaság (legalábbis a boltokban látható gazdaság) javulásának elismerésével együtt minden más szempontból romlást tapasztalnak. Lényegében sem a gazdaságot, sem a humán aspektusokat illetően nem támadják a magántulajdon elvét. A kialakulóban lévő új manager-társadalom kielezeten reagál a nyugati konkurrenciára és túlértékeli a bolti felhozatalt.

3. Külföldiek, tőke és jövő

A priváizáció/vállalkozás ellen és mellett felhozott érvek, a döntések szempontjai gyakran megegyeznek a külföldi tőke ellen és mellett felhozott érvekkel, szempontokkal. Magyarország a közép-kelet-európai országok közül vezet a külföldi tőkeinvestitáció tekintetében, s jelentős a külföldi cég részére történő privatizáció is. Az elmúlt évtizedek alatt a vadul autarch nézetektől a szintén vadul monetarista piaci miszticizmusig terjedő reform-elképzelésekig sokmindennel találkozhatott a tapasztalt öreg vállalati róka, a háztájió-maszekoló munkás és az iskolai diák. Mindez a rengeteg hatás kibogozhatatlanul ötvöződik össze a TŐKE, azaz a nyugati tőke megítélésekor.

A lakosság meglehetősen elfogadja a nyugati tőkéről kialakult "keleti ugródeszka" koncepcióját, s nemigen hisz a jótékonykodásra utaló nézetekben. A manager-társadalom - ahogy a hangulati elemeknél is láthattuk - lényegében ugyanezeket a vélekedéseket mutatja, de markánsabban, sarkosabban.

Elemmezve azokat a kijelentéseket, amelyek tekintetében a manager-velemények jelentősebben eltérnek a lakosságiaktól, a következő, statisztikailag értelmezhető és az eltéréseket magyarázó mögöttes, látens dimenziókat különíthetjük el:

1. Kvalifikálatlan konkurrenca

Közepes, semleges összérték. Ez a dimenzió azt a nézetet tükrözi - amely nézet a managerek körében messze erősebb, mint a lakosságnál - amely szerint a magyar munkaerő képzetlen, s a külföldi tőke hazai terjeszkedése a valahai magyar piacok és konkurrencia megszerzését, letörését célozza. Alacsonyabb jövedelmű, középkorú, az ipari-építőipari szektorban dolgozó managerek hajlamosak különösebben e nézetre, politikai passzivitással vagy Fideszes pragmatista szimpátiákkal. A terciérben és kvaternerben dolgozó ellenzéki és (!) koalíciós idősebb vezetők kevésbé vallják e nézetet.

2. Nemzeti fejlesztés

Közepes, semleges összérték. Ez a dimenzió az, ami a fő tendenciával ellentétben jótékony, kifejezetten a magyar testre szabott, mintegy "üdvhadsereg"-jellegű fellépést tulajdonít a nyugati tőkének, amelynek során nem az Európához való csatlakozás a fő cél, hanem a megfelelően végrehajtott fejlesztő, megmentő jellegű beavatkozás. Vallásos meggyőződésű, veszélyeztetett helyzetű idősebb vezetők "reménykednek" a Nyugatban ily módon.

3. Keleti ugródeszka

Erős egyetértés. Azon cégek managerei értenek egyet e nézettel különösen, amelyek régebben Keleten jó pozíciókkal rendelkeztek: gyógyszer- és vegyipari, hírközlési, egészségügyi területen működő közép vállalatokról van szó, a vezetők esetében koalíciós vagy SZDSZ-es szimpátiákkal. A nagy és egészen kicsi cégméret (főként a nehéziparban és a terciérben), a szocialista orientáció - ez utóbbi kissé paradox, de azért érthető módon - nem kedvez e véleménynek. Reális helyzetismeret - a Nyugatnak nem kell ugródeszka a Kelet felé -, illetve az érintettség hiánya oldja fel a paradoxont.

4. Brain-drain

Közepes, semleges összérték. A managerek által a lakosságnál inkább érzékelt szempont, a brain drain szempontja különös intenzitással jelentkezik az ellenérdekelt szférákban: e dimenzió kivételesen nem mindegy, a privatizáció mely típusához tartozik a vállalat. A külföldre privatizált valahai magyar állami vállalatok és az újonnan gründolt hazai cégek vezetői, különösen a gép-könnyű-élelmiszer- és a híradástechnikai iparban nagymértékűnek tartják a brain draint. A privatizálás előtt álló és a kereskedelmi cégek vezetői nem ítélik lényegesnek e szempontot.

Amikor a lakosság válaszait elemezzük, figyelni kell arra, hogy az általános közvélekedés-szinten nem szakmai kérdésként "dekódolják" az emberek a felsorolt állításokat. Ezért az értelmezésnek is "le kell szállnia" a hétköznapi szintjére, s bizonyos mértékig kollokvialis nyelven kifejeznie magát.

A statisztikai elemzés (clusteranalízis) során - éppen a szakmai jelleg miatt - a megjelenési szinten értelmeztük a válaszok struktúráját, s nem merültünk le a látens dimenziók szintjének mélységeibe, ahogy a manager-véleményekkel az imént tettük. A következő csoportokat különítettük el a lakossági vizsgálat eredményeinek értelmezéskor (felhívjuk a figyelmet a privatizációs típusok csoportképző szerepére):

1. csoport: "bóvli" (30 %)

Ez a csoport különösen az állami tulajdonban maradó és a külföldiek által gründolt új cégek dolgozóinak körében erős. Nem tartják a nyugati tőke számára vonzónak a képzett hazai munkaerőt, annál inkább a nyugaton már eladhatatlan "bóvli" számára itt megnyitott piacot. Költségvetési, non-profit intézmények magasan képzett szellemi dolgozói, különösen a budapesti tömör városbelsőben tartják érvényesnek e nézetet.

2. csoport: "neokolonializmus" (27 %)

A nyugati tőkét "neokolonializmussal" vádolók javarészt külföldiek számára kiprivatizált cégeknél dolgozik. Abszolúte nem gondolják az e csoportba tartozók, hogy a nyugati kapitalisták segíteni jönnének Magyarországra, viszont a konkurrencia-letörő cégfelvásárlásokkal és a környezetszennyezés exportjával klasszikus neokolonializmust tulajdonítanak a külföldi befektetőknek. Politikailag az MSZP-vel szimpatizáló, középfokú végzettséggel, szakmunkásképzővel rendelkező szakmunkások, kisvállalkozók, de szellemiek, sok beosztottal dolgozó vezetők, vállalkozók, jólszituált, kommunikaív rétegek is tartoznak a csoportba. Cégforma: szövetkezet, Kft, Rt.

3. csoport: "spórolás" (28 %)

Ez a csoport privatizálás előtt álló vállalatok esetében jelentős. Egyetlen szempontot emelnek ki: az adózás kedvezőbb feltételeit. Lényegében fideszes, esetenként FKGP- vagy KDNP- szimpatizáns, beosztottként dolgozó, gyakran munkanélkülivé vált, kifejezetten alacsonyan kvalifikált, városi slumokban, városkörnyéki csatolt, egyéb, rossz helyzetben lévő falvakban élő szegény rétegek kerültek e csoportba. Magányos öregek, nagycsaládosok, "margó".

4. csoport: "üdvhadsereg-effektus", naiv reménykedés (15 %)

E csoportnál a cégforma definitív jellegű: a vállalat. A csoport tagadja mind a "bóvli"-, mind a "neokolonialista"-, mind pedig a "keleti ugródeszka"-konceptiókat, s kifejezetten civilizatórikus, segítségnyújtó, "europizáló", munkahelyteremtő karakterológiát tart érvényesnek a külföldi tőkét illetően. Szegény, magányos, a területi perifériákon élő, nem kommunikatív, rosszul informált és alulképzett politikailag passzív rétegek, illetőleg MDF-szavazók kerültek a csoportba.

Érdekes, hogy ezek a csoportok mennyire szoros összefüggésben állnak egyfelől a privatizációs tipológiával, másfelől pedig a politikai pártállással. Nem csoda, hisz a Nyugat jelenléte perdöntő, nemcsak gazdasági kérdésekben természetesen, hanem politikaiakban, kulturálisakban, miliő-beliékből is. Megfigyelhető, hogy a hazai gründolású új cégek és az SZDSZ-es orientáció nem sorolódott egy csoportba sem. Ez arra utal, hogy a liberalizmus - úgy tűnik - középen van, talán képes integrálni a fentebb bemutatott, igen ellentétes, zűrös álláspontokat, hatásmechanizmusokat, érdekeket és értékrendeket.

Még ebben a részben beszámolunk egy további, elég egyszerű kérdéssorra adott válaszokról. A lakosság 72 %-a szerint Magyarországon ma jelentős a külföldi tőke szerepe (a managerek 56 %-a gondolja így), 17 % (41 %) szerint nem jelentős. (A többiek nem tudtak válaszolni.) A lakosság 32 %-a szerint a jövőben növekednie kellene ennek a szerepnek (a managerek közül 66 % gondolja így), 49 % (24 %) szerint csökkennie. (A többiek nem válaszoltak.)

A válaszok indoklásaképpen a lakossági, illetve manager-felvétel szerint a következő válaszelemek hangzottak el (4 % feletti említési gyakoriságú elemek):

- a külföldi jobb, hozzáértőbb, tapasztaltabb, szervezési rendszerek, technológia importja, a magyarországi cégek idővel jobbra válnak így
- általában: ez a boldogulás, a siker, a fejlődés útja, életszínvonal javulása
- konkrétan: ez a gazd. fejl. útja, feltétele, a magyar áruk piacra kerülésének ez az útja
- ott az a pénz, tőke, ami a fejlődéshez kell, és ami idejön így, forrásbevonás, itt kevés a pénz
- minden az övök lesz, az ország kiárusítása, eladása, nemzetvesztés, jönnek az idegenek, a külföldi csak a saját hasznát nézi, elnyomnak minket, stb.
- a tőkeimport, a külföldi cégek bejövételének hasznát nem itthon fölözik le, kimegy az országból a haszon
- a (külföldi) tőke kiszorítja a (magyar) vállalkozót
- saját lábunkra kell állnunk, saját erőből kell fejlődni, önállóság

4. Tulajdon és gazdagság

A rendszerváltás kezdetét húsz évvel megelőzően megindultak már a viták a magántulajdonról, vállalkozásról. Az Új Gazdasági Mechanizmus a maga nemében páratlan kísérlet volt a szocialista doktrína és a piaci realitás összeegyeztetésére, ami bizonyos értelemben sikertelen volt, hiszen a reformokat a hetvenes évek közepén politikai okokból leállították, más értelemben viszont nagyon is sikeresnek bizonyult, hiszen az eltelt negyven éves korszak második felében ez a fokozatos "reformpolitika" békésen számolta fel az ún. létező szocializmus gazdasági-társadalmi alapjait, s a Szovjetunió összeomlását követően már csak a politikai intézményrendszert kellett átalakítani.

A vállalkozás, a magántulajdon a magyarországi közgondolkodásban tehát sokkal folyamatosabb, szervezettebb volt az elmúlt hosszú időszak során is, mint más ún. posztkommunista országban, s nem állt szigorú ellentmondásban a szociális érzékenységgel, szocialisztikus gondolkodással - bár ezt ellenzék és kormánykoalíció egyaránt hajlamos tagadni.

A privatizáció lefolytatásakor a döntéshozók a vállalatok dolgozóival szembekerülve közvetlenül konfrontálódnak a magántulajdonossággal szembeni véleményekkel. Az elemzés eddigi szintjein általánosabb attitűdökkel, orientációkkal foglalkoztunk, most azonban áttérünk a konkrét véleményekre, álláspontokra.

Az ország aktív lakossága sem nem elvakult vállalkozás- és tőkeellenes, sem nem kommunistabarát: egyensúlyban áll a vállalkozáspártiság és a szolidaritáson alapuló szociális érzékenység. A Nyugat kritikátlan imádata viszont távol áll az ország lakosságától (ugyan nem kérdeztük, de nyilván a Keleté is).

A válaszok statisztikai elemzése (clusteranalízis) és kutatói értékelése elkülönített néhány jellegzetes és meglehetősen határozott véleményegyüttest:

1. csoport: reformerek, welfare state (37 %)

Ez a csoport tulajdonképpen az elmúlt két évtized mérsékelt reformerőinek örököseként minősíthető. Messzemenőig meg kívánják óvni az állami szektort és annak feltáratlan, főként a jóléti állam megvalósítását illető lehetőségeit, de elfogadják a vállalkozás, a külföldi tőke igénybevételének imperatívuszát is. Mondhatni, fábiánusok, ha az angolszász politikai nyelvhez fordulunk vissza. Fiatal, magasan kvalifikált, jólszituált, középszintű vezető pozíciót gyakorta betöltő rétegek alkotják e csoportot, akik a városok újonnan épült lakótelepi, kertvárosi részein élnek, kvaterner szektorbeli, költségvetési, non-profit jellegű munkahelyeken dolgoznak. MSZP-, vagy Fidesz-szimpatizánsok.

2. csoport: szocilaisták (11 %)

Ez a csoport szintén örökös, a nemlétező, meg nem valósított szocialista ideál örököse. Kifejezetten vállalkozás- és manager-ellenesek, a piacot határozottan károsnak tartják. Kiábrándultságuk paradox eredménye a "Nyugatra kell menni"-beállítottság, ami a "hárommillió koldus" attitűdje inkább, nem a "zápádnnyikoké". Határozottan úgy érzik, hogy a magukfajta munkásember örökre izolált marad. Ipari válságágazatokban, vállalatoknál dolgozó, igen gyakran már munkanélkülivé lett, alacsonyan kvalifikált idősebb vidéki szakmunkások ("szakik") tartoznak ebbe a csoportba, akik a hosszú munkásélet és viszonylagosan egész jó szakmai jártasságuk folytán a közepes jövedelmi státusokig verekedtek fel magukat, s onnan zuhannak a munkanélküliség mélységeibe. A régi rendszer kiemelte, a mostani "ejti" őket.

3. csoport: radikális kapitalisták (17 %)

Az előző csoport kifejezett ellenpárja. Határozottan vállalkozáspártiak, oly mértékig, hogy még a Nyugat olyfajta szívóhatását is tagadják, amit pedig az előző csoport elismer: azt, hogy az újításnak ott vannak meg a feltételei. Nemcsak hogy megfelelőnek tartják az országot a kreativitásra, innovációra, de még az ipari és agrármunkásság izolációját sem ismerik el. Fővárosi, megyeszékhelyi elit-részekben élő, magasan képzett, kommunikatív és jólátjékozott szellemiek, vezetők, vállalkozók tartoznak a csoportba, meglehetősen anyagi jólétben, biztos megélhetéssel. KFT-kben, Rt-kben, Bt-kben, magáncégeknél dolgoznak. MDF- vagy SZDSZ-szimpatizánsok. Úgy tűnik, igaz az a közkeletű vélekedés, hogy ha nem kérdés, hogy a tőkének magyar nemzeti nacionáléja van vagy kozmopolita színekben jelenik meg, az MDF és az SZDSZ szimpatizánsainak jó része azonos állásponton van.

4. csoport: dezorientáltak, "középutasak" (22 %)

Ez az az átlagos csoport, amely a kecskét is jól akarja lakatni, de a káposztát sem akarja feláldozni, s amelyről az alfejezet bevezetésében szó esett. Az első, reformer csoporttól eltérően vélekedésüket nemigen támasztják alá határozottabb, markánsabb állásfoglalásokkal. A leszerelendő nagyvárosi ipari vállalatok viszonylag fiatal, az utolsó iparosítási hullámot követően felvett, kvalifikálatlan segéd- és betanított munkásai tartoznak ide, alacsony gazdasági és társadalmi státussal. Munkahelyeik megszűnése növelheti meg a munkanélküli-arányt a kritikus szinten túlra. A Fidesztől az utóbbi időben az SZDSZ felé fordultak.

5. csoport: izoláltak, passzívak (13 %)

Ez a csoport kizárólag egy elvet támogat a felsoroltak közül: a munkához való jog biztosítását. Félnek a nagyüzemi izolációtól, ami a munkáshagyományokkal egyébként

meglehetősen ellentétes. A legalacsonyabb társadalmi és települési státusokban, városi slumokban, elmaradott falvakban élő idősebbek, szegényemberek kerültek e csoportunkba. Politikai passzivitás, vallási bigottság esetén KDNP-szimpátia tapasztalható körükben.

A rendszerváltás első, mostani szakaszában folyó gazdasági átalakulás egyik jogi formája, tehát a privatizáció olyan döntés-sorozat, ami - ahogyan fentebb írtuk - közvetlen létérdekeket érint, alapvető értékekkel ütközhet, illetve harmonizálhat.

Úgy tűnik, az emberek teljes mértékben elfogadják a magántulajdon, pénz, vagyon létét, annak minden pozitív és negatív oldalával együtt. Jogos létnek tekintik ezt (nem rablás), a sorsszerűséget és az akaratlagosságot egyaránt el tudják képzelni a tulajdonszerzéssel kapcsolatban, de mindezzel együtt bizonyos fanyar, árnyalatnyira mintha cinikus mellékíze is lenne ennek a vélekedésnek (hiszen a pénznek nincs szaga). Az elemzés (clusteranalízis) a következőképpen megnevezhető, konkrét döntésekhez egészen konkrétan érthető módon viszonyuló, eléggé élesen elkülönülő csoportokat mutatta ki:

1. csoport: gründoló kapitalisták (30 %)

A legklasszikusabb, Dickens által is megénekelt eredeti felhalmozás tűzön-vízen át gründoló, tőkés mentalitása ütközik ki e csoport legkonkrétabb irányultságaiból. Elfogadják a pénz és a tehetség misztikus vonzódását sugalló közhelyeket, de legalapvetőbb beállítottságuk az akaratlagos gazdagodásban, a meggazdagodni-akarásban való hit, s ráadásul még az is, hogy tagadják a pénz nem boldogít típusú bölcsesség érvényességét. Fanyar mosollyal mondhatnánk: "hurrá-kapitalisták". Vállalkozók, szakmunkások, különböző szintű vezetők tartoznak e csoportba, viszonylag - de nem túl magasan - képzettek, kommunikatívok, jól informáltak. E csoport ilyen magas aránya minden bizonnyal magyar specialitás, a "vadkelet" sajátos terméke, s feltétlenül több évtizedes (maszekoló, háztájizó, géemkázó, második gazdaságzó) fejlődési folyamat hozta létre. Egyértelmű és egydimenziós liberális mentalitás jellemzi a csoportot. E nagy csoport a hazai privatizáció és gründerzeit első számú letéteményese.

2. csoport: fatalista marginalizáltak (25 %)

Ez a csoport éppenséggel úgy gondolja, hogy pénz és tehetség nem köszönnek egymásnak, hiába keres valaki, nem talál. Bár a tulajdont szentnek és sérthetetlennek tartják, egyúttal immoralitásra csábítónak is. Fatalizmusukra jellemző, hogy a gazdagságot születési előjognak tekintik. Munkanélküliek, gazdák, segéd- és betanított munkások, képzetlen, nem kommunikatív, informálatlan, politikailag passzív szegényemberek kerültek e csoportba. Ez az az alsó-közép kvartilis, a lakosság még aktív, mostanság "feleslegesként" definiálódott csoportja, amelynek szülei annak idején kijöttek a cseléd-gettókból, s bementek a szocialista nagyiparba. A sokterápia-jellegű gazdaságpolitika és a szociálisan nem megalapozott és korlátozott privatizáció ismét gettóba küldi őket; ezúttal nagyvárosi bádogviskókba.

3. csoport: konzervatívok (29 %)

Ez a csoport szellemiségében éppen az ellentéte az első, gründoló kapitalistákból állónak. Ők is úgy gondolják, hogy a tehetség és a pénz vonzzák egymást, de az akarat tényezők elismerésével együtt a születési előjog fatalizmusát sem tagadják meg.

Alapvetően morális bálítottságukra legjellemzőbb "a pénz nem boldogít"-maxima elfogadása. Képzetlen, beosztotként dolgozó vagy idő előtt nyugdíjazott, a tradicionális kisközösségekből minden valószínűség szerint nem kiszakadt tömegek alkotják e csoportot, kimutatható kisgazda- és kereszténydemokrata szimpátiákkal. A privatizációs események közvetlenül nem érintik e csoportot.

4. csoport: kritikus elit (14 %)

Ez a csoport semmilyen lényeges, a társadalom többségét megosztó közhelyet nem fogad el. Semmiféle fundamentális, örökérvényű igazságot nem tisztelnek, az egyetlen elfogadott maxima a számukra a racionális analízis, az ész mindenhatósága. Réteg szerint a felsőfokú végzettségű, vezető pozíciókat betöltő, jólszituált szellemi elit alkotja e csoportot - minden egyéb "naturális" meghatározottság nélkül. A privatizációs eseményeknek e csoport egyfelől ideológusa, végrehajtója, másfelől pedig kritikusa, megakadályozója is lehet, mégpedig pártállástól függetlenül, ugyanis ez sem jellemző rájuk. Ahogy a fatalista marginalizáltak teljesen passzívak, úgy az elit mindenhol ott van; a közhelyekből amit elfogadnak az annyi, hogy a pénz kockázati tényező. Ebből következőleg a racionális, kalkulálható kockázat mértékéig lehet számítani arra, hogy a kritikus elit a privatizációt akceptálja. Ezen a szinten túl ez nem valószínűsíthető.

A szakma- és munkahelyváltoztatás, illetve a továbbképzés és az egyéni vállalkozás, tehát azon lépések, amelyek csak az illetőre magára vonatkoznak, nem szükséges hozzájuk az egész gazdasági játékteret áttekinteni, olyannyira elfogadott, hogy egyfelől az "átlagember" esélye és a saját esély között nincs jelentős, statisztikailag értelmezhető eltérés, másfelől pedig a megkérdezettek mintegy átlagosan 40 %-ánál a konkrét gondolat, a mérlegelés stádiumában lévő elhatározás is felmerült.

Ezek azok a vállalkozás-jellegű lehetőségek, amelyek évtizedek óta nyitva állnak az emberek előtt. A többi lehetőség új, s másfajta szemléletre van szükség kihasználásukhoz. E szemlélet meglétét, illetve hiányát az elemzés (faktoranalízis) szerint egyetlen tényező magyarázza:

A magyarázó dimenzió a racionális piaci kalkulus

Ez a dimenzió egymagában magyarázza a válaszok eloszlását, s gyakorlatilag kizárólag a stock-jellegű (vagyon) és a flow-jellegű (vállalkozás) tőketulajdon mértékétől függ. Az a tényező, ami az átlagembernek tulajdonított és a saját sanszok közötti különbséget magyarázza, elemzésünk szerint szintén egynemű, minden differenciáltságtól mentes:

A különbséget magyarázó dimenzió a társadalmi státus

A fiatalok, a képzetebbek, a jobb települési környezetben élők, gazdagabbak, kommunikatívabbak, informáltabbak, újonnan gründolt magáncégnél (Kft, Rt, Bt, stb.) dolgozók, liberálisok sokkal kisebb mértékűnek látják a sanszok eltérését, mint a hierarchia másik, alsó vége felé elhelyezkedők.

Mindezzel együtt nem szabad elfelejtenünk azt, amit az átlagértékek mutatnak: a továbbképzési lehetőség átlagos, semleges értékétől eltekintve minden felsorolt vállalkozásjellegű aktivitás valószínűségi mutatója a negatív tartományba esik. A tulajdon és gazdagság iránti beállítódások csak lassan válhatnak valószínűségi stílussá, alternatív döntési lehetőségekké.

Amint ez látható abból, hogy az egy generációval ezelőtt lehetővé vált egyéni, vállalkozás-jellegű stratégiák és a most felszabadult, racionális piaci kalkulációs gondolkodásmódot igénylő stratégiák elterjedtsége és becsült realizációs valószínűsége radikálisan különbözik, a generációs ciklus tűnik a vállalkozási stílusváltás szempontjából döntő szempontnak. Egy mértéktartó és sikert elérni szándékozó gazdasági transzformációnak, privatizációs politikának ezért legalább egy generációs távlatban kell gondolkodnia.

5. Vállalkozók és vállalkozások

Utunk az egyre konkrétabb kérdésfeltevés felé újabb állomásához érkezett: egyúttal a vállalkozók, a managerek ideálisnak vélt - nyugati - típusait hasonlítjuk össze a hazaiakkal, mind a lakosság, minde pedig a manager-társadalom vélekedéseinek tükrében.

A szociálpszichológiában használatos karakterológiai skálázáshoz hasonló eszközzel éltünk: ún. tulajdonság-jellemzéses tesztet alkalmaztunk.

A managerek/vállalkozók sokkal kisebb mértékben tulajdonítanak humanisztikus jellemvonásokat a nyugati kollegáknak, mint a lakosság egésze, viszont nem is tartják őket oly mértékben szívtelennek. A lakosság a hazai managereket jóval kevésbé gondolja profinak, mint a nyugatiakat, a managerek pedig sokkal semlegesebb irányban módosítják a maguk megítélését a nyugati etalonhoz képest. Úgy tűnik, a mai gründerzeit idején nem a leghálásabb dolog a részletes önkritika.

A lakoságnak az ideálképnek tekinthető, nyugati managerről alkotott képe az alkalmazott statisztikai elemzés (faktoranalízis) értékelésével négy alapvető dimenzióval jellemezhető:

1. Érdek

Közepesen erős pozitív összérték. A dimenzió több karaktervonást sűrít magába, amelyek szorosan összefüggenek, s amelyek alapvetően a manager érdekmotiváltságát fejezi ki. Minden lényegesebb társadalmi vagy gazdasági, területi különbség nélkül az emberek egységesen meglehetősen érdekmotiváltnak tartják a nyugati manager-etaltont.

2. Skill

Igen erős, magas pozitív érték. A különböző karakterelemek összefüggése a jártasság, a hozzáértés, szakmai profizmus, azaz a "skill" dimenzióját igen markánsan jelölik ki. Magasabb státusúak, kvaterner szektor-beli szellemiek, tapasztalt vezetők a nyugati manager-etalonnak ezt az elemét erősebbre taksálják, mint a státushierarchia alsó részén, annak közelében elhelyezkedők.

3. Humanitás

Közepesen erős pozitív összérték. Az általános manager-véleménnyel szemben a társadalmi-kulturális-gazdasági és miliő-beli státushierarchia alsó részein elhelyezkedők sokkal nagyobb mértékben festik át a nyugati, manager-ideált alkotó etalont humanista elemekkel, mint a felső szegmensek. Az állami tulajdonban maradó cégek dolgozói, munkanélküliség-veszélynek kitétek, s különösen koalíció-pártiak, bigottan vallásellenesek vagy vallásosak hajlamosak az ilyen irányú képzetalkotásra. A vezetők, vállalkozók - amint előbb is láttuk - sokkal szkeptikusabbak e tekintetben.

4. Önállótlanág

Ezt a negatív dimenziót a lakosság elég erősnek érzékeli, azaz meglehetően nagy mértékben nem tartják önállótlannak a nyugati managereket. Élősködést, mások kihasználását, kívülről vezéreltséget tartalmaz a dimenzió. Alacsonyabb státusúak valamivel inkább tartják önállótlannak a manager-etaltont.

Ha összehasonlítjuk a lakosságnak a hazai managerekről/vállalkozóktól alkotott képét a nyugati etalonnal, három dimenzióval tudjuk magyarázni az eltéréseket:

1. Skill

A hazai managereket meglehetősen gyengébbnek - közepesen nagy mértékben gyengébbnek - tartják a nyugati etalonhoz képest a lakossági felvétel eredményei szerint az emberek. Az idősebb, tapasztalt, városi, magasan képzett vezetők, de a munkanélküliségbe "hullottak" is nagyobbban látják a különbséget a hazaiak kárára. A vezetésről vagy azért, mert maguk is művelték, vagy azért, mert maguk is "elszenvedték", de képet alkotni tudók vannak ezen a pesszimiztikusabb állásponton.

2. Önállótlanág

A hazaiakat a lakosság eléggé jelentős mértékben önállótlanabbnak tartja, mint az etalont. A nem tájékozott, összehasonlítással kevésbé rendelkező vidéki agrárnépesség a különbséget valamivel enyhébbnek találja.

3. Kockázatvállalás

Itt is eléggé negatív állásponttal találkozhatunk a hazaiak tekintetében. Munkanélküliek, vállalatoknál, tehát még nem átalakult cégnél dolgozók inkább gondolják a magyar managereket/vállalkozókat kockázatvállalásra kevésbé hajlandónak.

A lakossági vélemények mögött lévő dimenziók statisztikai másodelemzésével (clusteranalízis) elkülönítettünk öt markáns karakterológiai csoportot, amely a nyugati managerekről alkotott képzetek egy-egy típusát fogja össze. Ezek a következők:

1. csoport: A profi technikus (23 %)

Ez a csoport az etalonnak gyenge érdekvezéreltséget, erős skillt, gyenge humánmot és nagyfokú önállóságot tulajdonít. Fiatal, magasan kvalifikált, vállalkozó vagy vezető pozícióban lévő, kommunikatív, jólinformált rétegek tartoznak e csoportba, MSZP-s vagy fideszes rokonszenvvel, nagyvárosi lakhellyel, külföldi kézbe privatizált vagy privatizálás előtt álló, terciér szektorbeli, költségvetési vagy Kft-, Rt-formában gazdálkodó cégeknél.

2. csoport: a tőke kontár profétéja (14 %)

Ez a csoport alacsony szintű skill-t tulajdonít az etalonnak, de magas, az átlagos ítéletnek megfelelő érdekvezéreltséget, önállóságot, s az átlagtól eltérően magas szintű humanitást. Fiatalok, magyar kézbe privatizált cégeknél dolgozó szakmunkások, kisvállalkozók tartoznak e csoportba, akik liberálisok, a tömör, sűrű városbelsőben élnek, s nemigen érik el a szellemi foglalkoztatottak státusát.

3. csoport: a jó "underdog" (12 %)

Érdekvezéreltnak, magas skill-lel rendelkezőnek, humánusnak, de önállótlannak tartják az etalont. Magáncégeknél dolgozó szakmunkások, kisvállalkozók, esetenként a munkanélküliség veszélyének kitétek tartoznak e csoportba. A nagyvárosok külső

övezeteiben van lakhelyük, gyakran pedig kisebb vidéki városokban. Gyenge perspektívákkal rendelkező, a konvertálhatóság határán lévő jártassággal rendelkező, fennmaradni még éppen tudó "szakik". Az átlagosnál valamivel erősebb MDF-szimpatia.

4. csoport: a jó "updog" (26 %)

Ez az összatlagnak megfelelő ítélet. Érdekvezéreltnek, magas skill-lel rendelkezőnek, humánusnak, és önállóan tartják az etalont. Ideális képzet. Jellemzően külföldi gründolású új magáncégek alkalmazottjai, jólszituáltak, fővárosiak. Semmi további specifikumuk nem különíthető el.

5. csoport: az érdekeMBER (25 %)

Ez a csoport a karakterológiát az érdekvezéreltségre korlátozza. A státushierarchia alsó részein elhelyezkedő tradicionalista rétegek találhatóak e csoportban, akik állami tulajdonban maradó cégeknél dolgoznak vagy már nyugdíjasok, politikailag passzívok vagy pedig FKGP-, KDNP-szimpatizánsok.

Figyeljük meg, hogy a manager-etalon tekintetében kialakult típusok mennyire függenek a privatizáció formájától és fokától, s egyúttal azt is idézzük emlékezetünkbe, hogy az általánosabb, eddig tárgyalt kérdéseknél ez a tényező úgyszólván alig játszott szerepet. A "profí technikus" a külföldre privatizált vagy privatizálás előtt álló, "a tőke kontár profétája" az itthonra privatizált, az "érdekeMBER" az állami tulajdonban maradó, a "jó underdog" az új gründolású s ezen belül a ideáltipikus "jó updog" a külföldi gründolású cégek dolgozóihoz, vezetőihöz köthető.

Ezek a konkrét sajátosságok egyúttal arra is utalnak, hogy a privatizáció a jelen stádiumban elsősorban a vezetéshez, a vezetési preferenciákhoz, stílusokhoz és metódusokhoz kötődik. Tapasztalatokon alapuló karakterológia még nem jött létre, s ezért a "megfelelő embert a megfelelő helyre" elv a jelen pillanatban még csak a próbák és hibák módszerével alkalmazható.

Egy olyan kijelentés-sort is tesztelünk, ami a "qui prodest" kérdését járja körül. Ezzel be is fogjuk fejezni a privatizáció általánosabb szintű vizsgálatát, az attitűdök, orientációk, az egyes konstitutív tényezők elemzését, s áttérünk konkrétabb területekre.

Megállapítható, hogy a privatizációt, a vállalkozás terjedését javarészt kifejezetten gazdasági, speciel: vagyonosodási, hatalomszerzési indokokkal magyarázza a válaszoló lakosság, a managerek a hatalomátmentés és a vagyonszerzés tekintetében viszont eltérő álláspontot képviselnek. A lakossági válaszok statisztikai elemzésével (faktoranalízis) az alábbi magyarázó dimenziókat különítettük el:

1. Szociális érték

Ez a dimenzió egyértelmű negatív minősítással vesz részt a vélemények strukturálásában. A privatizáció nem szociális szempontokat érvényesítő folyamat a válaszolók szerint. Mindezzel együtt a fiatalabbak, az alacsonyabban képzett munkások, irodisták, alacsonyabb státusú városi vagy falusi környezetben élők, liberálisok, illetve MDF-szavazók hajlamosabbak e szempontot inkább belezlárni a privatizációs folyamatokba.

2. Liberális perspektíva

Közepesen erős pozitív összérték. Egyértelmű nyugati liberális orientációs célkitűzés rejlik a privatizáció mögött e látens dimenzió értelmében. Fiatalok, vállalkozók,

liberálisok, MDF-esek inkább vallják e véleményt. Szocialista orientációjú idősebbek kevésbé.

3. Pozíciószerzés

Erős összérték. A hatalomszerzésnek ezt a dimenzióját főként munkanélküliek, kifejezetten szegény rétegek, a megyeszékhelyek lakosai vallják. Ellene foglalnak állást a koalíció szavazói, fiatalabbak, szellemiek, vezetők.

4. Pozícióátmentés

Erős összérték. A koalíció szavazói, szakmunkások, munkanélküliek, a válságágazatok foglalkoztatottjai inkább elfogadják e magyarázó elvet, a gazdagabbak, szellemiek, budapestiek, tercier szektor-beliek, vezetők, MSZP-szimpatizánsok kevésbé.

5. Piaci aktorok kapitalizmusa

Kifejezetten erős értékek. A nyers piaci kalkulusra utaló magyarázó elemek sűrűsödnek e dimenzióba. A magasabb, státusúak, idősebbek, MDF-, SZDSZ-, MSZP-szavazók elfogadják e dimenzió jelenlétét a privatizáció magyarázataként, az alacsonyabb státusúak, fiatalabbak, a tömör városbelső lakói, KDNP- és FKGP-szavazók sokkal kevésbé.

A manager-társadalom a *qui prodest* kérdésében alig-alig vall más véleményt a lakossághoz képest. Két szempont azonban eltérő eredményeket okoz: a pozíció-átmentés és a pozíció-szerzés dimenzióiról van szó:

1. Pozíció-átmentés

Gyengén negatív összérték. Kisebb jövedelmű, a rendszerváltás után pozíciót szerzett, alacsonyabb végzettségű managerek, kisebb, új gründolású magáncégeknél, építőipari, hírközlési-elektronikai, tercier és kvaterner ágazatokban, fideszes politikai orientációval erős pozitív értékekkel elfogadják az átmentést mint magyarázatot. Szocialisták, ipari válságágazatokban dolgozó managerek nem.

2. Pozíciószerzés

Átlagos, neutrális összérték. Alacsonyabb keresetű vidéki, MSZP-szimpatizáns managerek elfogadják a pozíciószerzés motivációját a privatizáció magyarázataként, budapestiek, az MDF és az SZDSZ szavazói kevésbé.

A fenti dimenziók további elemzésével (clusteranalízis) a lakossági véleményekből előállítottunk egy privatizációs értelmezési-magyarázó tipológiát a "*qui prodest*" kérdésének megválaszolására:

1. csoport: liberalizmus (19 %)

Ez a csoport a szociális érték, a piaci aktorok kapitalizmusa, a pozíciószerzés és -átmentés dimenziói mellett a legnagyobb mértékben a liberális perspektíva megnyitását tulajdonítja a privatizációt előidéző tényezők legfontosabb jellegzetességének. Új gründolású magáncégek dolgozói, általában a bérből és fizetésből (jobban) élők, vállalkozók tartoznak a csoportba, fiatalok, megyeszékhelyi lakosok, nem túl magas végzettséggel, jellegzetesen nem tradicionalista és nem szocialista politikai orientációkkal.

2. csoport: pozíciókonzerválás (27 %)

A szociális érték szerepét erőteljesen tagadja e csoport, a piaci aktorok kapitalizmusát szintúgy. A pozíciószerezéssel szemben egyértelműen egyetért azonban az átmentés magyarázó szerepével. MSZP-szimpatizáns, magasan kvalifikált, anyagilag jólszituált szellemiek, vezetők, vállalkozók tartoznak a csoportba, fővárosi kisvárosi elithelyen lévő lakhellyel, akik javarészt újonnan gründolt kis magáncégeknél vagy a költségvetési, non-profit szektorban dolgoznak.

3. csoport: "gründerzeit" (9 %)

Ez a csoport alapvetően a pozíciószerezés, másodlagosan a piaci elv érvényesülését emeli ki. Sem a szociális értékeket, sem a liberális perspektívát, de az átmentést sem tekintik érvényes magyarázatnak. MSZP-szimpatizáns, a munkanélküliség veszélyének kitett, a terciérben és a kvaternerben dolgozó szellemi beosztottak alkotják e típust.

4. csoport: pragmatikus kapitalizmus (24 %)

Ez az átlagos vélekedést kifejező csoport. A szociális értéket nem, az összes többi magyarázó dimenziót elfogadják. Középfokú végzettségű szakmunkások, szellemi beosztottak tartoznak a legnagyobb arányban e csoportba, jellegzetesen privatizálás előtt álló cégeknél, fideszes orientációkkal.

5. csoport: "bekerítés", passzív marginalizáció (21 %)

Ez a csoport az átmentés dimenzióján kívül nem szolgál különösebb magyarázattal a privatizációra, viszont társadalmi jellegzetességeit tekintve a marginalizálódó, legalacsonyabb státusú, idős vagy munkanélküli, politikailag passzív, ha dolgozó, állami szektorban maradó vállalatnál vagy szövetkezeteknél dolgozó, falusi, városi slumokban, agglomerációban élő rétegeket öleli fel. Az angol "bekerítések", az eredeti felhalmozás jelenkor-beli kései rokonai.

Amint látható, a privatizációt viszonylag kevesen tekintik a hivatalos magyarázatnak megfelelően pragmatikusan felfogható és magyarázható folyamatnak. Sokan vannak, akik politikát visznek a dolog magyarázatába, liberális, szocialista és pragmatikus oldalról egyaránt. Érdekes és egyúttal szimptomatikus, hogy tradicionalista magyarázat-típust nem találtunk. A tradicionalizmusra hajló csoportok látóterén ez a politikailag és gazdaságilag egyaránt rendkívül jelentős döntés-sorozat egyszerűen kívül esik. A következőkben a vállalati mindennapok szintjén felmerülő problémákra, értékelésekre és változásokra térünk ki.

6. Döntések és mindennapok

Ebben a fejezetben elérkeztünk ahhoz a szinthez, ahol a privatizációval, a vállalkozások terjedésével a legközvetlenebb szinten találkoznak az emberek, dolgozók és menedzserek egyaránt: a vállalati szinthez. Egy sok szempontból álló katasztert készítettünk, amelynek egyik szeletével a vállalatok működését kíséreltük meg tesztelni a menedzserek körében, a másikkal pedig a vállalaton belüli mindennapokat a menedzserek és egyúttal a vállalatoknál alkalmazásban álló dolgozók körében is.

Az első két dolog az, hogy a menedzserek a saját cégüket illetően általában és tendenciózusan magasabb, kedvezőbb pontértékeket adnak, mint az átlagos hazai cég-etalonnak. Ez az önkritika, a reális helyzet- és önértékelés, illetve a terepismeret messzemenő

hiányaira utal - még ha egy-két esetben jogos is lehet az ilyen ítélet. A második dolog az, hogy statisztikailag érvényesnek tekinthető eltérések a vállalaton belüli rendszeroptimalizációs szempontok mentén figyelhetők csak meg, ami egyfajta manager-pragmatizmus - talán egyoldalúan érvényesülő - jelenlétére utal.

A mélyebb statisztikai elemzés (faktoranalízis) azt az eredményt hozta, hogy - a magas válaszhány miatt kihagyottak nélkül számolva - az etalon minősítésében lényeges szerepet játszó tényezők gyakorlatilag két látens magyarázó dimenzió mentén sűrűsödnek össze. Ezek a következők:

1. Rendszerracionalizáció

Átlagos, neutrális érték. A vállalati, szövetkezeti formában gazdálkodó, kisebb vidéki városokban székelő vállalatok managerei magasabbra értékelik a belső rendszerracionalizációnak az átlagos vállalati etalon kialakításában játszott szerepét.

2. Piacpolitika

Átlagos, neutrális érték. Építőipari, terciér és kvaterner szektor-beli, állami kézben maradó vagy hazai vállalkozók által frissen gründolt, gyakran fővárosi kisebb cégeknél magasabb a dimenzió mutatószáma, vidéki, magyar kézbe privatizált nagyvállalatoknál alacsonyabb. Idősebb, tapasztaltabb, de egyúttal veszélyeztetett pozíciókban lévő managerek jobban értékelik a piacpolitikát, mint a vidékiek, kezdők.

Az etalon értékelésére még ki fogunk térni, most nézzük meg, hogy a saját cég értékelésénél, az etalontól való eltérés szempontjából milyen magyarázó dimenziók működnek. Előljáróban: differenciáltabb képet kapunk, mint az etalon!

1. Rendszerracionalizáció

Erős, pozitív irányban való eltérést mutató érték. Amint a nyers adatokból is látszott, a managerek a saját cég megítélésekor a rendszerracionalizációt magasabbra értékelik az etalonnál képest. Ez főként nagyvállalatoknál van így, az 1988 előtti kisebb cégeknél a dimenzió sokkal gyengébb. Úgy tűnik, a rendszerracionalizációt csak a nagyobb vállalati méretek teszik lehetővé.

2. Cégimázs

A megfelelő cégimázs kialakítása különálló dimenzióként nem szerepelt az etalon magyarázó dimenziói között. Közepesen erős, pozitív összértéket mutat. Budapesti, piacképes iparokhoz tartozó, híradástechnikai, illetve kvaterner szektor-beli vállalatként fennmaradó cégek vezetői hangsúlyozzák e dimenzió fontosságát saját cégük tekintetében, a leépülő válságágazatok, terciér szektor-beli cégekéi kevésbé. Veszélyeztetett pozíciójú, vidéki, alacsonyabb végzettségű fideszes, szocialista managerek szintén elvetik a cégimázs fontosságát.

3. Piacpolitika

Átlagos, semleges összérték. Ez az egyetlen olyan dimenzió az egész vizsgálatban, ahol a cég prosperálása szerepet játszik. A prosperálónak tekintett, privát (privatizált vagy újonnan gründolt), jelenlegi formájában 1988 után létrejött cégek fiatalabb managerei a piacpolitikának kiemelkedő szerepet tulajdonítanak, különösen az építőiparban terciérben és kvaterberben. Az iparban és a képzetlenebb, veszélyeztetett pozíciójú managereknél ez koránt sincs így, ami érthető.

A vállalkozó középrétegek kialakulásának megakadása

politika és megélhetés, demokrácia és hovatartozás a rendszerváltás után hat évvel

**- Készült az USIA megrendelésére, adatfelvétel: TÁRKI -
a munka csak a megbízó engedélyével használható fel**

1996

Ez év elején a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) megbízást kapott az Egyesült Államok Információs Ügynökségétől (United States Information Agency, USIA), hogy egy nagyobb közvéleménykutatás során vizsgálja meg számos, a rendszerváltás óta bekövetkezett nemzetközi politikai esemény magyarországi megítélését, a lakosság hangulatát, helyzetét, viszonyulását egyes nemzetközi politikai intézményekhez. Ebben a cikkben a nagyobb lélegzetű kutatás néhány, a megélhetéssel, a demokratikus politikai intézményekkel és a lakosság hovatartozás-tudatával (identitás-tudatával) kapcsolatos kérdéssel számolunk be. Ez annál is inkább aktuális, mert mintegy hat évvel ezelőtt, a rendszerváltás időszakában országszerte igen elterjedt az a nézet, hogy az Európához való csatlakozás, a liberális alapelvek érvényesülése, a szabad vállalkozás és a parlamentáris intézményrendszer bevezetése gyorsan el fog vezetni Magyarországot alapproblémáinak megoldásához, vagy legalábbis a perspektívák világos kirajzolódásához. Ma azonban más a helyzet.

[ábra]

A kutatás során megkérdezték az embereket, hogy hogyan érzik, milyen jellemzők határozzák meg leginkább személyiségüket. A skála a lakóhelyi, a foglalkozási, a nemzetiségi, a vallási és az országban lakó-élő emberek csoportjait tartalmazta. Az eredmények szerint a legerősebb a Magyarországhoz való tartozás és a lakóhely meghatározó ereje (első vagy második helyen a válaszolók 74, ill. 67 %-a választotta e két jellemzőt), a foglalkozási csoport az emberek csaknem fele számára (40 %) fontos, a nemzetiségi és vallási csoportok meghatározó ereje azonban kicsi, 10 % körüli. Az ábrán a komplex hovatartozás-csoportokat mutatjuk be.

Eszerint a magyar lakosság mintegy 70 %-a számára az ország meghatározó ereje a legjelentősebb, a vallás és a nemzetiség elhanyagolható hatással bír, a lakóhely és a foglalkozás pedig átlagos erővel. Ez a 70 % az átlagosnál sokkal több alacsony státuszú állampolgárt foglal soraiba, akik gyakran szocilaista vagy kiscgazda orientáltságúak. Ez a gyakorlatilag differenciálatlan nemzeti identitás alapvetően jellemző az ország többségére.

Mellettük két kisebb csoportot figyelhetünk meg. Egy 12 %-ot kitevő lakossági csoport alapvetően foglalkozási hovatartozásával határozza meg magát, de elmondhatjuk, hogy jellemzően szellemiekről van szó, gyakran Fideszes szimpátiákkal. A lakóhely és az országhoz tartozás nagyon kevésbé számít szemükben. Mondhatjuk, hogy lényegében ez az a szellemi elit és eszmei vonzásköre-csoport, amelyik a rendszerváltás egyik legfőbb mozgatója volt. A másik, 18 %-os csoport az országhoz tartozás kivételével mindegyik meghatározó jellemzőt az átlagosnál fontosabbnak tartja. Soraikban igen gyakran találunk szakmunkásokat, vállalkozókat, az átlagnál gyakrabban MDF-es és SZDSZ-es rokonszenvekkkel. Ez a csoport a rendszerváltás után komoly perspektívákat látott maga előtt, magja volt egy kialakulófélben lévő új, vállalkozó középosztálynak.

Vajon hogyan értékeli a lakosság ma, 1996-ban a megélhetés és a politikai demokrácia helyzetét, viszonyát, mit gondolnak e csoportok e kérdésekről?

A lakosság 32 %-a a jelenlegi rendszert jobbnak, 58 %-a pedig rosszabbnak tartja a réginél (10 % nem tudott válaszolni). 29 % úgy vélekedik, hogy a mai politikai rendszer attól jobb, hogy szabadon választhatunk a különböző pártok és jelöltek között. 68 % szerint ettől még semmi sem lett jobb, mint a kommunizmus alatt (3 % nem válaszolt). 25 % szerint a kormány legfontosabb feladata az, hogy lehetőséget biztosítson az embereknek arra, hogy saját belátásuk szerint boldoguljanak, míg 73 % szerint inkább az, hogy mindenki számára biztosítsa az alapvető szükségleteket (2 % nem válaszolt).

Látható, hogy e három kérdéssel az USIA-kutatás a liberális doktrína és a szociális védőháló koncepciójának fogadtatását vizsgálta a magyar lakosság körében. Az eredmények szerint a liberális doktrína csak egy magas státuszú, szellemiek által fémjelzett kisebbség számára vonzó, a szociális védőháló koncepciója pedig kétharmados-háromnegyedes többségben van. A liberális doktrínához különösen vonzódik a rendszerváltó szellemi elit és eszmei vonzásköre, a szociális védőháló koncepciójához pedig a differenciálatlan nemzeti identitású többség.

Ebzekben az eredményekben így, önmagukban semmi meglepő nincs. Ami azonban nagyonis lényeges, az az, hogy a szakmunkás-vállalkozó középosztály nem tartja az átlagosnál nagyobb mértékben vonzónak a liberális politikai és gazdasági doktrínát, sőt, mivel vélekedéseik megfelelnek az átlagosnak, lényegében kétharmados-háromnegyedes többséggel ők is a szociális védőháló koncepciójának pártján állnak.

Nehéz elképzelni egy olyan vállalkozó társadalmat, ami legfőbb szempontnak a gondoskodást, az alapvető szükségletek kielégítésének állami biztosítását tekinti, s nem értékeli a politikai változásokat. Ez a sajátosan paradox keleteurópai helyzet csak úgy értelmezhető, hogy e vállalkozó középosztály kialakulásának folyamata az elmúlt hat évben megakadt, talán le is állt. Az a középosztály, amelynek kialakulását, megerősödését minden rendszerváltó politikai erő döntő célnak tekintette, szétszakadóban van, fő politikai képviselőjük, az MDF és az SZDSZ pedig nagyobb vagy kisebb mértékben, de gyengülőben. A liberális doktrínán nyugvó politikai berendezkedést a magyar társadalom elviekben elfogadja, gyakorlatban azonban túlnyomó többségében a létfenntartást, a megélni-tudást, mondhatni az életben maradást tekinti a legfontosabb célnak. S ha már a jövő vállalkozói is javarészt inkább csak életben maradni szeretnének, a helyzet rossz. Persze: nem reménytelen.

**A területfejlesztési döntések megalapozását
támogató véleménykutatás értékelése**

**- készült a KTM megrendelésére, a véleményezett kutatás lebonyolítója
a Szonda Ipsos -
a munka csak a megbízó engedélyével használható fel**

**A TELJES MUNKA
RÉSZLETES ÉS ÁLTALÁNOS ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉSE**

szociológiai-területpolitikai opponensi vélemény

1998

1. ciklus

A Szonda Ipsos munkáját a területfejlesztési döntések megalapozását segítő véleménykutatás-sorozat lebonyolításának célkitűzésével kezdte meg és folytatja. A feladat igen nehéz, mégpedig négy okból is:

(a) A közvéleménykutatásokat ún. reprezentatív mintán szokták végezni, amely minták a választókorú népesség összetételét nem, kor, iskolai végzettség szerint tükrözi. Bár a Szonda Ipsos a mintavételkor bizonyos települési sajátosságokat figyelembe vett, nem alapozta a mintavételt egy olyan - már a nyolcvanas években is sok alkalommal elvégzett és gyakorlatilag azonos eredményt hozó - statisztikai tipizálásra, amely a KSH (beleértve az ún. T-Star) adatbázist felhasználva, magasabb rendű statisztikai elemzésekkel területi típusokat hoz létre, s amely típusokból a szokásos három reprezentativitási szempont figyelembe vételével területileg is típus-jellemző mintát lehetett volna kialakítani. A Szonda Ipsos mintája tehát csak igen komoly megszorításokkal tekinthető területileg reprezentatívnak, amely tény a kapott eredményeket oly módon befolyásolja, hogy azokat inkább csak kvalitatíve lehet minősíteni, kvantitatíve nem.

(b) A hagyományos közvéleménykutatásoknál általában elszigetelt individuumok vélekedéseit összegzik, s ennek az összegzésnek a folyamatoképpen jön létre a "közvélemény". Ez az eljárás megfelelően működik jól megfogalmazott, a köztudatban eleve és széleskörűen elterjedt kérdések esetében, mint pl. a politikai preferenciák vagy egyes piaci fogyasztási szokások esetében. A területfejlesztés azonban egyfelől nem olyan kérdéskör, ami jól definiált, széles körben részleteiben is ismert elemekből állna össze, másfelől pedig kompetenciakörébe nem egyéni, hanem csoportvélemények tartoznak, mivel a területfejlesztési döntések közösségeket - lakóhelyi csoportokat - érintenek. A Szonda Ipsos kérdőíve a hagyományosan felfogott egyéni véleményekre kérdezett rá, s a kutatásban nem alkalmazták azokat a - pl. csoportszimulációs - kérdezéstechnikákat, amelyek a releváns csoportvélemények feltérképezésére alkalmasak lennének. A kapott eredményeket így csak átlag-közlőnek, tájékoztató jellegűnek tekinthetjük. Ide tartozik az a hiba is, hogy részint a minta nem kellő nagysága miatt, részint pedig amiatt, hogy területtípusokra nem reprezentatív, az egyes (jellegzetes) kistérségek tekintetében (legyenek azok statisztikaiak vagy szervesen létrejöttek) a kutatás csak véletlenszerűen, egy-egy esetben tud érdemleges mondanivalóval szolgálni, többnyire akkor, amikor az illető megyére vonatkozó adatokat olyasvalaki dolgozta fel, aki - pl. azért, mert ott él - tájékozott a helyi viszonyok tekintetében, s így "feljavította" az adatokat. Ugyanez a helyzet a nagyobb települések belső, ún. szegregált területei közötti különbségek megjelölése és értelmezése vonatkozásában is fennáll.

(c) A kutatás standardizált kérdőívvel készült, ami azt jelenti, hogy ugyanazon kérdéseket, ugyanolyan megfogalmazásban tettek fel egymástól teljesen eltérő társadalmi és települési körülmények között élő válaszadóknak. Ez a hiba az ún. szemantikus (tartalmi-értelmezési) különbségeket elmosza, így valamely kérdésre - pl. egy-egy ún. elégedettségi indexre rákérdező kérdésre - adott válaszok teljesen mást jelenthetnek aszerint, hogy ki és hol adta a választ. Szintén megfigyelhetjük, hogy azok a kutatók, akik - elemzésükből kiolvashatóan - sokat jártak már terepen, tudták megfelelő módon értelmezni az adatokat, azok azonban, akik nem jártak még "kint" a terepen, a "vérvalóságban", csak "megzenésíteni" tudták az adatokat. Jellegzetes példa erre a vállalkozások kérdésköre, amely esetben a terepen ismerős kutatók tudták, hogy az agrárvállalkozások zöme kényszervállalkozás, a háztáji továbbélése, s

lényegében önellátásra termel, az "íróasztal-kutatók" viszont simán egy kalap alá vették ezeket a "nagymenő", városi, a piacon ténylegesen is jelenlévő vállalkozásokkal. Ez a kérdés azért fontos, mert területfejlesztési döntésekre vagy ott van alapvetően szükség, ahol ún. "kemény" statisztikai jelzőszámok ezt feltétlenül szükségessé teszik (borsodi, szabolcsi elmaradottság-kiegyenlítő programok), ahol gazdasági vagy civil szervezeti aktorok ezt igénylik (vállalkozásfejlesztési programok a nyugati kapu térségében), vagy pedig ahol a lakosság szubjektív megítélése elkerülhetetlenné teszi a döntéshozatalt, programindítást (pl. vezetékes gázprogramok, veszélyeshulladék-tárolók kérdésköre). A standardizált kérdőív azonban nem teszi lehetővé az e szempontok szerinti differenciálást, s csak a kutatók esetlegesen rendelkezésre álló helyismerete segít egy-egy megye vonatkozásában.

(d) Az 1996 évi XXI. törvény sok tekintetben új helyzetet teremtett. Új intézmények jöttek létre, új döntési mechanizmusok, finanszírozási források és elosztási-pályáztatási formák születtek, egyszóval a magyarországi átmenetet kezelni szándékozó változtatások léptek életbe. E kérdések olyanok, amelyek nem képezik közvélemény tárgyát, mivel az intézmények, a jogrend és a finanszírozási kérdések szakmai jellegűek, s nem közvélemény-tárgyak. A kérdőívnek ezért az MFT-kre vonatkozó kérdéseire adott válaszok lényegében általános értékítéletet tükrözhetnek csak, amelyeket akkor is megkapunk, ha a területfejlesztés kapcsán az MFT-kre, a kormányra, a parlamentre vagy az önkormányzatokra kérdezzük. Közvéleménytárgy lehet ez esetben az MFT-k valamely döntésének következményeiről alkotott ítélet, az első ciklus idején az MFT-k azonban még csak az alakulás és az első pályázatok stádiumában voltak. Ha a kérdőív a pályázatok jellegzetes témáira kérdezett volna, használhatóbb eredményeket kaptunk volna, olyanokat, amelyekkel a szabályozás tekintetében a területfejlesztési intézmények kalkulálhatnának.

Nagyon komoly hiányossága az első ciklus eredményeinek az országos összesenben történő elemzés elmaradása, így az országos helyzet, vélekedések és folyamatok bemutatása, ami önmagában is értékes eredményeket hozhatott volna, ezenkívül pedig a megyei elemzésekhez összehasonlítási alapként szolgált volna. A kötetekből kiolvashatóan nem volt részletes feldolgozási vázlat, szempontrendszer és tematikus rend. E hiányosságból fakadóan a kötetek színvonala, tematizációja és tartalma, valamint metodikája *ad hoc* jellegű lett. Volt, aki helyi tapasztalatai alapján tényleges értékelést adott (Békés, Veszprém), volt, aki "tisztességesen" megelemezte az adatokat (Somogy, Tolna), volt aki a lényeges determinánsokat hozta felszínre (Csongrád), volt aki valamilyen "elméleti bölcsességgel" pótolta a tényleges elemzést (Győr-Moson-Sopron); a többiek általában csak bemutatták az adatokat, minden különösebb értelmezés nélkül (ezt hívják a szakmában "adat-megzenésítésnek"). Feltűnően sokan hívták fel a figyelmet a standard mintahiba és a mintavételi hiányosságok értelmezés-nehezítő hatására, ami egyfelől *kvantitatív értelemben* valóságos tény, *kvalitatív értelemben* azonban azt jelenti, hogy az elemzők - kissé nyersen fogalmazva - nem értették, mit is elemeznek, hiszen hiba ide, minta oda, azért *kvalitatíve* lehet értelmezni az adatokat. Az elemzők eszerint feltehetőleg nem ismerik megfelelő mértékben a területfejlesztés valóságos kérdéseit.

A munka kiegészítő fejezeteként kerültek be az MTA RKK által készített feldolgozások az MFT-k első időszakának tapasztalatairól. E feldolgozások részben interjúkra, részben pedig finansiális kimutatásokra támaszkodtak. Az RKK-anyagokkal kapcsolatban is megállapíthatjuk, hogy tematikájuk és feldolgozási módjuk szintén esetleges. Nem előre meghatározott szempontok szerint kérdeztek az interjúereket, feltehetőleg csak egy-egy interjúalanyuk volt, így meglehetősen szubjektívre sikerültek a feldolgozások. Egyes RKK-

kutatók tematikusan differenciált módon mutatták be a megye MFT-szempontról értékelt helyzetét (Fejér, Győr-Moson-Sopron, Borsod-Abaúj-Zemplén), mások viszont csak egyszerűen, kommentár nélkül közölték a benyújtott, illetőleg jóváhagyott pályázatok listáját, a megszavazott pénzeket. A pályázat-értékelési szempontok egyes megyéknél szerepeltek, másoknál nem. Egyes anyagok minősítették a KTM tevékenységét, illetve a törvényt, mások nem. Itt is a koordináció, az összefoglaló országos elemzés és az egységes tematika hiányát emelhetjük ki. Megállapíthatjuk, hogy nem történt meg a kötetek elején szereplő KSH-adatoknak, a kérdőíves felmérés eredményeinek és az RKK-anyagoknak az együttes értékelése sem megyénként, sem pedig országos összesenben. A feldolgozás esetleges volt, egyes kérdéseket nem is elemezték a kutatók - de az, hogy mely kérdések maradtak ki a feldolgozásból, az is esetleges volt -, s az egész munkából hiányzott az egységes és strukturált kérdéscsoport, a kutatás céljának konkrét meghatározása. A mintavétel és a kérdőív mutatkozik koherenciát (tartalmilag ez utóbbiról később írunk), a feldolgozás azonban gyakorlatilag áttekinthetetlenül esetleges és igen sokszor redundáns információhalmazt jelent csupán. Néhány kutatótól eltekintve az elemzők úgy viszonyultak a munkához, mintha KSH-adatközlés és mechanikus adatfeldolgozás lett volna a feladatuk (az RKK esetében érdekesítő, gyakran szubjektív esettanulmányok megírása), és nem az értelmezés, minősítés és a döntéshozatali folyamat támogatása. A munka lebonyolítói és elemzői feltehetőleg nem voltak tisztában azzal a sajátságos ténnyel, hogy a területfejlesztés előtt álló problémák ún. rosszul strukturált problémák, amelyek megoldásához nem elég a mechanikus "agyzsírozás", azaz standardizált adatközlés, hanem egyedi és konkrétan alkalmazott szakismeret és terepismeret szükséges.

A munka egyik legfőbb használati értéke az lehet, hogy az egyes döntéshozatali és -megalapozási területeken segítséget, input-információt nyújtson különböző területfejlesztési kérdéscsoportokban. Ehhez tudnunk kell, hogy - ahogy a törvény első paragrafusai is hangsúlyozzák - jelentős különbség van a kistérségek, a megyék, városok, régiók és az ország egészének döntési sajátosságait illetően. A kistérségeknél a horizontális kooperáció, a mikrotérségi polarizáció, a megyék, megyei városok esetében a térségi gazdasági és kulturális tevékenységek szervezése, a régióknál a modernizáció, innováció (agrár- és ipari válságövezetek, vállalkozási övezetek, határmenti együttműködések, stb.), az országos szinten az EU-kompatibilitás biztosítása, a transzferfunkciók biztosítása, a kiemelt, speciális régiók fejlesztési koordinációja, a területileg (főként a halmozottan hátrányos helyzetű perifériák esetében) érvényesítendő védőháló kérdéscsoportja a legjelentősebb néhány megoldandó probléma. A Szonda Ipsos munkája a felsorolt hiányosságok következtében nem volt alkalmas arra, hogy a fentiekben felsorolt kérdésekre választ adjon, információforrásként szolgáljon, illetve megoldási alternatívák előzetes tesztjét, fogadtatását tegye vizsgálat tárgyává. Sok megyében az illető megye legégetőbb kérdésének tárgyalása egyszerűen elmaradt (Szabolcsban pl. a záhonyi tervezett vállalkozási, speciális övezet kérdése, Győr-Moson-Sopron, Fejér, Baranya, Csongrád, Hajdú-Bihar megyében a meglévő innovációs potenciál hasznosításának problematikája, a nyugati kapu térségében az osztrák tőke jelenlétének a mindennapokra gyakorolt hatása, Budapest hatalmas vonzáskörzetében a fővárosi folyamatok értékelése, stb., és még nem is beszéltünk a vertikális információáramlás és a döntési folyamatok témáiról). Az adatok feldolgozása - mint írtuk - jórészt ötletszerű volt, az értékelések-minősítések az elemző személyes tájékozottságának volt a függvénye. Az adatok alapján mindenesetre néhány fontos - *kvalitatíve értékelhető* következtetés levonható. Ezeket alább összefoglaljuk.

A lakosság vélekedése szerint a megélhetés, munka, perspektívák, a következő generáció lehetőségei tekintetében 1990 óta jelentős romlás következett be. Az elemzés alapján megállapítható, hogy továbbra is meghatározó erővel bírnak bizonyos, igen jellegzetes és több generáció óta kumulálódó jelenségek, amelyek megszabják a települések, kistérségek és a nagyobb régiók sajátosságait. Ezek a következők:

(a) A kumulált szellemi tőke (human capital) az a tényező, amely globálisan meghatározza a települések, térségek fejlődési potenciálját. Ennek szerepe a mai napig nem változott, sőt, erősödni látszik. A sikeresebb átképzési programok, modernizációs projektek a kumulált szellemi tőkének otthont adó centrumokhoz kötődnek. E térségekben halmozódik fel a tudás, az ingó és ingatlan vagyon, a kapcsolati és kulturális tőke, alakulnak ki, illetve őrződnek meg emberhez méltó társadalmi miliók. Területileg a modernizációs pólusok a fővárosban, a nyugati kapu térségében és Székesfehérvárott koncentrálnak nagyobb mértékben.

(b) A központi fejlesztési etapok (60-as évek: nehéz- és vegyipar, 70-es évek: gép- és könnyűipar, 80-as évek: terciér szektor) a szellemi tőke centrumaihoz kötődtek, illetve létrehozták ezeket. E fejlesztési etapok területi hatása a mai napig determinisztikus erővel bír, mivel a privatizáció, a külföldi tőke és a modernizáció szorosan kötődik a szellemi tőke felhalmozódási helyeihez, illetve az ipari válságtérségek közül azokhoz, ahol a megfelelő szellemi tőke és ennek folytán a fogadóképes vállalkozói kultúra jelen van. Az ország innovatív-modernizálódó térségei így egybeesnek a régebbi, legjelentősebb fejlesztési centrumokkal. E térségekben működnek ténylegesen is piaci viselkedést mutató vállalkozások, találnak maguknak perspektívát. Fontos megállapításként adódott, hogy a sikeres vállalkozásfejlesztés a szellemi tőke jelenlétéhez kötődik, s nem a munkahelyhiányhoz.

(c) Ezek a tényezők a múltban polarizálódást okoztak és okoznak ma is, a fejlesztési pólusok, valamint szűkebb és tágabb környezetük között. A polarizáció jelenleg is folyik. A szervesen kialakult kistérségi együttműködések útjában számos adminisztratív és települési érdekkellentétekből fakadó akadály áll. Megfelelő kompromisszumképző mechanizmusok jelenléte és az ezekhez nélkülözhetetlen jártasságok, szakértelem, térségfejlesztési menedzsment még nem tapasztalható megnyugtató mértékben. A kompromisszumképzéshez nélkülözhetetlen civil szerveződések ismertsége igen alacsony, a kulturális-kommunikációs hálóból kieső népszerűség aránya minimálisan is egyharmadnyi.

(d) A térségi különbségek hatására a rosszabb helyzetben lévő települések-térségek megélhetési viszonyai, infrastrukturális helyzete és társadalmi-kulturális kohéziója fokozatosan bomlásnak indult. A struktúravésztesnek ez a folyamata jelenleg is érvényesül. A lakosság e térségekben a folyamat kompenzálására mezőgazdasági önellátási megoldásokhoz, feketemunka-vállaláshoz, nagymértékű ingázáshoz és elköltözési lehetőségek mérlegeléséhez folyamodik. További lehetőség a kis tőkeigényű kereskedelmi-szolgáltatási kényszervállalkozás, ami a vállalkozások többségét jellemzi, s kultúrájában lényegében nem vállalkozást jelent, hanem a hagyományos maszek-fusi-háztáji tevékenységek továbbélését. Országosan a vállalkozások egyharmada hanyatlik, mintegy fele stagnál s csak egynegyedénél kisebb részét kívánják fejleszteni. A pályakezdő fiatalok országos adatok szerint átlagosan 50 %-os arányban nem tudnak majd képzettségüknek megfelelő munkát találni. A lakosság negyede-harmada reális veszélyként értékeli a munkanélkülivé-válást.

(e) A halmozottan hátrányos helyzetű térségek az elmúlt időszakban elvesztették fejlődési-szintenmaradási perspektíváikat. A trend e vonatkozásban még nem fordult meg. E térségekben koncentrálnak a munkanélküliség, oly mértékben, hogy a munkanélküli-támogatásból már kiesett tartósan munkanélküliek számottevő hányada megfelelő képzettség

és munkalehetőség hiányában már le is mondott a - bármilyen - munkavállalás, sőt, az átképzések, tanácsadás, vállalkozási támogatások igénybevételének lehetőségéről is. E települések és térségek reprodukciós képessége megszűnt, gazdasági és kulturális perspektíváikat lényegében elvesztették. Területileg a szabolcsi és borsodi perifériákon, egyes nógrádi, hajdú-bihari, hevesi, szolnoki és békési kistérségekben, valamint a tolnai-baranyai kistélepeleéseken koncentrálódik e jelenség. Az összlakosság országos számokat tekintve 10-25 %-a pauperizálódottnak tekinthető, 20-40 %-a élelmiszeren, rezsin vagy fűtésen is kényszerül már takarékoskodni.

Meg kell állapítanunk, hogy e folyamatok létét már a hetvenes években kimutatták (Perczel K. - Vécsei P.), a nyolcvanas években mikrokörzeti, sőt, teljeskörű települési mintán kielemezték és értékelték (Baráth E. - Miklóssy E. - Nagy B. - Schneller I. - Szaló P. - Várnai G.), s a jelenleg értékelt kutatás ezekhez az eredményekhez csak annyit tud hozzátenni, hogy a lakosság véleménye szerint az akkor kimutatott tendenciák folytatódnak, csak formájukat változtatták meg és a lakosság megkezdte az alkalmazkodást az új jogi és intézményi feltételekhez. A kiút, a széles értelemben vett modernizáció mikéntje nem volt kutatási cél, s nem is születtek e tekintetben eredmények.

2. ciklus

A Szonda Ipsos a területfejlesztési kutatás második ciklusában részlegesen megváltoztatta a kutatási metodikát, a mintavételt, így a megváltoztatott rész (de csak a megváltoztatott rész) szakmai megbízhatósága nagyban megnövekedett. A kapott adatok áttekintése során megállapítható volt, hogy nem kvantitatív tájékoztatási igények kielégítésére a munka többé-kevésbé már alkalmas.

Három pontot emelhetünk ki a változtatások közül: Az egyik - a fontosabb és szakmailag megbízható - pont abban áll, hogy a tematikába bekerült egy, a Városkutatás Kft. által készített kutatási blokk, amely "szakértőktől", azaz polgármesterektől, jegyzőktől lett lekérdezve. Ez a blokk igen nagy számban tartalmaz az önkormányzatok fejlesztési elképzeléseivel, gazdálkodásával, intézményszervezési gyakorlatával, szolgáltatásbiztosítási programjaival, finanszírozási, pályázási és hitelfelvételi gyakorlatával kapcsolatos kérdéseket, valamint olyanokat, amelyek azt tudakolják, hogy az egyes szolgáltatások, fejlesztések, stb. tekintetében milyen mértékben számítanak lakossági hozzájárulásokra. Ez a blokk alapvetően önkormányzati pénzügypolitikai és fejlesztés-finanszírozási bázisadatokat tartalmaz, amelyek segítségével, amelyek alapján a megkeresett önkormányzatok számára fejlesztési terveket, programokat lehet koncipiálni. Ezt a blokkot kiegészíti néhány kérdés, amelyek az MFT-k fejlesztés-koordináló és egyéb természetű tevékenységét kutatja. A Szonda Ipsos munkájának 2. ciklusában csak e kiegészítő kérdéseket dolgozta fel, a blokk java részét kitevő részletes pénzügypolitikai és fejlesztés-finanszírozási adatok nem kerültek átadásra.

A második kiegészítés, amelyről szólnunk kell, egy igen nagyméretű, a lakásmobilitási kérdéskört vizsgáló blokk a lakossági kérdőívben, amely részletesen kutatja a lakásváltoztatási szándékokat, okokat, preferenciákat, ingatlanpiaci árfolyamokat, ezek becsült mozgását a jövőben, valamint egyéb pénzügyi kondíciókat. Ezek az értékes adatok megyei vagy bármilyen más aggregációs szinten nem értelmezhetők, a vizsgált településekre vonatkozólag azonban szintén komoly mértékben segíthetik egy adott önkormányzat rehabilitációs vagy általánosabb értelemben vett lakáspolitikájának kialakítását, program-szintű kidolgozását. Területfejlesztési szempontból a blokkban foglalt információk - mivel a kérdéskör az ÖTV által szigorúan szabályozott módon önkormányzati kompetenciába tartozik - nem

használhatók, ha csak nem egyfelől abban az igen gyenge értelemben (e tematikus blokk feldolgozása ebben az értelemben történt meg), hogy e kérdések nagyon áttételesen utalnak a települések népességmegtartó erejére és képességére (amely áttételes utaláshoz képest azonban a blokk kérdései nagyon számosak és nagyonis konkrétak, feldolgozásuk pedig csak részlegesen történt meg), másfelől pedig abban a sokkal erősebb értelemben, hogy a településrendezés a tárca és a Területfejlesztési Hivatal hatáskörébe tartozik, így ezek az adatok - információvá feldolgozott formában - településrendezési szempontból igencsak használhatóak lehetnének, azonban feldolgozásuk, minősítésük, értelmezésük, sőt, közlésük ebből a szempontból és e célból megfelelő mélységben és megfelelő értelmezési háttérrel igénybe véve nem történt meg.

A harmadik pont, amire fel kell hívnunk a figyelmet, egy az informális lakossági kommunikációt, hírfogyasztást-médiaigénybevételt és a civil/szakmai szerveződéseket kutató blokk. E blokk igen hasznos adatokat tartalmaz, azonban a kutatók nem tudták ezeket az adatokat információvá alakítani, azaz értékelni, minősíteni. A lakossági kommunikációs hálózatok és a civil/szakmai szervezések adatainak megfelelő értékelése megfelelő elemzések alkalmazásával felvilágosítást nyújthatott volna arról, hogy a lakosság és a szakmai aktorok mennyiben és milyen mértékben, valamint milyen módon, milyen formális és informális érdekegyeztetési és kommunikációs eszközök igénybevételével érhetőek el, hogyan lenne biztosítható a kétirányú (oda-vissza) információáramlás. Ez az elemzés azonban - feltételezhetően a kutatási koncepció másfajta (egyébiránt dokumentálatlan) irányultsága, valamint a kutatók ezirányú felkészületlensége következtében - elmaradt. A blokk eredményeinek közlése megmaradt egyszerű taxatív szinten.

További fontos megállapítás, hogy a lakossági mintán az 1. ciklushoz képest a Szonda Ipsos nem változtatott, az ezzel kapcsolatban az 1. ciklushoz írt opponensi véleményben foglaltak továbbra is fenntartandónak bizonyultak.

Nem nyert teret az a korábban ismertetett és hivatkozott anyagokból leszűrhető megfontolás, amely szerint területfejlesztési célokra olyan mintát kell kidolgozni, amely a KSH adatbázis magasabbrendű statisztikai analízisével nyert, durván hat területtípusra alapozva területfejlesztési szempontból is reprezentatív minta kialakítását (mintegy hat almintával) tette volna lehetővé, pl. a KSH számlálókörzeti vagy városrendezési körzeti adatai alapján lehatárolva a következőképpen:

1. Budapest-élit;
2. Budapest-tömör - megyeszékhely-központok;
3. Budapest-kertvárosok - megyeszékhely-lakótelepek - egyéb városok központjai;
4. Budapest-átmenetizónák - jobb agglomerációs szektorok - megyeszékhely-kertvárosok - egyéb városok lakótelepei - nagyközség-központok;
5. Budapest-rosszabb agglomerációs szektorok - megyeszékhely-agglomerációk - egyéb városok kertvárosai - nagyközségek nem fejlesztett törzsterületei - kisközségek;
6. Budapest-belsőperifériák - megyeszékhely-perifériák - egyéb városok perifériái - tanyák, szórványok, külterületi lakotthelyek (általában: halmozottan hátrányos helyzetű perifériák).

E hat területtípus térségi-megyei szempontból súlyozott előzetes lehatárolásával, s a lehatárolt típusokból vett reprezentatív mintával a területfejlesztés, valamint a terület- és településrendezés számára releváns mintaterületekre lehetséges lett volna adatokat felvenni, s

ezek alapján elemzéseket készíteni (a 26800 fős minta e speciálisan szegmentált alminták elkészítéséhez elegendő nagyságú lett volna).

További metodikai megjegyzésünk a következő: a közvéleménykutatások általában ún. címkártyás, a lakosság összetételének megfelelő teljesen véletlen mintavétellel készülnek - legalábbis a szakmai standardok szerint. A Szonda Ipsos olyan súlyozási eljárást alkalmaz, amely a KSH nem, kor és iskolai végzettség szerinti adatainak megoszlását veszi alapul. Ebből következőleg a kapott minta a lakosság e három, ún. "kemény" változó szerinti megoszlását fogja tükrözni, s nem fogja tükrözni a "lágy", általában közelebből nem vizsgált, de a teljesen véletlenszerű mintavételi standard alkalmazása esetén jelentős szerepet kapó változók szerinti megoszlást. Korábbi vizsgálatok bizonyítják, hogy a legegységesebben megválaszolható (pl. a pártpreferenciákat tudakoló) kérdéseknél a felsorolt "kemény" változók magyarázó ereje mintegy 27 %-os, a fennmaradó 73 %-ot pedig olyan, "lágy" változók magyarázzák, mint az attitűdök, tradíciók, ideológiák, lakásosztályhoz-tartozás, miliő, stb. A Szonda Ipsos mintája tehát a "kemény" (KSH) változók felé húz, s ezzel a területfejlesztési döntések megalapozásában jelentős szerepet játszó "lágy" (előzetes helyzetfeltáró kérdéssel egyszerűen megkapható) változók, meghatározó ismérvek súlyát, szerepét jelentős mértékben csökkenti. Ez a tény a minta - s ebből következőleg az eredmények - megbízhatóságát számottevő mértékben csökkenti.

A 2. ciklus kötetének tematikája egységesebb szerkezetű, mint az 1. ciklusé, azonban továbbra is érvényesnek kell tekintenünk azt a korábbi megállapításunkat, hogy a témák feldolgozásának részletezettsége, súlya és értelmezése a személyes kutatói kvalitások, terepismeret függvénye maradt.

A Szonda Ipsos munkájának 2. ciklusában kistérségi és regionális elemzések nem készültek. Az elemzések megyei agglomerációs szinten készültek el (megjegyzendő, hogy a kutatás során egyes kistérségeket a települési KSH-mutatók hasonlóságai alapján összevontak, de ez az eljárás csak a "kemény" változók súlyának növekedését eredményezte, s a minta bizonytalanságát, s így az elemzés megkérdőjelezhetőségét csak növelte), ami differenciált területfejlesztési döntéselőkészítést nem tesz lehetővé; az ország speciális, a mikrotérségi polarizációs folyamatok interferenciájaképpen létrejött, illetve kiemelten fontos kérdések megoldásával küszködő térségeinek egyedi vizsgálata elmaradt. Mindennek több oka van. Az egyik ok az, hogy már a nyolcvanas évek elején-közepén kimutatták, hogy az ún. makrotérségi polarizáció a területpolitika számára érdemben befolyásolható szempontok mentén vizsgálva mikrotérségi polarizációs helyzetek interferenciájaképpen jön létre, a másik pedig abban nyilvánul meg, hogy a megyei agglomerációs szint elmosza a különbségeket az - ugyan megyén belüli, de - országos jelentőségű sajátosságok, eltérések és egymásrahatások tekintetében, illetőleg számos megyei periferikus helyzetű (pl. megyehatár-menti) térség esetében az elemzés negligálni kényszerül a döntő információkat. A megyei szintű elemzések sokkalta inkább abban az értelemben használhatók, hogy egy megye - vagy bármilyen területi egység - egyúttal hatalmi-döntéshozatali-intézményi struktúra is, s a megye ebben az értelemben a döntési (hierarchikus) struktúra középszintje, s nem a megye területén élő társadalom, az ottani települések bonyolultan strukturált rendszere, szintén bonyolult belső és külső kapcsolatokkal, interdependenciákkal. Ezt már a nyolcvanas évek közepén (a VÁTI-ban) kikísérletezett megyei mintatervek során kimutatták (Beszprémy A. - Gonda Á. - Kemény B. - Pikler K. - Schneller I. - Simonyi S. - Várnai G.).

A megyei elemzések megyei intézményi-szervezeti döntéselőkészítési használhatóságával kapcsolatos megállapításainkat a következőkben foglalhatjuk össze:

- (a) A Megyei Területfejlesztési Tanácsok ismertsége minimális, mintegy 15 %-os a lakosság körében. Az MFT-kkel kapcsolatos leglényegesebb lakossági elvárások általános igényeket tükröznek és sorrendben a következők: munkahelyteremtés, vállalkozásfejlesztés, vonalas infrastruktúrafejlesztés, oktatási intézményfejlesztés, egészségügyi intézményfejlesztés, a környezetvédelmi és a közbiztonsági helyzet javítása. A fejlesztési és tervezési koordináció és a krízisintervenció - amely funkciók pedig az MFT-k státútumának fontos elemei - mint lakossági elvárások jelenleg számottevő mértékben nem mérhetők. Területi eltérések a sorrendben és a témákban gyakorlatilag nem mérhetők.
- (b) Az MFT-k megalakulásának egyik következményét a többségi önkormányzati vezetői vélemény a településközi kooperáció rovására a települések közötti verseny generálásában látja, az elitebb, fejlett térségekben is csak 50-50 %-os az arány a versenygenerálás és a kooperáció elősegítése tekintetében.
- (c) Az MFT-k fejlesztési koordinációs tevékenységét a választott települési vezetők erős szórással, 30-60 %-os arányban megfelelőnek tekintik. (E tevékenység mintegy 60 %-ban komplex gazdaságfejlesztési, képzési, vállalkozásfejlesztési területen, 40 %-ban a vonalas infrastruktúrafejlesztés területén realizálódik.) Általánosnak tekinthető vélekedés szerint az MFT-knek inkább kevesebb projektet, de nagyobb mértékben kellene támogatniuk. Az MFT-k döntéshozatali gyakorlatát a vélemények szerint 50 %-ban jellemzi az esetlegesség, kiszámíthatatlanság (ez a szám Tolnában és Baranyában különösen magas), 40 %-ban az informális döntéselőkészítési csatornák igénybevétele.
- (d) A települések jelentős arányban kooperálnak egymással, különösen a műszaki (vonalas) infrastruktúrafejlesztés területén (70-90 %) - ez különösen a fejlettebb területeken preferált lakossági igény - és a humán-szociális területen (40-60 %). Gazdasági, vállalkozásfejlesztési és munkahelyteremtési feladatok tekintetében a kooperáció minimális szinten marad, ez az ügy települési magánérdek, bár a lakosság igényelné e tekintetben is a preferenciák érvényesítését. A kooperációs kezdeményezések megvalósulásának aránya 40-60 %, különösen magas a humán-szociális szférában (pedig ez utóbbi a depressziós területeken a lakosság által különösen preferált fejlesztési cél).
- (e) A megkérdezett önkormányzati vezetők határozottan ellenzik az MFT-k adókivetési jogának esetleges megadását. Minimálisan kisebb az ellenzés mértéke az elmaradottabb megyékben.
- (f) Mivel a lakossági kérdőívben szereplő kommunikációs-médiaelérési-civilszervezeti kérdések adatbemutatáson túlmenő, értelmező feldolgozása lényegében elmaradt, nem állapítható meg az anyag alapján, hogy a kommunikációs network, a média-sűrűség és a civil szervezetek tárgyalási pozíciója milyen mértékben érvényesül, illetve érvényesülhet, ezért a blokk újbóli, értelmező feldolgozása nélkül a területfejlesztési intézményrendszer egyeztetési eljárásokat igénybevevő stabilabb működtetésének segítésére ezek az adatok - jelenlegi formájukban - nem alkalmasak. Ezen adatok utólagos feldolgozása felvilágosítást nyújthat a területfejlesztési döntéselőkészítés számára abból a szempontból, hogy a lakosság fogadókészsége milyen mértékű és irányultságú, a területpolitika milyen kondíciók mellett tudja elképzeléseit egyeztetni az érintettekkel és tud kompromisszumos megoldásokra jutni. (Ehhez az utólagos feldolgozáshoz és értelmezéshez segítséget nyújthat egy korábbi, országos reprezentatív mintán végzett közvéleménykutatás, amely kimutatta, hogy az informális rokoni-munkatársi-ismerősi/baráti kommunikációs mezők kiterjedtsége - amely mezők keretei között jelennek meg azok az aktorok, akik a területpolitika partnerei lehetnek - nem térbeli távolsággal, hanem {oda-vissza} eljutási időben mérhető. E kommunikációs mezők

kiterjedtsége minden társadalmi-települési-térszerkezeti ismérvtől függetlenül egy kb. 20-40 perc sugarú körrel írható le eljutási időben mérve, ami gyakorlatilag az ország teljes területét lefedi [Várnai G.: Épített környezet és társadalmi térstruktúra, KHÉM - MKI, 1990]).

(g) A lakossági kérdőív azon adatai, amelyek az 1. ciklusban már lekérdezésre kerültek, összességükben nem mutatnak szignifikáns változást, ami nem is volt várható, mivel az általános elégedettségi indexek és attitűdök változása - amint előző, az 1. ciklushoz írt opponensi véleményünkben is olvasható - negyedéves távlatban semmiképpen nem változhatnak meg, legfeljebb politikai ciklusidős távlatban. Kiegészítendő megjegyzésként annyit tehetünk, hogy a magasabb státuszúak inkább vannak azon a véleményen, hogy a különböző szolgáltatások árát az azokat igénybevevőknek kell megfizetniük, mint az alacsonyabb státuszúak, illetve hogy a státuszhierarchia felsőbb szegmenseiben megengedhetőbbnek tartják a hitelfelvételt. További (triviális) eredmények: a fejlesztési preferenciák tekintetében a "szakértői" és lakossági vélemények eltérnek egymástól (a "szakértők" a közösségi-kommunális, a lakosság az egyéni/családi célokat segítő fejlesztéseket preferálják); a településhierarchián felfelé haladva csökken a településközi együttműködés, közös fejlesztés és fenntartás iránti vonzalom (a településhierarchia alsó szegmenseiben található kistelepülések természetesen inkább kooperálnának térségi szomszédokkal - sajnálatos módon a térségi összevonások miatt kvantitatíve nem deríthető ki, hogy mely természetes vagy statisztikai kistérségekben milyen fokú a kooperációs hajlandóság, pedig ez nagyon fontos információ lenne az MFT-k számára is); a fejlett és elmaradott települések egyenlő elbírálása mellett áll ki a jellemző többség, a felső státuszokhoz tartozók vélekedése a fejlettek további támogatása és az elmaradottak felzárkóztatása között oszlik meg, a településhierarchia alsó szegmenseiben lakók a felzárkóztató támogatás mellett állnak ki; a lakosság - gyakran eltérően az önkormányzati "szakértők" véleményétől - hangsúlyozottan kiáll a gazdaságfejlesztés mellett (a kódolás során valószínűleg összemósódtak a "gazdaságfejlesztés" és a "megélhetés biztosítása" kategóriák, ami komoly félreértelmezésekre adhat módot). Itt kell megjegyeznünk, hogy a "szakértők" szignifikánsan optimistábbak a lakosságnál a fejlődési-fejlesztési perspektívák tekintetében.

(h) A csak taxatív bemutatót és fejlesztési-finanszírozási szempontból érdemben nem feldolgozott és nem értelmezett lakásstatisztikai adatok (migrációs szándékok, motívumok, finanszírozás, ingatlanpiaci ármozgások, stb.) utólagos feldolgozásával a településrendezési hatáskörbe tartozó minisztériumi feladatok támogatása közvetlen értelemben is megvalósulhatna, területfejlesztési döntéselőkészítési célokra pedig jelentős információ tartalommal bíró előkészítő anyagok készülhetnek; javasoljuk ezen adatok utólagos feldolgozását és területi típusok szerinti értelmezését.

(i) Külön szót kell ejtenünk a munka Budapesttel és agglomerációjával foglalkozó kötetéről. Az e kötetben foglaltak lényegében a Csanádi-Ladányi szerzőpáros által már többször elvégzett statisztikai szegregáció-kutatás nagy mintán elvégzett megisméltésének, bővítésének tekinthető, s megállapítja, hogy Budapesten belül erős szegregációs tendenciák figyelhetők meg, az agglomerációban pedig szuburbanizáció. A belső szegregációs folyamatok a délkeleti átmeneti zónákban koncentrálnak, a szuburbanizáció pedig kettős jellegű: az új (vállalkozó) elit északnyugatra, az alacsonyabb státuszú, a leszakadástól tartó rétegek pedig déli-délkeleti irányban migrálnak ki az agglomerációba. Az elemzésben ennél több információ lényegében nem található, a rendkívül bonyolult, összetett és rosszul strukturált kerületi-fővárosi-agglomerációs-regionális területfejlesztési kérdéskomplexumhoz az elemzés nem

használható fel (inkább alkalmas szegregáció-szociológiai metodikák oktatásához és a szegregációs folyamatok statisztikai leírásához).

(j) Az MTA RKK által készített beszámolók megmaradtak az 1. ciklus szubjektív és *ad hoc* jellegénél, tartalmilag annyi információt hordoznak, amennyi annak megállapításához elegendő, hogy az Megyei Területfejlesztési Tanácsok döntésmenedzselési gyakorlata kezd kialakulni, az együttműködés a KTM intézményeivel kezd normalizálódni, az eljárásrend és a kommunikáció ezekkel az intézményekkel kezd formát ölni. A Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács megalakulásáról írtak "élménybeszámolónak" tekinthetők, s tartalmilag annyi olvasható ki ebből az anyagból, hogy "vihár előtti csend van".

3. ciklus

A Szonda Ipsos a kutatás 3. ciklusában megintcsak nem változtatta meg a mintanagyságot és a kétlépcsős mintavételi eljárást. A mintavétel során először településeket választottak ki, majd e településeken a megye nem, kor és iskolai végzettségi megoszlásai szerint vették a megyénkénti 1200 fős (Budapesten 4000 fős) mintát. E mintavételi eljárással - mint már korábban írtuk - két probléma van. Az egyik az, hogy a települési mintavételnél csak a lakosság számot, illetve a falusi-városi-nagyvárosi besorolást lehet figyelembe venni, s csak külön kutatással lehet tényleges településtipológiai szempontból is reprezentatív mintát kialakítani (alföldi mezővárosi típusú, eredetileg szórt, tanyás település, dunántúli kistalvas településstruktúra, nagyvárosokon belüli szegregációs övezetek, stb.), s ezt a megelőző településtipizálási munkát a megbízott nem végezte el. A másik probléma az, hogy a nem, kor és iskolai végzettség szerinti reprezentativitás a legkézenfekvőbb esetekben is maximum 30 %-ban magyarázza a válaszok szóródását, a többi, ún. lágyabb változót - amelyek a többi, mintegy 60 %-nyi szóródást magyarázzák - a mintavétel során nem vették figyelembe. A minta megbízhatósága tehát kétséges, különösen olyan szoft kérdések esetében, mint a területfejlesztés, illetve a vállalkozások értékelése.

A mintavétellel, illetve a szakmai megbízhatósággal kapcsolatban egy további, értelmezésszavaró és ennyiben igen komoly hiba is fellelhető. A régió, a megye, a kistérség és a település (településrész) más és más kérdéskörök esetében releváns mintavételi egységek. Nemcsak azért, mert - ahogy sok elemző megfogalmazza - a válaszolók "látóköre" kérdésenként más és más mértékben behatárolt, hanem azért is, mert maguk a kérdések más és más területi egységen belül léteznek egyáltalában. Nem a válaszolók "szűklátókörűek", hanem a kérdések válnak irrelevánssá irreleváns módon és irreleváns területi egységre megfogalmazva. E hibából következőleg az elemzők igen sokat kénytelenek bíbelődni e mintavételi tévedésből fakadó fals adattömeggel, s csak néhányuk jut el addig az egyébként triviális következtetésig, hogy bizony a megyeszéli települések/kistérségek számára releváns egység túlnyúlik a megyehatáron, a szomszédos megye szintén megyeszéli településéig/kistérségéig, illetve hogy a megyei/regionális összesenek mesterséges aggregációs produktumok, amelyeknek semmilyen tényleges magyarázó erejük nincs. Nagy munkával néhányuk kiszzelektálja a ténylegesen releváns területi egységet, s aki azt a fáradságot is veszi, hogy a teljes országos adattömeggel egybeveti eredményeit, eljut a valóban összehasonlítható egységek vizsgálatáig. (Ezt kimerítő és egyúttal meggyőzően teljes módon csak a Fejér megyei kötetben tapasztalhatjuk.)

Be kell látni végre, hogy Magyarországon a megye mindig is mesterséges adminisztratív egység volt s maradt is, s ezért kompetenciája, illetve vizsgálatának tényleges relevanciája csak a hatalmi struktúrák működése, illetve vizsgálata szempontjából lehet. Lány,

véleménykutató, attitűdkérdéseket tartalmazó kutatást csak tényleges előzetes szociológiai vizsgálat és tipizálás alkalmazásával lehet végezni, ez nem lehetséges egyszerűsített statisztikai lehatárolásokkal; az eredmények mutatják is, hogy a nagy aggregációs fok csaknem mindenhol elfedi a tényleges véleménykülönbségeket. (Amiket csak részlegesen és nagy erőbefektetéssel, szakértői értékeléssel lehet az adatokból ismét előbányászni.)

A Szonda Ipsos a 3. ciklusban ismét alkalmazta a közvéleménykutató cégek egyik szakmai körökben igen jól ismert - és korábban már taglalt - költségmegtakarító mintavételi eljárását: a súlyozást. A súlyozási eljárások során a torz mintákat a statisztikai alapsokaság megoszlásaihoz közelítik korrekciós függvények alkalmazásával, amelyek reprodukálják a statisztikailag osztályozott alapsokasági megoszlásokat. A súlyozás során átalakított minta tehát meg fog felelni az alapsokaság - általában - nem, kor és iskolai végzettség, illetve település-lakosság szerinti - megoszlásának. Így esetenként egy mezőgazdasági alkalmazott négyet fog képviselni, egy munkanélküli tizet, hat értelmiségi négyet, stb., csak éppen mindegyik többszörösen - vagy részlegesen - figyelembevett megkérdezett (természetesen) ugyanazt fogja mondani. Ha a nem, kor, iskolai végzettség és település-nagyságkategória nem 30 %-ot, hanem mondjuk 85-öt magyarázna, az eljárás rendben is lenne, de nem magyaráznak annyit. A minta tehát - bár reprezentálja a KSH szerinti demográfiai megoszlásokat, - nem reprezentálja a nagymértékben szoft tényezők által magyarázott területfejlesztési-vállalkozási vélekedéseket. Mindehhez járul az a szépséghiba is, hogy a Szonda Ipsos a táblázatokban elfelejtette visszaosztani az adatokat a súlytényezőkkel, így a táblázatokban mindenhol a teljes lakosság szerepel, ami azt sugallja - a bevezető ellenére -, hogy a cég az egész országban minden szavazókorú polgárt megkérdezett. Erre azonban nincs az a cég a világon, aki képes lenne (még a Szonda Ipsos sem). A nem szakértő olvasók viszont könnyen elhíhetik ezt, ami súlyos következményekkel járhat.

A Szonda Ipsos ebben a ciklusban sem változtatta meg a mintanagyságot, szokásos ötfokú skáláit azonban különböző területi egységekre egyaránt alkalmazta, s e különböző területi egységekre lekérdezett skálaadatokat egymással összehasonlította. Mivel a területi egységek szerint természetesen más (kicsi vagy meglehetősen nagy) volt a válaszmegtagadók/véleménynélküliek aránya, a skálaérték-összehasonlítások bizonytalanok, csak jelzésszerűen használhatók, számszerűen nem. Ugyanazt a skálát nem lehet településre, kistérségre és megyére (országra) egyaránt kérdezni, mivel ezek szerint a területi egységek szerint nemcsak a kérdések, skálázandó vélekedések formájának/megfogalmazásának, hanem tartalmának is különböznie kell. A cég e megkülönböztetést elmulasztotta megtenni, az összehasonlítások így - ahogy az elemzők jelentős része erre fel is hívja a figyelmet - "óvatos" kezelést igényelnek, magyarul számszerű értelemben egyáltalán nem használhatók. A megyei szintű aggregáció (illetve a vállalkozói véleményeknél a még ennél is nagyobb, regionális szintű aggregáció) így elmosza a különbségeket, a skálák nagyon erősen középre, tehát a (tájékozatlanságot/véleménynélküliséget is magában foglaló) semleges válaszok felé húznak, s a válaszok eloszlásai eléggé megközelítik az ún. Gauss-görbét, azaz a tisztán véletlenszerű eloszlást leíró matematikai függvényt. Az elemzőknek nagyon sokat kellett izzadniuk, hogy különböző statisztikai szelekciókkal valamilyen vélekedést azért ki tudjanak préselni a felismerhetetlenségig homogenizálódott válaszalmazókból.

A Szonda Ipsos a feldolgozáshoz fejezetcímeket, egyes jellegzetes megfogalmazásokat, valamint kor, iskolai végzettség, vagyoni helyzet és településtípus szerinti elemzéseket írt elő az elemzőknek. A rendkívül fontos és nagy magyarázó erővel bíró (és a kérdőívben felvett), a lakóház típusát, a foglalkozást, az ingázást és a migrációs időszakot leíró változók szerinti

elemzéseket a feldolgozást végzők vagy elkészítették, vagy nem, többnyire nem. A Fejér megyei lakossági elemzést készítő kutató teljes mértékben profi, a Csongrád megyei lakossági analízis is elsőosztályú, valamint igen magas színvonalú a Dél- és Nyugat-Dunántúli régiók vállalkozói elemzése. Ezek az elemzők túlnyomórészt felhasználták a változókat, s egységes értékelést is adtak. A Fejér megyei kötetben megtalálható az országos összesenben elvégzett elemzés is - úgy tűnik, a megye kutatója ezt magánszorgalomból tette meg. A többi kötetben olvasható anyag lényegében vagy alig összefüggő, alig olvasható anyag, vagy pedig mechanikusan elvégzett egyszerű "adatmegzenésítés". A Fejér megyei kötet szerzője az, akiről elmondható, hogy meglehetősen mértékben van fogalma a területfejlesztés szociológiai megközelítéséről, a többiek körülbelül olyan területpolitikai-urbanisztikai-területfejlesztési szociológiai háttértudással rendelkeznek, ami megközelítőleg elegendő egy hamburger-reklám hatékonyságvizsgáló felmérésének adatközléséhez. E sajnálatos tények mögött feltehetőleg a szalagmunka-elv húzódik meg, amit az anyagokból láthatólag a Szonda Ipsos meglehetősen mértékben kultivál.

Az anyagokban gyakran előfordul, hogy a mindkét irányban 2.8 %-os nagyságot kitevő mintahibánál kisebb eltéréseket tüntetnek fel az elemzők, bár gyakran megjegyzik, hogy a különbségek "kismértékűek". Nos, ezek a különbségek nem kismértékűek, hanem nemlétezők, mivel mintahibán belüli eltéréseket nem szabad figyelembe venni. Ha még azt is hozzátesszük, hogy egy ún. keresztábrában (amivel az egyes - pl. véleményeket jelölő - változók és a háttérváltozók összefüggéseit lehet vizsgálni) ha 30 %-nál nagyobb az 5 esetnél kisebb cellák száma, akkor a tábla nem értelmezhető, s ha azt is figyelembe vesszük, hogy számos - főként a vállalkozóknak feltett - kérdésnél az összes válaszolók aránya csak néhány tízre tehető megyénként, tehát a kevés elemszámú cellák aránya közelíti a 100 %-ot, akkor nehezményeznünk kell, hogy ezeket az elemzéseket a kutatók számításba vették, s olyan kérdéseknél is közöltek eredményeket, illetve összefüggéseket (a keresztábrák alapján), ahol ez szakmailag - a kis elemszám miatt - egyszerűen megengedhetetlen. A Dél- és Nyugat-Dunántúli vállalkozói véleményeket, illetve a Fejér megyei lakossági véleményeket értékelő elemző kutatók ez esetben korrektül jártak el, ők ugyanis leírták, hogy az adott kérdésben nemhogy regionális bontásban, de országosan sem állnak rendelkezésre értékelhető adatok. A többi elemző megbékélt a "kismértékű" szakmai megbízhatatlansággal. (Sajnos döntő fontosságú területpolitikai kérdésekről van szó, amelyekről még nemigen alakult ki közvélemény, innen a relatíve kis mintán belül is alacsony elemszám.)

A 2. ciklusban a Csongrád megyét elemző kutató alkalmazott magasabb rendű statisztikai analitikus módszert (faktoranalízist), amivel a leglényegesebb eredményeket sikerült megtalálnia, értelmeznie és a különböző tényezőket a kapott faktorok segítségével értékelnie. A 3. ciklusban a Fejér megyét elemző kutató egyszerűbb elemzésekkel, de más kutatásokban elvégzett magasabb rendű elemzésekkel a tarsolyában szintén strukturált elemzést adott. Feltehetőleg a szalagmunka-elv következtében a többi kutató egyszerű alapmegoszlásokat, illetve (nem mindig megbízható) keresztábrák alapján kihozott összefüggéseket mutatott be lényegében strukturálatlanul, így megyei összkép - az említett kivétellel - nem jött létre. Ennek az az eredménye, hogy a kötetekben áttekinthetetlenül sok adat szerepel, értelmezhető információ viszont csupán csaknem elhanyagolható mértékben. Szakértő elemző - aki tudja, hogy egy adat egyáltalában mit jelenthet - tud olvasni ebben a rejtvényben, de a statisztikában, szociológiában nem járatos olvasó erre nem képes, "dezinformálódhat" csak. Magyarul: a kötetek használhatósága erősen megkérdőjelezhető.

Mivel - javaslatunk ellenére - külön nem készült vállalkozói minta (ún. önkényes mintavételi módszerrel), a regionális vállalkozói elemzések átlagosan a 3x1200-as regionális minták 5 %-át kitevő mintegy 180 fős almintákon készültek el. A korábban már leírtak alapján ezeknek az elemzéseknek a megbízhatósága erősen megkérdőjelezhető, csak a legegyszerűbb, igen-nem típusú, azaz a legátfogóbb, legnyilvánvalóbb kérdésekre adott válaszok vehetők figyelembe.

A munkában régióként kilenc interjú készült olyan vállalkozásokkal, akik adtak be pályázatot és nyertek, adtak be pályázatot és nem nyertek vagy nem is adtak be pályázatot. A mintaelemzés szerint a lakosság megyei átlagban mintegy 5 %-át kitevő vállalkozók átlagosan 4 %-a adott be valamilyen pályázatot. Ez a regionális mintán belül számítva mintegy 8 fő/pályázó mintatagot jelent. Mivel országosan a teljes minta 0.33 %-os, csak a mintagyakoriságok alapján számítva országosan 2100 beadott pályázattal kellene számolni. Országosan a mintában mintegy 60 pályázó szerepel. Ez kb. 3 %-os almintát jelent, ami elvileg megfelelő, de (a) az elemszám olyan kicsi, hogy statisztikailag nem elemezhető - ezt a kötetek szerkesztői meg is állapítják - és (b) az interjúesetek teljesen rendszertelenül, minden tipizálás és strukturáltság nélkül lettek kiválasztva (egyébként is csak 2/3-uk pályázott), amely tény a pályázati interjúkat illusztratívva minősíti vissza, s ílymódon a belőlük leszűrhető eredmények csak színezhetik a más - egyelőre inkább pusztán informális - források alapján kialakítható képet.

A kötetek végén szereplő makrogazdasági statisztikai anyagok értékelésére az opponens nem vállalkozhat, mivel megbízása erre nem terjed ki. Statisztikai informatív szerepük minden bizonnyal számottevő.

Lakossági minta

(1) A lakossági minta első kérdéscsoportja a megyék fejlettségéről alkotott képek-elképzelések-benyomások feltérképezését célozta. A vizsgálati eredmények gyakorlatilag teljes mértékben beigazolták azokat a tényeket, amelyeket más - több évtizedes múltta visszatekintő - vizsgálatok is kimutattak már. Bár a kérdezés során lényegében minden kérdést minden területegység vonatkozásában vizsgáltak, az egyes kérdéseknek megfelelő releváns területi egységekre kapott eredmények számottevőek:

(a) Az anyagok megállapítják, hogy az ítéletalkotást legnagyobb mértékben a (kommunikációs szempontból is) megélt szubjektív tér kiterjedtségének mértéke befolyásolja. Ez a mérték a kérdezett társadalmi, települési és egyéb lágy, attitűd-jellegű státuszától, predispozíciójától függ.

(b) Minél közelebb húzódnak a kérdezett/vizsgált területi határok a kérdezett szubjektív, megélt terének határaihoz, annál biztosabb a véleményalkotás. Ez alacsony státuszúaknál szűk határokat jelent, magasabb státuszúaknál, ingázóknál tágabbakat. Az irreleváns egységek esetében megnyilvánuló vélemény-inkompetencia a válaszok véletlenszerű eloszlásának felerősödéséhez vezet (ld. Gauss-görbe).

(c) A szubjektív térnek megfelelő területi egységek vonatkozásában a kérdezettek fejlettség- és perspektíva-megítélése reális. Az inkább irreleváns (túl nagy, esetenként túl kicsi) egységek tekintetében eléggé általános a saját helyzet kivetítése (illetőleg az inkompetencia bejelentése), kivéve a már befejeződött fejlesztési etapok után stagnáló helyzetbe került, illetőleg az újonnan indítandó fejlesztési etapokra számító kisvárosi lakosság esetét, akik az első esetben alulértékelik a helyzetet és a perspektívákat, a második esetben pedig felülértékelik azokat.

(2) A következő kérdéskör a fejlesztési preferenciákkal kapcsolatos lakossági álláspontok vizsgálata volt. Itt is minden kérdést minden vonatkozásban feltettek. Irrelevancia-kiszűrés után a következő megállapítások tehetők:

(a) A lakosság nagyon is tisztában van azzal, hogy melyek a megyei (vagy regionális, országos) - azaz "távoli", nagyléptékű - és melyek a helyi - azaz "közele", számukra is kontrollálható - preferenciális feladatok.

(b) "Távoli" preferencia legelsősorban a gazdaságfejlesztés (és a vonalas magisztrális infra), "közele" pedig a lokális műszaki és az egyedi szociális infrastruktúra fejlesztése (egészségügy, oktatás, szociálpolitika).

(c) Az adott mintavételi eljárás és kérdésstruktúra következtében a válaszok területegységek szerint gyakorlatilag semmilyen szórást nem mutatnak, azaz általános, nyilvánvaló eredményekkel van dolgunk (a gazdaságilag is fejlettebb nyugati régióban a "távoli" gazdaságfejlesztés csak a vonalas infrával megosztott első helyezést ér el). Mivel a kutatás nem dolgozott horizontálisan és vertikálisan tagolt szegmentált piacokkal, illetve szomszédsági-kommunikációs hálózatokkal, konkrét, a területpolitika számára pragmatikusan használható eredményeket a munka nem hozhatott létre.

(3) A munka vizsgálja a települések megyén belüli különbségek megítélését. Az egyes megyék/régiók/országos nagytájak településhálózati jellegzetes különbségei miatt - amelyeket a Szonda Ipsos a mintakészítés és a kérdőív összeállítása során nem vett figyelembe (alföldi nagyfalvas-mezővárosi szerkezet, észak- és nyugatmagyarországi és aprófalvas szerkezet, kiegyensúlyozott dunántúli településhálózat, stb) - az egyes tájak és státushierarchiák által nem kontrollálható módon megzavart, de azért kitapintható trendek figyelhetők meg:

(a) Társadalmi státusz szerint egyenesen arányos, települési státusz szerint pedig fordítottan arányos összefüggés állapítható meg a státuszok és a különbségek akceptálása között (minél magasabb státuszú valaki és minél kisebb településen él, annál inkább elfogadja a különbségeket és fordítva).

(b) E megítélésekben, elfogadási mértékekben igen nagy és egyúttal nem analízálható-értékelhető különbségek mutatkoznak kistérségek szerint. Ennek az az oka, hogy a minta kistérségekre az összevonások ellenére sem reprezentatív, különösen, hogy a településhálózati jellegzetességek sem lettek figyelembe véve (amint az sem, hogy egy kistérség nagyváros közelében van-e, esetleg tartalmaz-e ilyet, avagy egyenesen Budapesttel érintkezik-e, stb.).

(c) Egyes megyei kötetekben megemlítsük, hogy a megyehatármenti kistérségek erősen befolyásolják az adatok megyei átlagát, s egyúttal inkább hasonlítanak a szomszédos megye hasonló jellegű kistérségének jellegzetességeihez, mint saját megyéjük egyéb kistérségeinek a jellegzetességeihez. Az elemzők ez esetben azt a közismert tényt "bányászták ki" és "hozták felszínre" az adatokból nagy munkával, hogy Magyarországon a megye a döntéshozatali szférától eltekintve nem szerves, hanem csak adminisztratív lehatárolt mesterséges egység (vö. pl. celldömölki és ajkai kistérségek hasonlósága).

(4) A vizsgálat kutatta a területpolitikai támogatási elvek megítélését. Megállapítást nyert, hogy az országban nagyfokú az akár településen belül is érvényesülő mikropolarizáció, ugyanis a magasabb társadalmi státuszú és magasabb települési pozíciójú válaszolók a támogatási formákat piaci alapon, a piacpolitikai logika alapján vélik érvényesítendőnek, a skála másik végpontja felé elhelyezkedő válaszolók pedig a szociálpolitikai jellegű, nivelláló-felzárkóztató elvet fogadják el. A távoli, a szubjektív, megélt téren kívüli megítélés esetében (amely az elmaradott, illetve fejlett országos régiókra feltett kérdésre válaszolt) a megítélés a nivelláló-szociálpolitikai elvet preferálja. Ez utóbbi vélekedés konkrét, lokálisan érvényesülő

döntések esetében azonban nem releváns szempont, inkább csak a távoli KTM/kormány általános, elvi szinten megfogalmazott politikájának szintén elvi és általánosságokban vett elfogadását jelenti. Ha ugyanis a kérdés úgy lett volna feltéve, hogy mondjuk egy somogyi kisvállalkozó kérdezett hajlandó-e valamilyen támogatásról lemondani a szabolcsi cigányok javára, a válasz aligha lett volna kétséges.

(5) A migrációs vizsgálat elvileg abból a célból készült, hogy a települések népességmegtartó erejét mérje fel, mint amely tényező kifejezetten területpolitikai-fejlesztési kérdés. A migrációs kérdésblokk azonban csak igen finom elemzéssel alkalmas erre, mivel a migrációt okozó tényezőket és az attraktivitási dimenziókat időbeli specifikálás nélkül kérdezték. A "beváltotta-e a reményeket a költözés"-kérdés tehát differenciálatlanul vonatkozhatott kurrens és akár harminc évvel ezelőtti vándorlásra is. Mindazonáltal néhány kutató "magánszorgalomból" megtette a szükséges elemzési lépéseket, de általában ezt a szempontot figyelmen kívül hagyták.

(a) Általában megállapítható, hogy a migráció elsődleges kiváltó oka a megélhetés biztosítása iránti igény, illetőleg a jobb lakásosztályba való átlépés. Alacsonyabb státuszú és települési pozíciójú válaszolók esetében a gazdasági-megélhetési szempontok a döntőek, a skála másik végpontja felé pedig a magasabb lakásosztályba való átlépés igénye.

(b) A hatvanas évek nehézipari fejlesztési etapja, a hetvenes évek gép- és könnyűipari fejlesztési etapja, illetve a nyolcvanas évek bekörzetesítéseinek struktúraromboló hatása egyaránt kiváltották a gazdasági célú migrációt. A kilencvenes évek túlélési stratégiájának gyors elterjedése a - már felfejlesztett vagy a felfejlesztésben reménykedő - kisvárosok felé lökte a ellehetetlenülés elől menekülők jelentős részét.

(c) A kilencvenes évek legfontosabb, országosan is igen jelentős súlyú és mértékű két migrációs fejleménye a többszörösen hátrányos régiók deprivált lakosságának ("underclass") Budapestre irányuló migrációjának felgyorsulása (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és részben Nógrád megyék), illetve a budapesti elit északnyugati agglomerációs szuburbanizációja és a szintén budapesti kis- és középvállalkozók (kényszervállalkozók) délnyugati agglomerációs szuburbanizációja.

(6) A kilencvenes évek egyik legfontosabb fejleménye a szegénység kultúrájának önfenntartóvá, önreprodukciós jellegűvé alakulása. Ez megnyilvánul egyfelől a földre való "ráköltözésben" (1. ciklus), illetve a migrációs szempontok között mintegy 30 % körüli gyakorisággal szereplő "a rokonok, ismerősök közelébe való költözés", ami gyakorlatilag a korábban elmigráltak visszamigrálását fedi születési helyükre, sokszor valószínűsíthetően összeköltözéssel párosulva (3. ciklus). A vidéki "underclass" Budapestre menekül és gettósodik, a valaha mobil rétegek pedig visszamenekülnek kiindulási pontjukra. Ez a kilencvenes évek migrációs folyamatokban is tetten érhető túlélési stratégiájának egyik jellemző megnyilvánulása, aminek eredményeképpen a mai Magyarországon már megvalósult az önmagát gazdaságilag újratermelő szegénység zárt kultúrává alakulása, ami esetleg csak generációk múltán nyitható fel ismét.

(7) Az országban a kilencvenes években ismét kialakult, illetve megerősödött a kelet-nyugati irányú makropolarizáció, a nyugati típusú enklávék és a balkánias gettók kialakulása és ellentétbe kerülése (különösen Budapesten). Budapest két szatellitjének (Balatonpart, Dunakanyar) kötődése a fővároshoz mégjobban megerősödött, a már létrejött nyugati kereskedelmi kapu (Győr és Sopron zónája) nyugat felé fűzi fel környezetét, a kialakítás előtt álló keleti kapu (Záhony) teljesen deprivált és destrukturált környezetben kezdi majd meg működését és kérdés, hogy nem az árnyék-szürke-fekete gazdaság bázisa lesz-e, a délkeleti

kapu (Szeged-Békéscsaba) jövője pedig tisztázatlan. A három kereskedelmi kaputól közel, távol és még távolabb sokan sokfélélt várnak. Paraméterezésük és reális megítélésük a környező lakosság, a távolabbi döntéshozók és a még távolabbi piaci aktorok számára jelenleg lehetetlen.

(8) A vizsgálat tanúsága szerint a Területfejlesztési Tanácsok ismertsége megalakulásuk óta lényegében nem változott (átlag: 15 %); a lakosság csak érzületszinten viszonyul hozzájuk, lényegében az "állambácsi" egy formájának tekintik őket. A magasabb státuszú és települési pozíciójú válaszolók piacelvű fejlesztéspolitikát várnak tőlük, az alacsony státuszúak és települési pozíciójú válaszolók szociális gondoskodást, állami redisztribúciót. Mivel a Területfejlesztési Tanácsokat ismerő válaszolók aránya rendkívül alacsony, ezek az eredmények közvetlen értelemben egyáltalán nem hasznosíthatók, általános benyomásokat és attitűdöket jeleznek csupán. Érdemi válaszokhoz érdemi publikus információk hozzáférhetővé tételéhez van szükség.

Vállalkozói minta

(1) Megállapíthatjuk, hogy a vállalkozói minta oly kicsi, hogy megfelelő tipizáláson alapuló területi - vállalkozásorientált és modernizációs célkitűzéseket megvalósítani akaró - területpolitikai döntésmegalapozásra gyakorlatilag nem alkalmas.

(2) A 3. ciklus vállalkozói mintájából kiderült az a már évekkel ezelőtt is sejthető tény, hogy a magyarországi vállalkozások 70 %-a gyakorlatilag kényszervállalkozás, ami nem alkalmaz piaci kalkulust, csak formájában vállalkozás. Bevétele e 70 %-nak minimális vagy semmi, s működése során jelentős szerepe van az adóeltüntetésnek, magyarul e kisvállalkozások nem jelentenek mást, mint egyet a túlélési stratégiák közül. A vállalkozások 10 %-a tekinthető tényleges vállalkozásnak, akiknek forgatott tőkéjük van, viszonylag nem perspektívtalanok, fejleszteni, profilt bővíteni és létszámot felvenni kívánnak, s valamelyes mértékben kapcsolati és piaci hálózati tőkével is rendelkeznek. Ez a létszám országosan mintegy 50.000 főre/cégre tehető a felvétel alapján. Úgy tűnik, az évekkel ezelőtti országos "vállalkozási boom" kifulladt.

(3) Ha egy kicsit részletesebben megnézzük az adatokat, kiderül, hogy a vállalkozások előtt álló perspektívák tekintetében a válaszok országosan nem szórnak, gyenge közepes perspektívákat jeleznek, ami csak azért nem rosszabb, mert jelentős mértékben kell szerepet tulajdonítanunk a túlélésbe vetett hitnek. A vállalkozók jelentős arányban kénytelenek visszafogni fogyasztásukat, kényszerből takarékoskodni. Kivételt jelentenek e szempontok szerint Budapest és a nyugati kapu térsége, ahol a tényleges piaci viszonyok és a hagyományosan diverzifikált skillek inkább indokolják az optimizmust.

(4) A 3. ciklus külön rákérdezett (az MFT-k vonatkozásában) a vállalkozások által igényelt vállalkozásfejlesztési-modernizációs lehetőségekre és igényekre. Az eredmények szerint elsősorban munkahelyfejlesztést igényelnek a vállalkozók, s különösen vállalkozástámogató infrastruktúrát, információs hálózatokat, lehetőségeket, valamint vállalkozási skilleket megismertető képzési formákat. Nemigen kérnek a regionális pénzügyekből, az inkubátorházakból és az ipari/technológiai parkokból. Ezek az eredmények messzemenően alátámasztják az opponens már idézett kutatási anyagának azon eredményeit, amelyek szerint a rendszerváltást követően a privatizáció és a gründolási láz során megszűntek a korábban kialakult bedolgozói és egyéb piaci hálózatok, a vertikális struktúrák szétestek és elhaltak a kommunikációs-információs networkök. A vállalkozó társadalom tehát legelsősorban kommunikációs-információs networköket igényel, s ehhez területpolitikai kommunikációs-

információs programra, koncepcióra van szükség (amellyel jelen pillanatban sem a KTM, sem pedig az MFT-k nem rendelkeznek).

(5) Az opponált kutatási munka szerint a vállalkozók legnagyobb mértékben a tőke- és kereslethiánytól szenvednek, a kommunikációs-információs networkök nemlététől, valamint a kapcsolati tőke kialakításának nehézségeitől.

(6) A Szonda Ipsos munkájának 3. ciklusa szerint a vállalkozók átlagban 15 %-a vesz igénybe bankhitelt, igen kemény feltételek mellett, nem is szívesen, s csak 2-6 %-uk adott egyáltalán be valamilyen területfejlesztési jellegű pályázatot. Ezek az adatok magukért beszélnek, s mutatják, hogy a direkt pénzügyi támogatás hatása a jelenlegi helyzetben elhanyagolható a vállalkozások szempontjából; sokkal fontosabb lenne az előző pontokban fejtegetett kommunikációs-modernizációs területpolitika kidolgozása és programként való érvényesítése.

(7) Az MFT-k, illetve a pályázatok elbírálását illetően a mélyinterjúkban kvalitatíve foglalt információk alátámasztják az első hivatkozott privatizációs/vállalkozási vizsgálat által előrejelzett fejlemények kialakulását. Az interjúalanyok jellemző többsége szerint az MFT-k a lobbizás színterei, a fontos információk terítése preferenciális és informális, jelentős a visszatartott információk aránya, a döntési mechanizmusok áttekinthetetlenek és előnyt élveznek a jó informális kapcsolatokkal rendelkezők, a nagyobb önkormányzatok és a tőkeerős cégek. Egy kivételt ismerünk: B-A-Z megyét, ahol az MFT-ben a kistérségi tagok túlsúlyban vannak, így másirányú preferenciák érvényesülnek a döntésekben, mint az ország más tájain. "Wild-East".

(8) Az anyagot áttekintve summázva megállapíthatjuk, hogy az országban igen erős és erősödik az ún. félperiferikus polarizáció folyamata. Erősödik az ország kettészakadása társadalmi, gazdasági, kulturális és területi vonatkozásban. E polarizációs folyamat csak generációs távlatban fékezhető, s az első lépéseket e fékezés céljából területfejlesztési vonatkozásban - nem figyelembe véve most az elkerülhetetlen tűzoltó-akciókat - a területpolitikai kommunikációpolitika kialakítása terén kell megtenni.

4. ciklus

(1) *Általános értékelés: szakmai megbízhatóság*

(a) A Szonda Ipsos a 4. ciklusra egységesítette az egyes kötetek feldolgozási tematikáját és a követendő elemzési eljárásokat. Ugyancsak azonos szerkezetben tárgyalják a kötetek a vizsgált területfejlesztési kérdéseket. Ez mindenképpen igen üdvözlendő eredmény, bár jobb lett volna, ha már az 1. ciklustól kezdve a cég figyelembe vette volna ezt a szakmai minimumként értékelhető követelményt.

(b) A mintavétel során a hagyományos mintavételi szempontokon a munka során nem változtattak (nem, kor, iskolai végzettség, település-kategória szerinti reprezentativitás), aminek következtében a minta kistérségekre nem reprezentatív, de az alföldi típusú óriásfalvas szerkezettel rendelkező települések esetében települési szinten sem. Ez a mintahiba számos fontos eredményt értelmezhetetlenné tesz. Kistérségenként - főleg aprófalvas területeken - a mintába hol a kistérségek falvai, hol a központjaikban található városok kerültek be, az alföldi - óriásfalvas szerkezetű - településeken pedig nem kontrollálható, hogy e települések igen eltérő jellemzőkkel rendelkező szegregált övezetei közül melyikben vették a mintát. A statisztikai egységek alapján történő szimplifikált mintavétel e tényezők miatt kifejezetten elhibázottnak tekinthető. (Egy példa: Heves megyében a felvétel alapján egy év alatt mintegy

15 %-kal romlott az utakkal való elégedettség mértéke; a megállapítás magától értetődően nonszensz, a kapott eredmény csakis mintahibából eredhet.)

(c) Általában megállapítható, hogy az opponens által folyamatosan hangsúlyozott felvetés, miszerint a területfejlesztés körébe tartozó kérdések vonatkozásában egy év alatt semmilyen érdemi változás nem következhet be, beigazolódott (a Szolnok megyei feldolgozást készítő kutató ezt a tényt egyértelmű nyíltsággal meg is fogalmazza). A négy ciklus idősoros eredményei azt támasztják alá, hogy a vizsgálat ideje alatt az egész országban egyaránt és mindenhol megfigyelhető gazdasági krízis-potenciál erőssége, illetve a megélhetési gondok mértéke szemmel láthatólag növekedett, míg az ezzel nem közvetlenül összefüggő kérdések tekintetében érdemi (statisztikailag szignifikáns) eltolódások nem voltak megfigyelhetők. Az egyetlen területileg differenciált változás a támogatott, illetve a nem támogatott térségek/települések esetében detektálható, amely különbségek azonban egyfelől jellegükben nagyon erősen eltérnek a településhálózati-településszerkezeti különbségek szerint - és nem is tükröződnek reprezentatív módon a mintában, tehát az eredmények csak becslésekre alkalmasak -, másfelől pedig gyakorlatilag szintén szigorúan a gazdasági-megélhetési kondíciókra korlátozódnak, azaz ismétcsak nem tulajdonképpeni területfejlesztési kérdésekre. Itt kell megemlítenünk azt a tényt is, hogy a kötetek végén szerepeltetett makrogazdasági adatközlés lényegében az előző ciklusokban foglaltak megismétlése, azzal az eltéréssel, hogy a megyei munkanélküliségi rátákat felfrissítették. Informatív ereje e közléseknek csupán tájékoztató jellegükben áll, elemzést és értékelést lényegében nem tartalmaznak.

(d) Lényeges új elem a munkában, hogy elemzési változókként a kutatók felvették az 1993-as és 1997-es elmaradottsági település- és kistérségi besorolásokat, valamint szintén felvették a pályázati sikerességet mint magyarázó tényezőket. Az elmaradottsági besorolások 1982-re kialakult módszerei mintegy 40 statisztikai jelzőszám magasabb statisztikai elemzésére épülnek, és azóta is megbízhatóan mutatják egy-egy település/térség komplexen értelmezett társadalmi-gazdasági-környezeti pozícióját, státuszát és potenciálját. Nem csoda tehát, hogy a kutatók azt találták, hogy a kapott eredmények az esetek túlnyomó többségében erősen korrelálnak az elmaradottsággal. Ebben a vonatkozásban a helyzet csakis a régi nagyipari centrumok ipari válságterületekké alakulását illetően változott meg, a többi elmaradottsági besorolás 1980 óta (az 1982-es elemzés adatbázisa 1980-as volt), azaz 18 év alatt lényegében nem változott meg. A tapasztalható változás tehát ismétcsak makrogazdasági okokra és nem területfejlesztésiekre vezethető vissza.

(e) A munka feldolgozása során jellemzően mintahibán belüli eltéréseket is figyelembe vettek a kutatók. Számos kutató az ilymódon kapott, de nem figyelembe vehető, vagy pedig kifejezetten mintavételi torzításnak betudható eredményeket - egyébként nyilvánvaló módon - nem tudta interpretálni, viszont a megkérdezetteket "vádolta", olyan minősítésekkel, mint pl. "bátortalanság", "tudatlanság" vagy "vélemény-rejtegetés". Az ilyen minősítések természetesen megengedhetetlenek, különösen akkor, ha nemlétező eltéréseket magyarázunk velük. A kutatók többsége továbbra sem tudta területfejlesztési szempontból értékelni a kapott eredményeket, egyszerű "adatmegzenésítést" produkáltak csak. Az egyetlen kivétel a minden ízében profi Tolna megyei kötet kutatója.

(2) *Területi értékelés: kistérségek, megyék, régiók*

(a) A települések általános szubjektív státusza országos és megyei aggregációban nem változott a vizsgálat ideje alatt, eltérés a megyeszékhelyek tekintetében pozitív irányban, az összefüggő perifériák tekintetében negatív irányban tapasztalható. A relatív pozíció megítélése

már középre húz (kiegyenlítőds, neutralizáció). A legtöbb ellátási elégedettségi és térhasználati mutató (egyébként triviális értéke és jellege, konkrét irányultsága és tartalma) nem változott meg.

(b) A munka/megélhetési lehetőségek általában romlottak, ez főként az öt évvel ezelőtti helyzetre történő visszavetítés alapján érzékelhető; az ilyen természetű jövőre kivetített perspektívák általában szintén romlottak. Eltérések a kistérségi mintareprezentativitás megbízhatatlansága miatt nem detektálhatók, illetve fogadhatók el statisztikailag szignifikáns mértékben.

(c) A környezeti állapot megítélése főként a magasabb státuszú helyeken romlott.

(d) A közlekedési mutatók értékelése lehetetlen, mivel a tarifaemelések és járatritkítások hatása nem szűrhető ki.

(e) A költözési motivációk és preferenciák nem változtak.

(f) Az ipari válságterületeken és a halmozottan hátrányos helyzetű perifériákon stabilizálódott a gyakorlatilag kilátástalan helyzet. Egyúttal a nem támogatott településeken és a periférikus területeken valamelyest megnövekedett a térségi kooperációra vonatkozó nyitottság mértéke.

(g) A hagyományosan fejlettebb területeken (a "magyar banán", illetve a régi megyei jogú városok) erős mikropolarizáció indult meg, azaz a fejlesztett/támogatott központ és környéke közötti különbségek megnövekedtek.

(h) Az országos léptékű makropolarizáció mértéke nem csökkent.

(i) Két jellegzetes pólus környékén (Budapest déli-délkeleti agglomerációja, illetve a nyugati kapu, azaz Sopron-Kőszeg-Szentgotthárd kisfalvas körzete) erős mezoszintű polarizáció kialakulása indult be. A Balatonpart szubjektív státusza és környezetállapotának megítélése romlott.

(j) Az infrastrukturális támogatások az azokat elnyert településeken/kistérségekben általában valamelyest javították a szubjektív státuszt és a relatív pozíciót (illetve - a támogatás feltételeiből kifolyólag - a településközi kooperációra való hajlandóság mértékét). E támogatások mértéke korrelál az elmaradottság mértékével. A munkahelyteremtő támogatások hatása jellegzetesen paradox: ahol ilyent elnyert a település/kistérség, a szubjektív státusz és a relatív pozíció általában romlott. Ennek oka feltehetőleg az, hogy a munkahelyteremtő támogatások valószínűleg tisztán piaci, illetve lobbialapon kerülnek odaítélésre és a rossz helyzetben lévő lakosság életkörülményein nem javítanak. A közelbe került fejlesztés hatása azonban ront az általános ítéleteken, mivel erősíti a státuszok és pozíciók megítéléséhez rendelkezésre álló (fejlesztett/támogatott) bázishoz viszonyított elmaradottság-mérték negatív irányú elmozdulását. Településtipológiára épülő esettanulmányok nélkül a kérdés nem válaszolható meg (így pl. a dunántúli diszperzebben, illetve az alföldi, településen belüli szegregációs övezetek szerint koncentráltabban lokalizált támogatási formák magyarázó ereje nem vizsgálható, csakis terepmunkával). A két támogatási forma hatásának különbözősége részben magyarázható azzal, hogy az infrastrukturális elmaradottság objektív mutatókkal mérhető, a munkanélküliség felszámolására, mérséklésére szolgáló támogatások paraméterezettsége viszont hiányzik, ezek odaítélése eseti jellegű, akármitől és akárkiktől befolyásolt döntések függvénye lehet.

(k) Az MFT-k ismertsége (egy-két frekventált térségtől, valamint egyes vállalkozói köröktől eltekintve) nem nőtt, a nekik tulajdonított feladatkörök szintén nem változtak meg.

(l) A lakosság továbbra is "szociálliberális", azaz a rosszabb státuszúak preferenciális szociálpolitikát, a jobb státuszúak piac- és vállalkozástámogatást kívánnak. Általában

elmondható, hogy elviekben mindenki egyszerre szociálpolitika- és piactámogatás-párti, gyakorlatilag a konkrét pozíció a meghatározó. Magas státuszúaknál (főként a tényleges vállalkozóknál) NIMBY-hatás érvényesül a szociálpolitikával szemben (Not In My BackYard - Ne az Én Kertembe) és PIMBY a piactámogatással szemben (Put In My BackYard - Tedd az Én Kertembe), alacsony státuszúaknál (illetve széplelkű értelmiségieknél) pedig éppen megfordítva.

(3) *Döntéselőkészítési felhasználhatóság*

A vizsgálat 4. ciklusában sor került a döntési kompetencia-szintek vizsgálatára. A kutatás során a helyi, megyei, regionális és országos döntési szinteket értékeltették a megkérdezettekkel abból a szempontból, hogy hol hasznosabb és célravezetőbb a döntések meghozatala, illetve hogy négy szempont szerint taglalva az egyes szinteknek milyen mértékben tulajdonítanak kompetenciát az emberek.

Általános eredményként adódott, hogy a lakosság alapvetően és általános elvi szinten a települések összefogáson alapuló közös döntése, illetve a szubszidiaritás elve mellett foglalnak állást, közelebbről vizsgálva azonban már árnyaltabb a kép.

Négy kompetencia-kört vizsgált a kutatás: a szakszerűségét, az érdekképviselőit, az ellenőrizhetőségét és az informáltságát. Az eredmények szerint a központi (megyei, regionális, országos) szintek egyértelmű előnyt élveznek a nekik tulajdonított szakszerűségi kritérium tekintetében, a helyi szint szintén egyértelmű előnyt élvez az érdekképviselői és ellenőrizhetőségi kritériumok tekintetében, az informáltsági kritérium azonban viszonylag egyenletesen szóródik az egyes kompetencia-szintek között.

Általában megállapítható, hogy egyfelől a többszörösen hátrányos helyzetűek, az elmaradott, periférikus területen élők a központi szintek (feltételezetten szociális érzékenységet tartalmazó) kompetenciáját preferálják, azaz a kiegyenlítő redisztribúciót, ugyanígy vélekednek a nem tényleges vállalkozó értelmiségiek, míg a közép domináns többsége, valamint a tényleges vállalkozók a helyi/kontrollálható érdekképviselői elvet preferálják. E megfigyelés, valamint az informáltsági kritérium véletlenszerű eloszlása arra utal, hogy két alapvető területfejlesztési relevanciával bíró politikai mechanizmus, illetve gyakorlat hiányával kell szembenéznünk, illetve egy tragikusan súlyos társadalmi problémával.

Az egyik politikai mechanizmus, amely gazdasági és társadalmi, valamint hangsúlyosan területfejlesztési relevanciával bír, a kontrollált és a hosszútávú piaci kalkulust lehetővé tevő jogi szabályozáson alapuló gazdaság- és piacpolitika. Erősen érezhető e mechanizmus hiánya. Ennek következtében a különböző döntési fórumokon megerősödhetett a lobbieszközökkel érvényesített rövidtávú, profitmaximumra törekvő és gyakran területidegen vállalkozói érdekek, ami a többi között például a munkahelyteremtő támogatások paradox érvényesülését is kiválthatja. Ha ez a helyzet tartósan fennmarad, a rablógazdálkodás térnyerése nagyméretű, kiterjedt, területileg makroszkopikus slumokat alakíthat ki az országban.

A másik politikai mechanizmus a preferenciális szociálpolitika, amely területileg is differenciáltan csökkenti a leszakadók és leszakadó települések/térségek hátrányát. A preferenciális szociálpolitikának területileg differenciált módon kellene alkalmaznia a direkt pénzbeli segélyezéstől az átképzési támogatásokon, képzési formákon át a hosszútávú generációs programokig a speciális szociálpolitikai támogatási formákat és mechanizmusokat. Mivel ez a politikai gyakorlat hiányzik, a leszakadó rétegek és térségek a "központ"-tól várják a segítséget, amit az vagy megad, vagy nem. A redisztribúciós elv visszatérése önmagában

persze semmilyen negativitást nem tartalmaz, a "központ"-nak tulajdonított tagolatlan és univerzális gondoskodó szerep újbóli térnyerése azonban a leszakadt rétegek és térségek teljes reményvesztettségére utal. És ez nagyon nagy baj.

Az a súlyos társadalmi probléma, amelyről a fentiekben említést tettünk, a területpolitikával és az annak elemeivel kapcsolatos közvélemény gyakorlatilag majdnem teljes hiánya. Nemcsak arról van szó, hogy a tényleges vállalkozói réteg kivételével az MFT-k ismertsége rendkívül alacsony (12-18 % körüli), hanem arról is, hogy a válaszolók nem tudnak differenciálni az információk mibenlétét és jelentőségét, illetőleg hovatartozását illetően. A kutatás eredményei szerint a területfejlesztési információ elvont, parttalan fogalom, ami bármit jelenthet a lakosság nagy többsége számára. A tényleges területpolitikai információk és áramlásuk pedig ilyen viszonyok között mindenhol ellenőrizhetetlenek, s ez a tény önmagában is elegendő ahhoz, hogy maga a területpolitika váljon ellenőrizhetlenné, lehetetlenüljön el és kerüljön súlyos krízisbe.

Title: Autonomy and Fundamentalism in Contemporary Hungary

Number of Contract: CEU/RSS 1046/93.

Grant Holder: Gábor Várnai

Participant: Tibor Závecz

**Final Report on First Stage of Research
1994.**

Köszönet illeti azon barátaimat, kollegáimat, ismerőseimet, akiktől sokat tanulhattam, akikkel sok alkalommal vitattuk meg e kérdéseket, s akik nélkül ez a munka nem jöhetett volna létre:

Angelusz Róbert, Balázs Magdolna, Bánszegi László, Bányai László, Béládi László, Bencze György, Bokor Ágnes, Bruck Gábor, Buda Géza, Dalos György, Engländer Tibor, Fóti Tamás, Gadó János, Gerő András, Jánoska László, Kardos András, Keleti Éva, Kis János, Kocsor Judit, Kovács Andrea, Kovács Éva, Malgot István, Mészáros István, Miszlivetz Ferenc, Nagy Bálint, Örkény Antal, Papp Éva, Raj Tamás, Réti Andrea, Sáska Géza, Seleanu Magdaléna, Szabó Miklós, Szentés Tamás, Szent-Iványi István, Szil Péter, Szilágyi Sándor, Szurkos Mária, Tamás Gáspár Miklós, Turán Tamás, Zoltán Katalin.

Bevezetés

A mai Magyarországon lezárulóban van az ún. rendszerváltás folyamatának az intézmények és a hatalmi szerkezet átalakítását jelentő szakasza. A "rendszerváltás" szóval megnevezett átalakulási folyamatnak azonban csak mostanában kezdődik meg az a szakasza, amely a mélyben, ránézésre láthatatlan módon zajlik le. Igen sok feltáratlan és kevésbé vizsgált jelenséggel van/lesz dolgunk, s ezek túlnyomó része olyan, drasztikus vagy kevésbé drasztikus trend-váltást tartalmaz, amelyek vizsgálatához igazából még az empirikus módszerek is csak "null-szériában" vannak meg. Mivel az esetenként irracionálisba is átcsapó jelenségek fontossága nagy, szükségesnek látjuk ezek mélyebb és hosszabb távon is folyamatos kutatását. A jelen kutatási terv nem vállalkozik többre, mint a kérdések felvetésére. Részletesebb és a lehető legnagyobb mértékben koherens anyagot ne várjon az olvasó, ezt egy későbbi kutatási program tartalmazhatja.

(1) Autonómia és fundamentalizmus

A kutatási tervnek ebben az első fejezetében foglalt munkarész egyszerre két funkciót tölt be. Egyfelől összefogja, koordinálja a további négy, konkrétan fejezetben foglalt tevékenységeket és kijelöli azok perspektivikus helyét, másfelől pedig logikai-fogalmi analitikus háttérrel és értelmezési kerettel jelent azok számára. Mindezen túl megjelöl egy (további) konkrét kutatási terepnumot is, mégpedig a társadalmi transzformációs folyamatok látens és manifeszt kritikus pontjainak vizsgálatát.

A kutatás axiómái, definíciói és hipotézisei

(a) A társadalom nem írható le zárt rendszerként, hanem csak nyitott rendszerként, amelyben folyamatosan átalakuló, egymással relációban lévő és kvázistacioner (önmagukat változatlanul reprodukáló) fázisukban zártnak tekinthető rendszerek vannak.

Csányi rendszerét a klasszikus és racionális termodinamika különbségére építi fel. Az elemi információ-kvantumoktól a társadalomig terjedő (reprodukciós) ciklusok zárt rendszer esetében a legnagyobb valószínűség, tehát a maximális rendezetlenség, nyitott rendszer esetén a legkisebb valószínűség, tehát a maximális rendezettség elvén épülnek fel. A nyitott rendszer esetén a rendszeren kívül definiált még egy "forrás", egy "nyelő" és más, "külső" rendszerek is, amelyek a "saját" rendszerrel relációban vannak, így elkerülhetik egymást, konfliktusban állhatnak egymással, egyesülhetnek, szétválhatnak, uniót és metszetet hozhatnak létre, stb. A zárt rendszer a nyitott rendszer aloszata, mégpedig kvázistacioner fázisú ciklusban. Mivel kutatásunk egy egyáltalán nem kvázistacioner ciklusban lévő társadalmi helyzetben folya, hanem éppenséggel ciklusváltás idején, a fenti axióma figyelembevételével adódik.

(b) Az átalakulás és reláció relativisztikus, azaz a társadalmi egységek és a társadalmi átalakulási folyamatok kölcsönösen függenek egymástól.

Az einsteini relativitáselmélet alkalmazásának tekinthetjük Wallerstein felfogását a világtársadalomtudományról, amelynek kutatási egységei mindig függenek a kutatott folyamatoktól. Eszerint pl. a nemzet csak bizonyos összefüggésekben, társadalmi körfolyamatok esetében releváns kutatási egység (pl. a nemzeti piac, identitás szempontjából), más esetekben irreleváns (egyes lokális kommunikációs sémák, kulturális értékek, a szimbolikus univerzumkép vagy akár az effektív tőke-, presztízs- és munkaerőpiac szempontjából). Kutatásunk témája megköveteli, hogy többféle egységgel dolgozzunk, és ne csak a nemzetet vegyük figyelembe, hanem az országon belüli fizikai-szegregációs és szimbolikus határokat, valamint az országhatárokon átnyúló nagyobb egységeket is.

(c) A kölcsönös függés egy olyan tér-idő kontinuumban létezik, amelynek van egy ismert tartománya - ez az ismert locus-okból és az ismert múltból/jövőből áll - és van egy ismeretlen tartománya.

Az ember nem egy elvont téridő-kontinuumban él, hanem a számára adott és általa alakított személyes, átélt térben és időben. Ez mindig a jelenben és "itt" van. Személyes téridő-kontinuumunk ciklusokból áll, amelyek ciklusok - mint fentebb láttuk - relációban állnak egymással. A már oszthatatlan belső mag, középpont és az ismert világon túli világ, a kezdet és a vég, mindig ismeretlen marad, akár kozmológiailag tekintjük a dolgot, akár a mítikus univerzum eredet- és végétélmítoszai szerint. A reális univerzum azonban mindig tágul és újabb és újabb ciklusokat olvaszt magába a szimbolikusból és mindig átlépi saját határait, azaz az ember nem degeneratív lény, hanem képes a transzmutációra. Ha figyelembe vesszük, hogy jelenleg a legfontosabb kérdések a világméretű, európai, nemzeti, csoport- és személyes határok átjárhatósága körül merülnek fel, axiómánkat helyes érvényesnek tekintenünk.

(d) Az ismert és ismeretlen tartomány határai egyéneként és társadalmi egységeként eltérő térben és időben húzódnak.

Bolyai kihagyott egy axiómát Euklidész geometriájából, s ezzel az euklidészi geometria vált a esetévé a Bolyai-geometriának. Bolyai szerint egy pontból több párhuzamos is húzható egy egyeneshez, a párhuzamosok közül az egy bizonyos szögtartományon belüliek pedig találkoznak egymással. A társadalmi térre és időre alkalmazva az analógiát, az itt és a most, azaz a konkrét jelenvalóság nem pontszerű, hanem (szög)tartomány-jellegű. Azaz a múlt és a jövő, az itt és az ott (közel és távol) két részre oszthatók: arra a részre, ami a tartományon belül van, és így ismert, és arra, ami azon kívül van, azaz - már és még - ismeretlen. Mivel az ember beszélő lény, azaz véleménye elhangzik és (politikai) akarattá válik, ugyanakkor pedig "szegélylakó" lény, azaz nem egyszerűen csoportban, hanem csoportok metszetében élő lény, a személyiségtől a politikai szféráig terjedően térben szegmentált és időben "(szög)tartomány"-jellegű jelenségeket vizsgálunk. Ma, amikor a ciklusváltás idején a múlt és jövő, a belső és külső ("hozzánk tartozó" és "idegen") kérdései igen élesen felmerülnek és a manipulációs formák (demagógia, indoktrináció, propaganda, misztifikáció) egyre erősebbek, az "ismeretlent" kisajátítják, ez az axióma figyelembe veendő.

(e) A határ nem definit, azaz a szemlélő (kutató) és a szemlélt tárgy (társadalmi jelenség) viszonya csak valószínűségi kijelentésekkel írható le.

A Heisenberg-féle bizonytalansági reláció szerint a megfigyelő és a megfigyelt tárgy kölcsönösen befolyásolják egymást, s annak valószínűsége, hogy a megfigyelés helyes vagy hibás, állandó. Társadalomtudományi értelemben ez azt jelenti, hogy értékmentes társadalomtudomány nincs, hogy a vizsgált jelenség és a kutató személyes univerzuma befolyásolják egymást. Mivel azonban a megfigyelés helyességének valószínűsége állandó, azaz nem léphető át, ennek az állandónak az elérésekor új tárgyat, azaz vizsgálati egységet kell választani. Ezért a kutatás egy-egy fázisa nem akkor fejeződik be, amikor a mérési eredmény már "abszolúte pontos", hanem akkor, amikor új egység válik szükségessé, azaz új kérdések merülnek fel. A válasz egy kérdésre mindig egy új kérdésben fogalmazódik meg. Ha nem így tennénk, hanem egy ponton - akár előre kijelölten - befejezettek tekintenénk a munkát, előzetes ítéleteink - Allport-tal élve - előítéletté merevednének, mérési eredményeink pedig dogmákká. A kutatás elkezdésének és abbahagyásának kritériuma tehát a rá vonatkozó igényekben fogalmazódik meg.

(f) Az eddigi axiómáknak megfelelő módon leírható és értelmezhető egyéni és társadalmi jelenségeket autonómnak, az ezeket kizáróakat fundamentalisztikusnak tekintjük.

Az autonómia azt jelenti, hogy az ember folyamatosan - ciklikusan - kinyílik az ismeretlen felé, s a rá kiszabott törvény "végrehajtási utasítását" folyamatosan - ciklikusan - átalakítja. A fundamentalizmus pedig azt, hogy ezt nem teszi, egy "végrehajtási utasítást" egyszer s mindenkorra a törvény rangjára emel, abszolút érvénnyel ruház fel - a mindenség "fundamentumává" teszi azt -, s ezért nemcsak hogy kizárja a rajta kívüli világot, hanem magát is a romlásba dönti, kollapszusba esik és csak (részleges) megsemmisülés után indulhat el az autonómia útján. A mai helyzetben az előítéletességtől a politikai stigmatizációig terjedő skálán ennek a generális kollapszusnak a jeleit fedezhetjük fel, s éppen ez kutatásunk tárgya.

(g) A fundamentalisztikus jelenségek "fekete lyuk"-ként kilépnek, az autonóm jelenségek pedig "fehér lyuk"-ként belépnek a világba, s ezért a fejlődés mindig egyensúlyos állapotokon keresztül és mindig ciklikusan megy végbe.

A modern kozmológia szerint - de a régiek szerint is - a fekete lyukban eltűnő anyag/energia - az ún. téridő-szingularitáson át - ismét belép ugyanabba vagy egy másik univerzumba, s ez a belépési pont a fehér lyuk. Ez a téridő-szingularitás a transzmutációs pont. A modern kvantummechanikában e jelenség megfelel az elvileg áthatolhatatlan potenciálfalon való, teljes megsemmisülés nélküli átlépésnek, az ún. alagút-effektusnak. Társadalomtudományi értelemben ez az átlépés azt a nyilvánvaló dolgot jelenti, hogy a válság, a kollapszus nem abszolút pusztulást jelent, hanem az új élet születésekor elpusztuló "placentát", azaz a kollapszus után (re)strukturalizáció is végbemegy. A szociológiai diagnózis azonban nem képzelhető el (paradox) terápia nélkül, hiszen nem értékmentes. Munkánk során a diagnózis nem a "nagy világegyenlet" felállítását, hanem konkrét tematikus méréseket-elemzéseket, a terápia pedig nem "világmegváltást", hanem politológiai értékeléseket-írásokat és az egyetemi szociológusképzés keretei közötti oktatást jelent.

A kutatás célja

Az eddigiekből következőleg a kutatás célja - legyen a magyarországi válság még oly mély és mégoly gyorsan mélyülő is - nem egy tétel gyors bizonyítása vagy cáfolata, hanem a diagnózis és a terápia - mégpedig a (g) axióma magyarázatában foglaltak értelmében. Hasonlattal élve: nem a betegséget, hanem az embert diagnosztizáljuk, s nem a betegséget, hanem az embert gyógyítjuk.

Végső soron és magas absztrakciós szinten megfogalmazva a kutatás célja a kollapszus és a (re)strukturalizáció diagnosztizálása és a transzmutáció terapikus segítése. Mert bár maga a transzmutációs pont - éppen mert a téridőn kívül van - megragadhatatlan, megelőzi és követi egy folyamat, ami már megragadható, az annihiláció és az explózió folyamata. (Ahogy - Asimov által megfogalmazottan - az eltűnő fekete lyukból nagyonis látható fehér lyuk, új anyagokat/energiákat kibocsájtó szupernova, az új élet alapja lesz.) Magyarországon, Európában, de az egész világon is nagy léptekkel halad előre egyre több csoportban a kollapszus folyamata, gyakran már elérte az annihiláció és az explózió stádiumát is, de még nem nagyon látható a (re)strukturalizáció. Mindenki maga száll pokolra - mégha mások miatt kénytelen is ezt tenni - és maga is jön föl onnan, de minden mitológiai pokoljáró hőst segített valaki megtalálni az utat. Magyarországon ma egyre több a görbetükör és a rémkép, egyre kevesebb a mikroszkóp és a kukker, s egyre több a pokoljáró deheroizált hős és egyre kevesebb, aki legalább egy-két utcasarokig ellát.

Mindez azonban konkrétan jelenik meg, konkrét kutatási hipotézisek, célok és elért eredmények formájában.

Egy lehetséges példa erre: kutatási hipotézis: az Adorno-féle autoriter személyiség-elmélet nem terjeszthető ki a politikai attitűdök magyarázatára, mivel ez a személyiség-típus csak szükséges, de nem elégséges feltétele azoknak; kutatási cél: annak bizonyítása, hogy a politikai stigmatizáció maga is előidézi az autoriter személyiség kialakulását; elért eredmény: a

korábban politikailag stigmatizált, s mostanra a stigmától megszabadult, nemzeti-tradicionális attitűdstruktúrával jellemezhető társadalmi-kulturális csoport autoriter vonásokat vett fel, s megkezdte az "idegenek" és a "felesleges munkaerő" politikai stigmatizációját, akik erre vagy magukra veszik a rájuk ragasztandó stigmát (kollapszus) és elbújnak-elmanekülnek valamilyen más (szub)kultúrába (pl. régi MSZMP-funkcionáriusok, kivándorlók, destruktív deviánsok - annihiláció), vagy pedig elutasítják azt, politikailag aktivizálódnak (explózió) és akarataikat a helyitől a világméretű küzdőterekig nyilvánosan és intézményesen is érvényesíteni próbálják (pl. SZDSZ-aktivisták, szakszervezeti-érdekvédelmi és etnikai-kulturális önszerveződések tagjai - (re)strukturalizáció), illetve a közbenső, cseppfolyósága miatt megragadhatatlan, a világon (térídon) kívüli ponton vannak - a gettó-ban - (pl. tüntető és pályaudvarokat megszálló hajléktalanok - a transzmutációs pont: tercium datur); terapikus segédlet: e folyamat általános és konkrét (politológiai) analízisének oktatása a szociológusképzés során és a politikai küzdőtéren történt események publikus értékelése a kutatás alapján.

A kutatás irányai

Hipotéziseinknek megfelelően a kutatás során a megragadható ciklusból indulunk ki. Tárgyunk a fundamentalizmus, s a fundamentalisztikus ciklusnak négy fázisát különítjük el. Ezek: az előítéletes személyiség, a mindennapi ritualizált sztereotip dogmatika, a negatív (kirekesztő) identitás-identifikáció és a politikai stigmatizáció kialakulása és működése. (A négy fázis minden lehetséges módon kapcsolódhat egymáshoz, bár a logikai rend szerint körfolyamatról van szó, ahol a politikai stigmatizáció és az előítéletes személyiség kapcsolódása zárja a kört. Nota bene: nem fundamentalisztikus, hanem autonóm ciklus esetén nem záródnak a körök, hanem új körök nyílnak meg.)

A fundamentalisztikus ciklus négy fázisa szerint négy önálló kutatási térrénumunk van, amelyeknek saját kutatási tervei alább olvashatók. A négy térrénum: az antiszemitizmus (előítéletes személyiség), a vallással kapcsolatos előítéletek (mindennapi ritualizált sztereotip dogmatika), a nemzeti és kisebbségi identitás (negatív identifikáció) és a szociális diszkrimináció (politikai stigmatizáció).

Autonómia- és fundamentalizmuskutatás: a kollapszustól a (re)strukturalizációig

Mivel maga az autonómia és a fundamentalizmus önmagában nem ragadható meg, csak a négy térrénum szerinti megjelenési formáikban, direkt értelemben vett empirikus autonómia- és fundamentalizmus-kutatás nem valósítható meg. Ennek mélyebben fekvő oka az, hogy az autonómia és a fundamentalizmus a szimbolikus univerzum-kép realizációi, a szimbolikus univerzum maga abszolút teljességében pedig nem ragadható meg (csak a képe, ami viszont a bizonytalansági reláció miatt a priori torz). Mellesleg autonómia esetében nem is akarjuk megragadni az abszolút univerzumot, fundamentalizmus esetében pedig a megragadottnak vélt torzképet abszolutizáljuk.

Megragadható azonban a ciklusváltás, a határ átlépése a stigmatizáció és a prejudicium között és megfordítva. Megragadható a társadalmi csoportok transzformációja, a kollapszus-annihiláció-transzmutáció-explózió-(re)strukturalizáció sémája mentén, még akkor is, ha az egyes szakaszokon az egyes csoportok időben-térben másképpen mennek át (előbbi példánkat

eszerint értelmezve: a volt MSZMP-funkcionáriusok transzmutációja még nem ment végbe, a jelenlegi SZDSZ-aktivisták transzmutációja pedig már végbement).

Axiómáink alapján felépíthetünk egy hipotézist, amelynek értelmében (1) az attitűdök és stigmák (személyesek és politikaiak) egy kvázistacioner ciklus során (mivel a szimbolikus univerzum reprezentációi), nem változnak meg - ezt egyébként a szakirodalom is bizonyítani látszik -, azonban (2) a ciklusváltás során igenis megváltozhatnak, mégpedig éppen a személyes/társadalmi kollapszus és (re)strukturalizáció lezajlásával, illetve a köztes, vákuum-jellegű (bebábozódási) szakaszon (annihiláció-transzmutáció-explózió) való áthaladással. Ezek (a konkrét-empirikus értelemben személyes/társadalmi krízishelyzetek és "krízisintervenciók") viszont detektálhatók, azaz felmutatható a diagnózis és megadható a terapeutikus segédlet.

A hipotézis igazolása és az eredmények kimunkálása személyes és csoportszinten történő vizsgálattal történne meg, amelynek során a személyes szinten életút-mélyinterjúval és a kérdést mások reflexiói által feltáró, attitűdskálákat alkalmazó survey-módszerrel dolgoznánk, a csoportszinten pedig case study-val, (alanyi szociológiai) milió-elemzéssel és politikai tartalomelemzéssel, game-analízissel.

A kutatás módszerei

A zárt rendszerekre kidolgozott hagyományos szociológiai módszerek - nagyon durva leegyszerűsítéssel - az identifikáció, a stratifikáció, a funkció és a mobilitás kulcsfogalmaira épülnek fel, és lényegében statikus kategóriák kialakításával nem jutnak túl a tipizáláson. Kutatásunk során szeretnénk ezeken a módszereken túllépni, mivel alapvetően nyitott, tranzitív rendszereket, társadalmi egységeket és jelenségeket vizsgálunk.

A továbbblépés útja olyan módszerek alkalmazásával képzelhető el, amelyeket lényegében az 1973-74-es válság után (feltételezésünk szerint az új, világméretű Kondratyev-ciklus beindulásával) kezdtek el szélesebb körben alkalmazni, s dinamikus jellegük folytán alkalmasak arra, hogy vizsgálati eredményként új kérdésekhez vezessenek el (a statikus módszereken alapuló vizsgálatokat ugyanis csak megismételni lehet máshol és/vagy máskor, s nem alkalmasak a transzformációs folyamatok elemzésére-értelmezésére, csak arra, hogy egyre nagyobb adatbankokat hozzunk létre általuk - szociológiai "múzeumot").

A módszerek, amelyeket alkalmazni kívánunk, a következők: alanyi szociológiai módszereket alkalmazó mélyinterjúzás; game-analízis, sztereotípiá- és tartalomelemzés; attitűdöket-intenciókat-orientációkat-perspektívákat mérő skálákat alkalmazó survey-k, a milió-szemléleten, szimbolikus univerzumkép-elemzésen és szociállingvisztikán alapuló case study-k.

A hagyományos szociológiai empiria - bár mindig igyekezett magába olvasztani a párhuzamosan kifejlődő tudományok szemlélteti kiindulópontjait és eredményeit - mégis megmaradt a közgazdaságtani jellegű pozitivizmus és a filozófia közötti "senkiföldjén", s nem lépett túl a civilizáció és kultúra ellentétének kérdésén. Az előbbieken felsorolt módszerek alkalmazása lehetővé teszi a civilizáció vs. kultúra tudományos paradigmájának meghaladását, ugyanis mindegyiküket szegmentációs szemlélettel, ciklus- és ciklus-transzformációs alapon munkálták ki, s ebben a megközelítésben az "egyenesvonalú" civilizáció nem más, mint az önmaga kezdőpontjához és így saját transzformációjához el nem érkezett ciklikus kultúra egy szakasza, a ciklus ívének egy - egyenesvonalúnak látszó - darabja. Ezzel a megoldással a szociológiai szemlélet szerves viszonyba kerül a modern (kultúr)antropológiai, pszichológiai,

humánökológiai és politológiai felfogással és az empirikus szociológiában eddig tapasztalható probléma megoldhatóvá válik, nevezetesen az, hogy a kvázistacioner társadalmi status quo leírására kidolgozott szinguláris téridő-felfogás nem tudta megragadni a társadalmi transzformációkat. Ha átadja helyét a konkrét téridő-kontinuumra vonatkozó szegmentációs szemléletnek, s a szingularitást - absztraktnan fogalmazva - a transzformáció középpontjában lévő transzmutációs, téridőn kívüli "gettó"-pontra helyezi, ez lehetségessé válik. Az eszközök rendelkezésre állnak.

A kutatás ütemezése és szerkezete

Kutatásunk áttekinthető első szakasza két-három évet venne igénybe. Így tűnik, a jelen pillanatban Magyarország olyan társadalmi egység(ekből áll össze), amelyben egyszerre vizsgálható az egyensúlyos állapot és a kollapszustól a (re)strukturalizációig vezető transzformáció.

Ez az időszak két fázisból állna. Az első fázisban az antiszemitizmus és a nemzeti identitás témáit alapvetően survey-módszerrel, a vallási sztereotip dogmatika és a szociális diszkrimináció témáit pedig a case study módszerével vizsgálnánk. A második fázisban megfordul a kutatás módszerbeli szerkezete, s az antiszemitizmus és a nemzeti identitás témáit vizsgáljuk case study-val, s a vallási dogmatika és a szociális diszkrimináció témáit survey-módszerrel. Az autonómia-fundamentalizmus/kollapszus-(re)strukturalizáció témája mindkét időszak alatt illeszkedik a többi témához és kutatási módszereikhez. A mostani kutatási terveket az első szakaszra dolgoztuk ki.

A kutatás rövid szinopszisa

A kutatás célja az, hogy elméleti keretet dolgozzon ki a hazai politikai életben tapasztalható negatív, fundamentalisztikus jellegű jelenségek értelmezéséhez, illetve hogy ezeket négy konkrét témában folyamatosan, mintegy félévi rendszerességgel detektálja, mérje, illetve hogy az eredményekről tájékoztassa a tudományos és civil közvéleményt.

A négy kutatási terep az antiszemitizmus, a nacionalizmus-etnocentrizmus, a vallási előítéletesség és a szociális diszkrimináció, amelyeknek egységes politológiai, illetve egymással összekapcsolt empirikus kutatása a jelen pillanatban hiányzik. Annál is inkább, mert a rendszerváltás jelenlegi szakaszában e jelenségek a látens és manifeszt stádiumok határmezsgyéjén mozognak, s komoly gondokat okoznak. A kutatás eredményeit félévenként jelentés formájában tennék közzé. Ezen belül: az első év az elméleti értelmezési keret és az empirikus módszerek tesztelésével telne, a második és harmadik pedig a már tesztelt eszközökkel lefolytatott vizsgálatokkal.

Ezt a kutatási tervet a Magyar Közvéleménykutató Intézetben készítettük el, amely kutatóhelyet a kormány sajnos megszüntetni szándékozik. A kutatás bázisa ezért ideiglenes jelleggel átkerült az MTA Társadalmi Konfliktuskutató Központjába. Még az MKI-ban készült el a részletes - 5 oldalnál jóval nagyobb terjedelmű - kutatási terv, amelyet mellékelünk, s a jelen anyagban csak röviden kivonatoljuk az abban foglaltakat.

Az elméleti-fogalmi keret a következőképpen épülne fel:

(1) A vizsgálat egységei folyamatosan változó, egymást átfedő és összetett egységek, annak megfelelően, hogy az embert sem nem individuálisan, sem nem kollektivistikusan fogjuk fel, hanem csoportok metszetében élő és kommunikatív lényként. A kutatás egységei

ezért a lokális közösségektől a nemzeti határokon túlnyúló (regionális) egységekig terjedne. Ezzel összhangban a vizsgálandó négy konkrét terep nem négy különálló jelenség-halmaz, hanem egy egységes fundamentalisztikus ciklus négy fázisa, amely négy fázis a következő: az előítéletesség, az identitás(tudat), a sztereotip dogmatika és a (politikai-szociális) stigmatizáció.

(2) Thomas Marshall és Brian Turner elmélete négy koncentrikus körben taglalja az individuális jogokat: a civil (emberi), a politikai, a szociális jogokat és a kommunikációhoz való jogot. E modellt a teljes jogtudatosság fennállása esetén fogadjuk el érvényesnek, az általunk vizsgálandó jelenségeket azonban e szint alattinak tekintjük. Az (1) pontban foglaltak értelmében a kommunikáció hierarchikus, illetve hálós jellegét tekintjük döntő kritériumnak, mivel hierarchikus csoporton belüli és csoportközi kommunikáció esetén tömegvélemény, hálós kommunikáció esetén pedig tesztelt közvélemény jön létre. Az első esetben nincs jogtudatosság, a különböző manipulációs formák által közvetítetten viszont létrejönnek és fennmaradnak a fundamentalisztikus ciklusra jellemző negatív jelenségek, a második esetben viszont ezek nem jönnek létre, illetve jelentőségük csökken. A valóságban természetesen egyfajta konkrét vegyülete van jelen e két végpontnak. Ezért egyszerre több szinten és többféle módszerrel kívánunk dolgozni:

(3) Országos reprezentatív mintán megismételt survey-eket szeretnénk végezni az antiszemitizmus, a nacionalizmus-etnocentrizmus, a vallási előítéletesség és a szociális diszkrimináció témáiban. A survey olyan, ritkán alkalmazott eszközzel dolgozna, mint a különböző attitűd- és orientáció-skálák, így például a Bogardus-skála. Ezeket országos reprezentatív mintán még nem alkalmazták. Ezzel egyidőben folyamatos terepmunka folya, az alanyi szociológia (Oscar Lewis) eszközeivel, amelynek eredményei egyúttal a reprezentatív survey számára inputot is jelentenének. Mind a két módszer és mind a négy kutatási terep inputja a politológiai interpretációnak. Ezzel egyidejűleg az általunk lebonyolított kutatás szintén inputja a felsorolt intézményekben folyó, tematikusan rokon kutatásoknak, illetve a kooperációnak.

A négy konkrét kutatási terepre vonatkozó tervezetek kivonatát az alábbiakban közöljük:

antiszemitizmus: Elsősorban a következő kérdésekre keresünk választ: Milyen elemek dominálnak Magyarországon az antiszemita előítéletrendszerben, különös tekintettel arra, hogy a fel nem dolgozott történelmi-társadalmi traumák (Holocaust, kommunista diktatúra) milyen előítéletekben kerülnek felszínre. A nacionalizmus-etnocentrizmus témához kapcsolódva fel kívánjuk vetni, hogy mennyire korrelál az antiszemita előítéletesség más kisebbségi csoportokkal szemben táplált ellenérzésekkel. E kérdés kapcsán nem azt a már sokszor bizonyított tényt akarjuk ismét kimutatni, hogy az előítélet könnyen transzponálható, hanem az a kérdésünk, hogy az etnikai előítéletek rendszere milyen nyalábokba rendeződik Magyarországon. Választ szeretnénk adni arra is, hogy ezek a problémák a társadalmi hierarchia és mobilitás függvényében hogyan strukturálódnak.

nacionalizmus-etnocentrizmus: Azt a megközelítést helyezzük középpontba, amely szerint a nemzeti azonosságtudat szocializációs mechanizmusok révén jön létre, s ekként alakulnak ki az affektív, kognitív és viselkedési azonosságképző elemek. Fontosnak tartjuk, hogy feltárjuk a nemzeti azonosságtudat affektív, kognitív és viselkedési dimenzióinak struktúráját, különös tekintettel az egyéni identitáshoz és a nemzeti előítéletekhez kapcsolódó viszonyokra. Mindezeket a konkrét történelmi-társadalmi viszonyokban szeretnénk felismerni

és értelmezni, külön hangsúlyt fektetve arra, hogy a történelmi-társadalmi feltételek által meghatározott különböző személyiségtypusok (társadalmi karakterek) milyen módon járnak együtt az előítéletes gondolkodással.

vallási előítéletek: Vizsgálatunk központi kategóriájaként a pszichoanalízis, a fenomenológia és a kulturális antropológia metszéspontjában álló "világkép" fogalmát használjuk. Kapcsolódva a nemzeti előítéletekhez, a különböző társadalmi karakterekkel szoros összefüggésben álló világképeket történelmileg-társadalmilag meghatározott világértelmezési keretnek tekintjük, amelyek különböző mértékben tudnak választ adni bizonyos történelmi-társadalmi, egzisztenciális problémákra (ld. pl. az antiszemitizmus és a feldolgozatlan társadalmi traumák kapcsolatát). Abból a hipotézisből indulunk ki, hogy az előítéletek (a vallási előítéletek különösen) közvetve vagy közvetlenül utalnak a világkép megoldatlan külső és belső ellentmondásaira (vagyis az adott csoport fel nem dolgozott társadalmi tapasztalataira). Vizsgálatunkban azt a folyamatot szeretnénk leírni, ahogy a különböző csoportok fel nem dolgozott tapasztalatai a vallási előítéletekben megjelennek.

szociális diszkrimináció: A szegényeknek, peremhelyzetűeknek és a lecsúszónak minősített társadalmi csoportok esetében (különös tekintettel a cigányokra és a munkanélküliekre) azt szeretnénk megvizsgálni, hogyan bírkóznak meg az egyre romló életkörülményekkel és ennek függvényében milyennek látják más társadalmi csoportok hozzájuk való viszonyát, hogyan "reagálnak" a megkülönböztetésre, stigmatizációra. Milyen ideológiákkal védekeznek ez ellen, milyen képet alkotnak a felettük álló és a még hozzájuk képest is lejjebb elhelyezkedő csoportokról; stigmatizált helyzetüknél fogva fogékonyabbak-e az előítéletek különböző fajtáira, vagy éppen fokozott toleranciával válaszolnak-e erre, illetve milyen tényezők határozzák meg reakcióikat. A középrétegek és a jobb helyzetben lévők között azt szeretnénk felderíteni, hogy a társadalmi különbségek racionalizációja hogyan függ össze az adott csoport életcéljaival, előrejutási stratégiáival, mobilitási pályájával. Különösen fontosnak tartjuk a szegénynek nevezett szociális helyzet bázisán kialakult kulturális ciklus - a fentiekben már említett kiindulópontok alapján történő - vizsgálatát.

Záródokumentáció (részleges eredmények)

Bevezetés

A Közép-Európai Egyetem (CEU), az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával végzett kutatásunk - melynek telepítő intézménye az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, lebonyolító szervezete pedig a Szonda Ipsos Média-, Vélemény- és Piackutató Intézet - első fázisának röviden összefoglalt eredményeit közöljük ebben az írásban.

A kutatás alapvető célkitűzése az volt, hogy mérje azon, fundamentalisztikus jellegű fejlemények hatását, e gondolkodásmód jelenlétének mértékét Magyarországon, amelyek minden tranzit-állapotban lévő félperiferikus országban megjelennek. E célból a jelen első fázisban 1000 fős országos reprezentatív survey keretei között kutattuk a politikai identitások jellegét, a jelen mindennapi szituáció megítélését, az életút-alternatívák lehetőségeit, a megoldás perspektíváit, a kommunikációs-kooperációs problémamegoldó stratégiák alkalmazhatóságának mértékét és a nemzeti hovatartozás konstituáló tényezőinek szerkezetét és szerepét, illetve a Magyarországon tapasztalható etnikai-faji előítéletrendszer sajátosságait.

A kutatás céljainak és tartalmának újdonságát taglaló okfejtést illetően az eredeti pályázati anyag Bevezetőjére, az alkalmazott survey-metodikát és a kért publikációs jegyzéket illetően pedig az Interim Report-ban foglaltakra utalunk.

(1) Belső és külső identitás (2. és 5. sz. kérdés)

Az identitást kettős értelemben fogjuk fel és kétféle módon vizsgáljuk: Nemzeti és politikai értelemben, illetve belső és külső megjelenésén át. A nemzeti és politikai identitást a nemzet előtt álló, a belátható múlton és jövőn belül felfogott politikai alternatívák közvetett vizsgálatával értelmezzük, a belső és külső megjelenést más és más jelenségkörökkel kapcsolatos attitűdök elemzésével.

A belső identitás kérdését egy 16 kijelentésből álló kijelentés-sorral vizsgáltuk. Eredményül öt attitűd-csoportot kaptunk:

nemzeti liberális	14 %
harmadik utas szocialista	28 %
radikális liberális	12 %
dezorientált	30 %
izolált-elmaradott	16 %

Nacionalista vagy kommunista szélsőséges beállítódást nem találtunk. A liberális irányzat egy nemzeti és egy nyugatos beállítódásra válik szét, a szocialista orientáció pedig középutas, sem nem a nyugati értelemben modernizáló, sem nem tradicionalista, a két irányzat közötti egyensúlyt, sajátosan Magyarországra érvényes megoldást keresi. Az alsó, elmaradott körülmények között élő szegmensek izoláltak, és sok a dezorientált, akik főként fiatal középkorú, városi lakótelepen élő, nem konvertálható szakmával rendelkező gyermekes családokból kerülnek ki. Ők a következő generáció potenciális vesztesei. Politikai-nemzeti identitásuk kiformálódása a következő parlamenti ciklus alatt fog végbemenni.

A külső identitást úgy vizsgáltuk, hogy a kérdezetteknek érvényesnek vagy érvénytelennek kellett minősíteniük Budapestről szóló közhelyeket, mondásokat. Egy ilyen feladat során ugyanis a kérdezettek egy olyan külföldi szemével szemlélik az ország fővárosát, aki az országból csak Budapestet ismeri, s azonosítja az országgal.

Az elemzés során 24 közhelyet, mondást soroltunk fel, s a kapott válaszok elemzésével öt attitűd-csoportot különítettünk el.

közvetítés, tranzit kelet és nyugat között	26 %
szatellita-szerep, a nyugat enklávéja	30 %
tradicionális pozíció a világban	12 %
egyoldalú és teljes nyugati dependencia	8 %
dezorientált, naiv	24 %

A lakosság alsó, dezorientált szegmensei nem tudják elhelyezni az országot szimbolizáló fővárost a világban. Egy szűk réteg teljes önállótlan-ságot feltételez, s ezt erősen nehezményezi, valamivel többen pedig egyszerűen kirekesztik a modern világot horizontjukon túlra. A lakosság egyharmada tipikus félperiferiális szatellita-funkciót tulajdonít az országnak a világ országai közt. Valamivel kevesebben szerves és nélkülözhetetlen világrendszer-konstituáló tranzitív tényezőnek tekintik Magyarországot.

(2) Szituáció (9., 6. és 8. sz. kérdés)

Alapvető kérdés a tranzithelyzetben lévő társadalmak esetében, hogy milyen a lakosság közérzete, szituáció-értékelése. Eredményeink szerint Magyarország - legalábbis ebből a szempontból - jó sanszokkal vesz részt az átalakulási folyamatban, mivel a lakosságnak csak meglehetősen kis része érzi úgy, hogy a közhangulat, a milió, amiben él, idegen, elviselhetetlen a számára.

16 minősítést kellett az embereknek osztályozniuk egy hétfokú skála segítségével, hogy közvetlen miliójukat értékeljék. Statisztikai feldolgozás során a következő értékelés-típusokat különítettük el:

tradicionális, humánökológiai szempontból pozitív milió	37 %
szuburbánus, pozitív milió	17 %
tradicionális, dezorientált milió	17 %
tranzitjellegű, dezorientált milió	18 %
urbánus, anómiás milió	11 %

A szuburbánus milió pozitív megítélése együttjár az e területeken élők magasabb státusával, amint a tradicionális, pozitív humánökológiai megítélés is együttjár a nem leszakadt vidéki középrétegek jelenlétével.

A dezorientált két csoport főként vidéken, átmeneti zónákban található, hagyomány és perspektíva nélküli társadalmi kulturális és milió-beli környezetben, az anómiás városi csoport pedig a főváros sűrűn beépített vagy blokkházas, elembertelenedett területein. A tranzit- illetve dezorientált milióben élő csoportok semleges, közepes világ-értékelése a tranzitív folyamatok közepette kedvező fejleményként értékelhető.

Magyarországon a tranzitszituációt befolyásoló, irányító aktoroknak figyelembe kell venniük azt a tényt, hogy a lakosság java része idegenkedik a sűrű városi léttől, a "hatékony" és "gyors" élet ideáitól. Elemzésünkben több imázs-alternatívát ajánlottunk fel a megkérdezetteknek, amelyek közül akárhányat választhattak, s az elemzés során alig alakult ki olyan csoport, amely egy intenzív és gyors modernizációs folyamathoz a perifériákról ismert népesség-sűrűsödést, kontrollálhatatlan urbanizmust hajlandó lenne társítani. A csoportok a kívánatos szituáció szempontjából a következőképpen alakultak ki:

posztmodern-elit környezet	11 %
tradicionális urbánus, kertvárosias	6 %
modern rurális, kertvárosias	25 %
antiurbánus, természetközeli, passzív	39 %
face-to-face dominanciájú környezet	19 %

A posztmodern csoport egyértelműen elit-jellegű, s "felül" hagyja el az urbanizmus szakaszát, minden további nélkül résztvevője a modernizációnak. Az antiurbánus-traditionalista csoport erősen ellenáll a modernizáció olyan következményeinek, ami felborítja a hagyományos életmódot; kimenő generációkból áll. A két kertvárosias csoport a tranzitra leginkább alkalmas emberléptékű városi, illetve modernizálódó vidéki miliókat preferálja, s összetételük szerint is a potens alsó és felső középosztályból kerül ki.

Fontos csoport a face-to-face csoport, amely gyakorlatilag minden rétegben és milióban megtalálható; ez a csoport anti-anómiás orientációjú, s magas aránya int arra, hogy egy elsietett modernizáció során milyen nagyszámú ember válna átalakulás-ellenessé.

(3) Alternatívák (3. és 4. sz. kérdés)

Az autonóm és fundamentalista jellegű megoldás választása jó közelítéssel leírható a tradíció felé való, az időben hátrafelé való lépések, illetve a modernitás felé való, az időben előre felé való lépések választásával. Modernitástól persze még valaki nem lesz autonóm és tradíciótól sem fundamentalista, de a fordított párosítás, azaz az autonóm tradicionalista és a fundamentalista autonomista ritka - bár esetenként előforduló - madarak. Az eddig elmondottak szükséges, de nem elégséges feltételek. Elégséges feltétel az autonómiához a kölcsönös kommunikáció megléte és a rácsos kooperációs háló, a fundamentalizmushoz pedig az egyirányú kommunikáció és a hierarchikus kooperáció, de erről az (5) pontban írunk.

A tradicionalizmust és modernizmust első lépésben a rurális, illetve az urbánus alternatívák választásának tekintetében vizsgáltuk. 22 dimenzióban kellett a kérdezetteknek összevetniük a rurális és az urbánus világot. Eredményeink szerint jelentős mértékű konfliktus tapasztalható a két világ-szegmens között.

konfliktus a rurális zónákban élők számára

a rurális humanitás és

az urbánus perspektívák között 16 %

konfliktus az urbánus zónákban élők számára

a rurális humanitás és az urbánus

pragmatikusság, eredményesség között 23 %

urbánus zónákban élők esetében hajlam

a rurális humanitásba való emigrációra 11 %

a tranzitív zónákban élők számára (vidéki

városok) dezorientáció a döntésben 28 %

konfliktus a tranzitív zónákban élők számára

a rurális face-to-face viszonyok és

az urbánus modernitás között 22 %

61 % számára valamilyen konfliktus feszül a modern és a tradicionális világ-szegmens között, 28 % dezorientált és 11 % menekülni akar az átmenet közvetlen, a félperiferiális urbanitásra jellemző következményei elől. A tranzitív zónákban élők nagy tömegek nem tudnak dönteni, vagy dezorientáltak, vagy pedig csak a közvetlen face-to-face kapcsolatok megszűnését érzékelik (összesen 50 %).

A konfliktusok megoldási alternatívákat 16 kijelentésre adott válaszok elemzésével vizsgáltuk. A következő megoldási típusokat kaptuk:

mérsékelt urbanizáló ruralista megoldás 15 %

a (fővárosi) urbánus enklávét elkülönítése 30 %

radikális 3. utas megoldás (saját út: is-is) 24 %

tranzitív területeken dezorientáció 19 %

radikális izolációs rurális tradicionalizmus 12 %

A megoldások közel fele radikálisnak tekinthető (30 % radikálisan urbánus enklávét-fejlődést, 12 %-a radikális rekonzervációt). Lassítás- és mértéktartás-párti a lakosság 15 %-a, a tradíció és a modernitás saját utas fúzióját igényli 24 %. 19 % dezorientált. E megoszlások szerint 39 % tud valamit kvázi-autonóm módon kezdeni a tranzitív folyamatokkal, nagyjából ugyanennyien pedig fundamentalisztikus vagy pontosabban fogalmazva: türelmetlenül radikális megoldást keresnek, ami ilyen arányok mellett legalábbis nem a legrosszabb eredmény.

(4) Perspektívák (1. és 26. sz. kérdés)

A modernizáció és tradicionalizmus - ahogy az előbbieken láttuk - közvetlenül az urbanitással, illetve a ruralitással, valamint az autonomizmussal, illetve a fundamentalizmussal összefüggésbe hozható kérdéskör. Az itt taglalt két dimenzió által kifeszített térben különbözőképpen helyezik el magukat az egyes társadalmi-gazdasági-térbeli-miliőbeli csoportok. Elemzésünk az alábbi típusokat különítette el:

szocialista modernizációs	28 %
szatellita-yuppie	19 %
nemzeti liberális/3. utas (saját utas)	25 %
dezorientált	15 %
izolált tradicionális	13 %

A tipizálás eredménye azt sugallja, hogy a 19 %-nyi szatellita-pozícióban lévő, yuppie-mentalitású szélsőségesen radikálisan nyugatos csoporton, illetve a 13 %-nyi szélsőségesen izolált tradicionális csoporton kívül a két végpont közötti átmeneteket találhatjuk meg. Mind a 28 %-nyi szocialista modernizációs csoport, mind pedig a 25 %-nyi 3. utas nemzeti liberális (együttesen 53 %-nyi relatív többséget alkotó szegmens) valamilyen mérsékelt, átmeneti megoldást keres, s ilyen mentalitásúként is definiálja magát. (Az egyik egy kicsit inkább szocialista-modernizációs, a másik egy kicsit pedig inkább a liberális-tradicionalista dichotómiák közé helyezi el magát.) E kérdéskör tekintetében a dezorientáltak aránya kifejezetten alacsonynak tekinthető.

A fenti öndefiníciókkal szorosan összefüggő kérdés az, hogy az emberek milyen alternatívákat látnak a perspektívák tekintetében. A perspektívákat nem egyszerűen jövőbeli opcióknak tekintjük, hanem olyan pályáknak, amelyek az ismert múltban gyökereznek és a belátható jövőbe vezetnek.

Az e problematikát vizsgálni kívánó kijelentésekre adott válaszok analízisével tipizáltuk a mai Magyarország perspektíva-típusait. Az ismert múltból a belátható jövőbe vezető utakat a következőképpen érzékelik az emberek:

a gründerzeit perspektívája	20 %
a 3. utas (sajátutas) szocializmus perspektívája	10 %
a depriválódás perspektívája	32 %
dezorientáltság, perspektívatlanság	28 %
izoláció, elzárkózás a múlt és a jövő elől	11 %

Aggodalomra okot adó eredmény, hogy a lakosság majdnem egyharmada perspektívátlan, másik egyharmada pedig negatív perspektívát (depriválódást) lát maga előtt. A 11 %-nyi izolált alsó szegmens passzív marad, de a negatív perspektívát látó vagy dezorientált majdnem kétharmaddal szemben csak 30 %-nyi pozitív (gründoló vagy szocialista) perspektívát látó állampolgárt találunk. A mérsékelt tempójú és körültekintő modernizáció a depriválódókat semlegessé teheti, a dezorientáltakat a konstruktív orientáció irányába mozdíthatja el, az elsietett és durva, 3. világbeli dependenciát előidéző enklávé-jellegű terület- és társadalomidegen beavatkozás pedig szélsőséges destruktív orientációt. Fordulóponton vagyunk.

(5) Természetes nemzeti identitás (24. sz. kérdés)

A nemzeti identitást általában a természetesség és a magátólértetődőség jellemzi, ami egyben azt is jelenti, hogy a nemzetinek minősülő információk észlelésében, tárolásában és

konstruálásában - a kognitív tényezőkkel szemben - az affektív szerkezetek játszanak meghatározó szerepet. A nemzeti identitás piramisszerűen épül fel, amelynek bázisát az affektív szempontok jelentik, míg erre épülnek rá a kognitív struktúrák.

A természetes nemzeti identitás összetevői teszik lehetővé az egyén számára, hogy nemzeti hovatartozását, mint magátólértetődő, érzelmileg pozitívítást sugárzó élményt élje át. A saját csoportra vonatkozó autosztereotípiákkal párhuzamosan kialakulnak "más" csoportokra vonatkozó heterosztereotípiák is. A sztereotípiák egyrészt leíró jellegű, ismereti funkciókat töltenek be, másrészt fontos az értékelő szerepük, amely az etnocentrikus beállítódást táplálja.

A Magyarországon jelenleg létező auto- és heterosztereotípiák feltárására vállalkoztunk a vizsgálatban. Felsoroltunk 24 tulajdonságot, s arra kértük a megkérdezetteket, hogy ezek segítségével jelemezzenek hat nemzetiséget: magyarokat, cigányokat, zsidókat, románokat, németeket, szlovákokat. A továbbiakban azt az elemzési módszert követjük, hogy először minden nemzetiség esetében leírjuk a leggyakoribb említéseket, majd ismertetjük - többváltozós elemzés, ún. faktoranalízis eredményeként - a magyar társadalomban meglévő legjellegzetesebb gondálkodásmódokat.

1. a magyarok

Saját nemzetükről meglehetősen kedvezően nyilatkoztak a kérdezettek, a magyarok legjellemzőbb tulajdonságának azt tartják, hogy vendégszeretők (77%). Emellett legalább a kérdezettek fele elfogadja nemzeti sztereotípiaként azt, hogy a magyarok szorgalmasak, vidámak, segítőkészek, büszkék, békések. Az egyetlen negatív tartalmú kifejezés, amit a többség említett az anyagiasság volt.

A kérdezettek válaszait együttesen kezelve, - faktoranalízist használva - a magyarokkal kapcsolatban négy jellegzetes véleményegyüttes él a társadalomban.

a) individuális és kollektív pozitívumok

Ez a nézetrendszer jellemző tulajdonságként tartalmazza a bátorságot, a békétűrést, az okosságot, a szorgalmat, a vidámságot valamint a segítőkészséget és a vendégszeretet.

b) jellemgyengesség

A véleménynyaláb a jellembéli gyengeségeket gyűjti össze, mint a magyar nép sajátosságait (kétszínűség, önteltség, önzés, széthúzás).

c) képességek hiánya, viselkedési problémák

Itt azokat a negatív jellemzőket találhatjuk, amelyek szerint a magyarok híján vannak a képességeknek: buták, lusták s mindemellett megbízhatatlanok és felületesek.

d) anyagi és viselkedési pozitívumok

Ez a véleményirány lényegében két tulajdonságot kapcsol össze: az alaposságot és a gazdagságot.

2. a cigányok

A cigányokról alapvetően negatív sztereotípiák élnek az emberek nagy részében. A legtöbben azzal illetik őket, hogy piszkosak (71 %), erőszakosak és lusták (70 %). Ugyancsak a többség álláspontja az is, hogy "megbízhatatlanok", és egyetlen pozitív jelző van, amit jellemzőnek tartanak rájuk nézve: összetartóak.

a) totális ellenszenv

A nézetrendszer szinte az összes negatívumot magában hordozza: a cigányok buták, erőszakosak, élősködők, lusták, megbízhatatlanok.

b) mérsékelt ellenszenv

Ez a véleményegyüttes a legnegatívabb jegyeket nem tartalmazza, "csupán" önteltnek, önzőnek, anyagiasságnak tartja őket. Ezt a kritikus képet árnyalja az a neutrális jellemző, miszerint a cigányok büszkék.

c) kollektív kritika

Ebben a faktorban lényegében egyetlen momentum jelenik meg, mint a cigányok jellegzetessége: széthúzó.

d) hangulati jegyek

Itt lényegében két vélemény kapcsolódik össze a cigányokra vonatkozóan: a vidámság, a vendégszeretet.

e) individuális pozitívumok

Ez a véleményegyüttes kedvező képet alakít ki a cigányokról. Négy tulajdonság hangsúlyozódik: az alaposság, a segítőkészség, az okosság és a szorgalom.

3. a zsidók

A zsidókról a lakosság alapvetően pozitív véleményt fogalmazott meg, több mint felerészük okosnak (60 %), gazdagnak (59 %), összetartónak (58 %), szorgalmasnak (53 %) tartja őket. Egyetlen tulajdonság van, amelyik negatív konnotációt hordoz és többségi véleményként (55 %-nyi említéssel) is megjelenik, eszerint a zsidók anyagiasság.

a) érvényesülés anyagi szemlélettel

E véleménycsoportban egyrészt olyan tulajdonságok találhatók meg - az anyagiasság és a gazdagság -, amelynek közös eleme a pénz. Az anyagi szemlélet mellett még az okosság és a szorgalom található itt domináns jellegzetességként. Mindezek együttesen egy érvényesülési "kiskátét" alkotnak, pozitív felhanggal.

b) kollektív pozitívumok

A véleménynyaláb kollektív szempontokat gyűjt össze, segítőkészség, vendégszeretőnek és mindemellett vidámnak mutatva be a zsidókat.

c) jellemgyengesség

Ez a nézetrendszer negatív töltetű, jellemgyengeségeket tartalmaz, a zsidókat élősködőnek, kétszínűnek és megbízhatatlannak minősíti.

d) mérsékelt ellenszenv

Önteltnek, önzőnek tartja a zsidókat ez a nézetrendszer, amely megítélés kiegészül a büszkeség tételezésével is.

4. a románok

A románokról enyhén negatív képet alkot a magyar közvélemény. Egyetlen tulajdonság sincs, amit legalább négytizednyien jellemzőnek tartottak volna erre a népre. A legtöbben azt említették, hogy a románok piszkosak, erőszakosak, megbízhatatlanok (36-36 %), lusták (35 %).

A románok megítélése két dologban hasonlít a cigányokéhoz. A legjellemzőbb tulajdonságok egyformák és a vélemények szerkezete is hasonló. Eltérés viszont, hogy a románokról kevésbé markáns a negatív kép, mint a cigányokról.

a) totális ellenszenv

A véleményegyüttes magába foglalja a negatív tulajdonságok sorát. Eszerint a románok buták, erőszakosak, élösködők, kétszínűek, lusták, megbízhatatlanok, piszkosak.

b) visszafogottság

Ez a gondolkodásmód úgy jellemzi a románokat, hogy békések, szerények, segítőkészek és szorgalmasak.

c) hangulati jegyek

Itt lényegében két vélemény kapcsolódik össze: a románok vidámak, a vendégszeretők.

d) ambivalens közlítés mód

Három jellemző kapcsolódik össze ebben a véleményegyüttesben: a pozitív tartalmú alaposág, a negatív értelmű anyagiasság és a neutrálisnak mondható büszkeség.

5. a németek

A németekről pozitív kép él a magyar társadalomban, sikeres népnek tartják őket. A leggyakrabban említett sztereotípiák róluk az, hogy alaposak és szorgalmasak (57-57 %). Ugyancsak többségi álláspont, hogy gazdagok (52 %), büszkék (51 %) és okosak (50 %). A kritikus jegyek közül az anyagiasság merült fel leggyakrabban a megkérdezettekben (48%).

a) a sikerorientáltság ambivalens megközelítése

Ez a gondolkodásmód a németeket a sikerességgel hozza összefüggésbe, a hozzávezető út inkább negatív, mint pozitív jellemzőivel együtt. Egyrészt anyagiasnak, erőszakosnak, önteltnek, önzőnek tartja őket. Ugyanakkor akként vélekedik róluk, hogy alaposak, gazdagok és büszkék.

b) individuális és kollektív pozitívumok

Ez a véleménynyaláb összegyűjti a németek individuális pozitívumait (békések, okosak, szorgalmasak, vidámak) és kollektív pozitívumait (vendégszeretők, segítőkészek).

6. a szlovákok

A szlovákokról nem él karakteres kép a magyar közvéleményben. A tulajdonságok zömét a megkérdezettek 10-20 %-a tartotta jellemzőnek rájuk. A legtöbben azzal illették őket, hogy összetartóak (21 %), de csaknem ugyanennyien (18 %-nyian) gondolják róluk, hogy vendégszerető, szorgalmas, büszke nép.

a) individuális és kollektív pozitívumok

Ez a nézetrendszer a szlovákokat békéseknek, okosoknak, szorgalmasoknak, vidámoknak, szerényeknek tartja. Ezzel együtt hangsúlyozza a mások irányába való nyitottságot is, hiszen vendégszeretőknak segítőkészeknek mutatja őket.

b) ellenszenves viselkedés

A véleményegyüttesbe három negatív tulajdonság említése tartozik: öntelt, önző, erőszakos népnek tartja a szlovákokat.

c) ellenszenves adottságok

Itt olyan negatív sztereotípiák szerepelnek, mint a butaság, a lustaság.

(6) Ideologikus nemzeti identitás (25. sz. kérdés)

A természetes nemzeti identításra a nemzeti ideológia különféle mintái épülhetnek rá. Az ideológikus elemek rendezik és szervezik a természetes nemzeti identitást, miáltal az veszít spontaneitásából és tudatos hovatarozási mintaként funkcionál tovább. Az ideológikus nemzeti identitás mélyszerkezetét, belső struktúráját úgy mértük, hogy egy listát adtunk át a megkérdezetteknek, amely 40 szót tartalmazott. A szavakat úgy válogattuk össze, hogy a nemzeti identitás ideológikus megfogalmazásához szükséges fontosabb témák (gazdaság, kultúra, politika, pszichológia, történelem, társadalom) szerepeljenek benne. Arra kértük a megkérdezetteket, hogy a listán szereplő szavakat kapcsolják össze a "magyar" jelzővel, és a létrejött szókapcsolatok közül először válasszák ki azokat, amelyek tartalmilag értelmezhetetlenek a számukra. A második lépésben azoknak a kifejezéseknek a kiválasztása volt a feladat, amelyeket a megkérdezettek az ország jövője szempontjából nagy jelentőségűnek tartottak.

A "magyar" jelző szemantikai és relevancia tartománya
(százalékos arányok)

	értelmezhető, és fontos	értelmezhető, de nem fontos	értelmezhetetlen
alkotmány	73	27	0
állam	66	34	0
haza	63	36	1
függetlenség	61	35	4
szabadság	60	36	4
demokrácia	58	37	5
kereskedelem	57	40	3
tudomány	57	40	3
művészet	54	45	1
föld	51	48	1
ipar	50	48	2
iskola	49	46	5
áru	47	51	2
pénz	47	49	4
értelmiség	45	53	2
paraszt	40	56	4
munkás	40	55	5
szellem	32	59	9
munka	31	49	18
múlt	31	66	3
polgár	30	65	5
érdek	28	57	15
sors	27	61	12

humor	26	65	9
közösség	25	63	12
középosztály	23	67	10
élet	22	58	20
kereszténység	22	65	13
észjárás	19	65	16
ízlés	19	68	13
türelem	19	47	34
vér	18	59	21
hős	14	67	19
szocializmus	13	68	19
küldetés	10	47	43
acél	11	62	27
zsidóság	8	77	15
cigányság	7	79	14
arc	6	43	51

A szemantikai és a relevanciára vonatkozó ítéleteket összesítve mutatjuk be, minden egyes szó esetében. Láthatóan jól elkülönülnek azok a szavak, amelyeket a megkérdezettek a "magyar" jelzővel összekapcsolva egyaránt jelentéstelnek és fontosnak is tartanak. E szavak alapvetően kétfajta tematizációhoz tartoznak: politikai és kulturális tartalmúak. (Politikai tartalmú szavak: alkotmány, állam, függetlenség, szabadság, demokrácia. Kulturális tartalmú szavak: tudomány, művészet, iskola.)

A táblázat második oszlopában a magas értékek azt jelentik, hogy az adott szó jelentésteli, ám Magyarország jövője szempontjából kevésbé fontos. Közülük is kiemelkedik a zsidóság és a cigányság említési aránya, ami arra utal, hogy az ittlakók többégszámára Magyarország jövőjét nem a nemzetiségi, etnikai meghatározottságok mentén képzelik el. A szemantikailag értelmes, de másodlagos tényezők egy része régebben a nemzeti ideológia szempontjából kitüntetetten fontos volt (múlt, középosztály, észjárás, hős, szocializmus). Feltehető, hogy e kifejezések a mai magyar társadalomban frázisszerűen csengenek, s ezáltal elvesztették hívó erejüket.

A harmadik oszlopban a magas értékek a "csődszavaknál" jelentkeznek. Ezek a szavak sem személyes, sem ideológikus összefüggésben nem jelentenek semmit a megkérdezettek számára. Vannak közöttük, amelyek a tradicionális nemzeti ideológia divatjamúlt, megkopott fényű kifejezései (arc, küldetés). Másfelől találhatunk szocialista konnotációt hordozó fogalmat is (acél).

A többváltozós elemzés során három véleményirány alakult ki, amelyek az ideológikus identitás alappilléreinek számítanak.

a) a társadalom különböző státuszcsoporthai mint a nemzeti identitás értelmes és releváns dimenziói

Ide a munkás, a paraszt, a polgár szavak kerültek, kiegészülve a korántsem távoli magyar ipar fogalommal.

b) a politika mint a nemzeti identitás értelmes és releváns dimenziója

Ez a véleménynyaláb a politikai fogalmakat gyűjti össze, értelmesnek és lényegesnek tartja a magyar alkotmányt, a magyar államot, a magyar függetlenséget, a magyar szabadságot)

c) etnikumok, nemzetiségek mint a nemzeti identitás értelmes és releváns dimenziói

Ez a nézetrendszer egyszerre tartalmazza a magyar zsidóság és a magyar cigányság kifejezéseket, amelyeket az ország szempontjából fontosnak tételez.

(7) Egy Magyarországra kidolgozott Bogardus-skála értékei (30. sz. kérdés)

A kérdőívben egy szituatív kérdést fogalmaztunk meg, azzal a szándékkal, hogy Magyarországra adaptáljuk a Bogardus-skálát, meghatározva a többségi társadalomnak a különböző kisebbségi csoportoktól való távolságát.

"Tegyük fel, hogy az Ön fia/lánya megbarátkozik egy arabbal. Ön mit mondana gyermekének? Kérem, a kártyalap segítségével válaszoljon ismét.

	3	2	1	9	nem tudja
+-----+ KÁRTYALAP: 3 - azt, hogy ne barátkozzon ilyen emberrel 2 - azt, hogy ugyan barátkozhatnak, de ne jöjjenek ide Önökhöz a lakásukba 1 - azt, hogy nyugodtan barátkozzanak, és akár vendégségbe is elhozhatja őt 9 - nem szólna bele +-----+					
arabbal	38	10	22	22	8
német nemzetiségű magyar állampolgárral	7	8	48	31	7
szlovák nemzetiségű magyar állampolgárral	11	11	41	31	8
szerb-horvát nemzetiségű magyar állampolgárral	15	12	35	30	9
a volt Jugoszlávia lakosával	17	14	32	29	9
romániai románnal	33	14	21	25	8
romániai magyarral	11	12	40	28	8
a volt Szovjetunió lakosával	22	14	26	30	9
cigánnyal	61	8	11	13	7
zsidóval	18	10	36	29	8
ázsiaival	32	11	24	24	9

négerrel	40	10	21	21	9
bőrfejükkel	79	5	4	6	6
büntetett előéletűvel	78	4	5	6	7
homoszexuálissal	84	2	3	5	6
kábítószeressel	87	1	3	3	6
állami gondozottal	18	13	37	25	7
külföldi vendégmunkással	31	16	22	22	9
menekülttel	28	14	26	23	9

A magyar társadalom tagjai a legnagyobb távolságra a deviáns csoportokat (a kábítószereseket, a homoszexuálisokat, a bőrfejúeket, a büntetett előéletűeket) érzik maguktól. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kérdés megfogalmazása (ti. a gyerekre vonatkozik) a homoszexuálisok esetében nagyobb előítéleteket generált, mint ha a kérdés a felnőttek közegébe helyezte volna a problémát. Külön távolsági csoportot jelölve a cigányok következnek a sorban, mint akiket távolinak tart magától a többségi társadalom. Őket a színesbőrűek valamint a romániai románok, a menekültek, a külföldi vendégmunkások követik. Kisebbségi előítéletek fogalmazódnak meg az itthoni nemzeti, etnikai kisebbségekkel és a romániai magyarokkal szemben.

A válaszok együttjárásait tekintve, a társadalmi távolság szempontjából három jellegzetes véleményegyüttes rajzolódik ki.

a) színesbőrűekkel szembeni előítéletek

Ez a véleményegyüttes a színesbőrűekkel szembeni ellenérzéseket gyűjti össze. Ide sorolódnak az arabok, az ázsiaiak, a néger, de mellettük a külföldi vendégmunkások, a menekültek, továbbá a romániai románok is.

b) Magyarországon élő nemzetiségekkel, etnikumokkal szembeni előítéletek

Ez a nézetrendszer összekapcsolja a svábokra, a szlovákokra, a szerb-horvátokra, a volt Jugoszlávia lakosaira, a zsidókra valamint a romániai magyarokra vonatkozó ítéleteket.

c) deviáns csoportokkal szembeni előítéletek

Ez a véleményrendszer a marginális csoportok megítélését kapcsolja össze. A bőrfejúek, a büntetett előéletűek, a kábítószeresek, a homoszexuálisok mellett megjelenik egy etnikum is, a cigányok csoportja. Létezik tehát Magyarországon egy olyan gondolkodásmód, amelyben a cigányság nem nemzetiségként, etnikumként, hanem deviáns csoportként definiálódik.

(8) Kommunikáció és kooperáció (17., 18. és 16. sz. kérdés)

E kutatás előfeltételezései között szerepelt az, hogy a kommunikációhoz való jog érvényesülése esetében autonóm irányban mozdul el a társadalmi transzformáció, ellenben ha ez a jog nem érvényesül a gyakorlati életben, negatív, fundamentalisztikus irányban. Az előbbi esetben nyitottabbá válik a belátható univerzum, az utóbbi esetben zártabbá, s végül kihullik a társadalmilag létező tartományból.

A kommunikáció egyirányú akkor, ha lényegében csak a tömegkommunikáció érvényesül társadalmilag releváns kérdésekben, s kölcsönös akkor, ha van csoport szintű kölcsönös kommunikáció, s rács-jellegű hálózat érvényesül a kooperáció során.

Eredményeink szerint a mai Magyarország felnőtt lakosságának 66 %-a dezorientált tranzitív helyzetű kommunikációs helyzetben van, sem a tömegkommunikáció, sem pedig a nyilvános, többször is megismétlődő egyeztető fórumok lehetőségét nem igényli közügyeket illetően a jelenlegi szűkös alkalmaknál nagyobb mértékben. 13 %-nyi, anómiás, modernizáltabb körülmények között élő csoport erőteljesebb egyirányú tömegkommunikációs információáramlást igényelne, 17 %-nyi, face-to-face orientáltságú, tradicionálisabb körülmények között élő csoport pedig több nyilvános fórumot. 4 %-nyi, kifejezetten budapesti, marginalizálódó népesség mindkét információs hálózat hozzáférhetőségét növelni kívánja. Az igényelt kommunikációs hálózat minősége a milió és életmód tradicionálisabb vagy modernizáltabb jellegének a függvénye.

Fontos eredményként adódott, hogy a kooperációs formák nem a milióhoz és az életmódhoz kötődnek, hanem a társadalmi-gazdasági státuszhierarchiában elfoglalt helyhez. A 33 %-nyi alsó, tranzitív szegmens kooperációs formái a kemény game és individualizáció elveit alkalmazza, gyakorlatilag érdemleges kooperáció nélkül, a középső, 19 %-nyi dezorientált szegmens a kompetíció és koalíció már lágyabb, átmeneti formáit, eseti együttműködéssel, s a 48 %-nyi perspektivikusan gondolkodó és cselekvő felső szegmens eljut az organizáció és team kifejezetten kooperatív formáihoz.

communication and cooperation (%)	game and individual	and competit. and coal.	organisat. and team	Row Total
no more media+publ.	24	12	32	67
more publicity	5	4	8	17
more mass media	4	3	7	13
more media & public	1	0	2	3
Column Total	33	19	48	100

Ez a táblázat mutatja, hogy a felnőtt magyar lakosság körében legalább egyharmadot tesz ki azok aránya, akik nem kívánják növelni az egyirányú tömegkommunikáció részarányát a mindennapi véleményalakításban és döntéselőkészítésben, viszont kooperatív formákat alkalmaznak a konfliktusmenedzsmentben és -megelőzésben. Negyedrészt tesznek ki azok is, azonban, akik a vad és kemény harci formákat választják a kooperáció helyett. A tömegkommunikációs arányok azt mutatják, hogy e téren a magyar társadalom telített. Az egyoldalú kommunikációra való igény minimális, ami pozitív tény.

Title: Autonomy and Fundamentalism in Contemporary Hungary

Number of Contract: CEU/RSS 1046/93.

Grant Holder: Gábor Várnai

Participant: Tibor Závecz

Final Report on First Stage of Research

I take the occasion to say thank for those friends, colleagues, social contacts, whom I could learn a lot from, who did take the time to run around these questions many times and for their cooperation that if lacking this elaboration had not been made:

Angelusz Róbert, Balázs Magdolna, Bánszegi László, Bányai László, Béládi László, Bencze György, Bokor Ágnes, Bruck Gábor, Buda Géza, Dalos György, Engländer Tibor, Fóti Tamás, Gadó János, Gerő András, Jánoska László, Kardos András, Keleti Éva, Kis János, Kocsor Judit, Kovács Andrea, Kovács Éva, Malgot István, Mészáros István, Mislivetz Ferenc, Nagy Bálint, Örkény Antal, Papp Éva, Raj Tamás, Réti Andrea, Sáska Géza, Seleanu Magdaléna, Szabó Miklós, Szentes Tamás, Szent-Iványi István, Szil Péter, Szilágyi Sándor, Szurkos Mária, Tamás Gáspár Miklós, Turán Tamás, Zoltán Katalin.

Introduction

This report is intended as a summary of the first phase of a research programme carried out by Szonda Ipsos Media, Public Opinion and Market Research Institute under the aegis of the Social Conflicts Research Center, later Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences, and sponsored by CEU and the National Scientific Research Fund.

The main objective of the research programme itself was to assess the influence of fundamentalistic developments and the presence in Hungary of fundamentalistic mind-sets which emerge in every semi-peripheral country in a state of transition. In the first phase of the project a national representative sample of 1000 respondents was surveyed, the focus being on the nature of political identities, the assessment of the current everyday situation, career alternatives, expectations for a remedy, the extent to which interactive problem solving strategies seem to be feasible, the structure and role of the constituents of national identity, and finally the main features of ethnic/racial prejudice in Hungary. For a detailed discussion of the novelty of both the objectives and the content of the project the reader is referred to the Introduction of the original application for the scholarship, while for a description of the survey method employed in the research the *Interim Report* should be consulted, which also includes the required bibliography.

(1) *Internal and external identity (questions 2 and 5)*

For the purposes of our research identity is considered in two senses, namely as national and political identity, and studied by two different methods, according as it is manifested internally or externally. National and political identification is assessed by indirect examination of political alternatives open to the nation on a time-scale extending into the known past and the foreseeable future, while its internal and external manifestation is analysed in terms of attitudes related to different sets of phenomena.

To assess internal identity, we used a list of statements which consisted of 16 items.

Our findings indicate the existence of five distinct attitude groups as follows:

national liberal	14 %
"home-grown" socialist	28 %
radical liberal	12 %
disoriented	30 %
isolated/backward	16 %

Extreme attitudes, whether nationalistic or communist, were not found. The liberal disposition is divided into a nationalistic and a westernized attitude, while the socialistic orientation is middle-of-the-road, neither modernist in the Western sense, nor traditional; it seeks, instead, to harmonize the two opposing trends in a specifically Hungarian solution. The lower socio-economic groups are isolated; disorientation is also widespread, especially among young middle-aged people with non-convertible skills, who come from families with children at urban housing estates. They are the potential losers of the next generation. The moulding of their political-national identity will take place during the next parliamentary cycle.

External identification was investigated by means of a questionnaire in which the respondent was asked to assess the validity or invalidity of clichés about Budapest. This type of task entails identification on the part of the respondent with a poorly informed foreigner for whom Budapest represents the country as a whole.

The respondents were offered 24 clichés. Again, the analysis of the responses revealed five distinct attitude groups.

intermediary role between East and West	26 %
satellite role - enclave of the West	30 %
traditional standing in the world	12 %
unilateral, all-out dependence on the West	8 %
disoriented, naive	24 %

Putting Budapest, the capital as a symbol of the whole country, in an international-universal context is a task the lower, disoriented segments of the population are utterly unable to perform. Total dependence is assumed and strongly regretted by a thin layer, whereas a somewhat thicker stratum simply pushes the modern world outside their horizons. A classic semi-peripheral satellite function is attributed to the country by one third of the population. A

somewhat smaller proportion consider Hungary an integral part of the world system, even though she is currently in a state of transition.

(2) *Situation (questions 9, 6 and 8)*

The general mood of the population, the way people evaluate the situation, is of primary importance for the investigation of societies in transition. The fact that only a small minority feel alienated from the surrounding milieu perceived as intolerable provides, at least in this respect, an encouraging sign for Hungary's transition process.

To evaluate their immediate milieu, respondents were asked to rate 16 judgments along a 7-grade scale. Statistical analysis of the responses distinguished the following categories of evaluation:

traditional milieu, positive in terms of human ecology	37 %
suburban, positive milieu	17 %
traditional, disoriented milieu	17 %
transitional, disoriented milieu	18 %
urban, anomic milieu	11 %

Favourable evaluation of the suburban milieu fits in with the higher socio-economic status of those living in such environments, just as traditional, in human ecology terms positive judgement is indicative of the presence of relatively affluent provincial middle classes.

The two disoriented groups are normally found in transitional areas in the country, in milieus lacking in both traditions and perspectives, while the presence of the urban anomic group is to be observed in highly dehumanized areas of the capital, in densely built-up neighborhoods or at housing developments. The neutral, dispassionate outlook, in the face of transitional processes, of groups living in transitional-disoriented milieus is to be regarded as an auspicious development.

The actors controlling the transition situation in Hungary should bear it in mind that the majority of the population are averse to crowded metropolitan life as well as the ideals of an "effective" and "rapid" way of living. In the course of our survey, the respondents were offered several alternative images with no restriction as to what number of them they should

choose. The analysis of our soundings barely revealed any groups disposed to associate an intensive and rapid modernization process with the type of population growth and uncontrolled urbanism known to be characteristic of peripheries. With regard to what situation each of them considered to be desirable, the groupings turned up by the survey fell into the following categories:

postmodern-elite environment	11 %
traditional urban-suburban	6 %
modern rural-suburban	25 %
antiurban, close to nature, passive	39 %
dominantly face-to-face environment	19 %

The postmodern group is of an unambiguously elite character, on the way to leave the phase of urbanism "upwards", and participating in the modernization process without reservations. The antiurban-traditionalist group seems to offer stiff resistance to the by-products of modernization upsetting traditional ways of life; it is composed of outgoing generations. The two suburban groups show preference to small-scale urban or modern rural milieus aptest to transition, and are composed of the potent upper and lower middle classes.

Important is the face-to-face group, which arises in practically every layer and milieu; this group is of anti-anomic orientation, and its high percentage is a portent of the large number of people who would, in the event of a hasty modernization programme, turn against transition.

(3) *Alternatives (questions 3 and 4)*

The preference for the autonomic or the fundamentalistic option can be described fairly well in terms of the disposition to opt, on the one hand, for steps backwards in time to tradition, or, on the other, for steps forward in time towards modernity. Of course, modernity itself does not breed autonomy, neither does tradition alone engender fundamentalism, but it is undeniable that autonomy and traditionalism pair off just as rarely as fundamentalism and autonomy do, even though such combinations may now and then occur. What has been said so far is a statement of necessary, albeit insufficient conditions. Sufficient conditions of autonomy are mutual communication and a grid-like cooperation network, whereas

fundamentalism supposes one-way communication and a hierarchic structure of cooperation, as we shall see below under point (5).

In the first phase we examined traditionalism versus modernity in terms of preference for rural or urban options. The respondents were asked to compare the rural and the urban worlds in 22 dimensions. Our findings reveal considerable tension between the two world-segments.

tension for those living in rural areas between rural humanity and urban perspectives	16 %
tension for those living in urban areas between rural humanity and urban pragmatism/efficiency	23 %
tendency among the urban population to emigrate to rural humanity	11 %
disorientation in decision for those living in transitional areas (provincial towns)	28 %
tension for those living in transitional areas between rural face-to-face relations and urban modernity	22 %

61 per cent perceive some sort of tension between the modern and the traditional world-segments, 28 per cent are disoriented, and 11 per cent are disposed to escape from the immediate consequences of transition characteristic of semi-peripheral urbanity. Large masses living in transitional zones are unable to decide; they are either disoriented, or only perceive the termination of immediate face-to-face relations (these two groups account for 50 % of all responses).

Alternative solutions to relieve tensions were examined by means of evaluating the responses to 16 statements. Our soundings reveal the following types of solution:

moderately urbanizing ruralist solution	15 %
separation of the urban (metropolitan) enclave	30 %
radical "home-grown" solution (non-attached)	24 %
disorientation in transitional areas	19 %
radically isolationist rural traditionalism	12 %

Nearly half of the solutions may be considered radical (30 per cent opt for radically urban enclave development, while 12 per cent want radical re-conservation). 15 per cent of the

population are for slowing down and moderation, 24 per cent would like to see a home-grown combination of tradition and modernity. 19 per cent are disoriented. The above break-down suggests that 39 per cent are able to cope with the transitional processes in one or another quasi-autonomous way; about the same percentage seek fundamentalist or, to put it more exactly, impatiently radical solutions. This, to say the least, is not a very bad result considering the proportions.

(4) *Perspectives (questions 1 and 26)*

We have just seen that modernism and traditionalism are issues immediately connected with urbanity/rurality on the one hand, and autonomy/fundamentalism on the other. In the region defined by the above-mentioned two dimensions, different socio-economic groups in different locations and milieus locate themselves in different ways. In our analysis the following types are distinguished:

socialist modernizing	28 %
satellite-yuppie	19 %
national liberal/home-grown (non-attached)	25 %
disoriented	15 %
isolationist traditional	13 %

The result of our classification suggests that apart from the radically westernized yuppie-minded group in satellite position (19 %) and the radically isolationist traditional group (13 %), the majority are somewhere between the two extremes. Both the socialist modernizing group (28 %) and the home-grown national liberals (25 %), together comprising 53 % relative majority, are looking for some sort of moderate, temporary solution, and, indeed, define themselves as of such disposition. (The one tends to be situated between socialist and modernizing, the other between liberal and traditionalist dichotomies.) The rate of the disoriented is decidedly low in this respect.

Bound up with the above self-definitions is the question of what options people perceive regarding perspectives. We regard perspectives not simply as future options, but as paths coming from the known past and leading to the foreseeable future.

Perspectives typical of contemporary Hungary were classified by analyzing the reactions to statements aimed at investigating this topic. Paths leading from the known past to the foreseeable future are perceived as follows:

perspectives of the investment boom	20 %
perspectives of home-grown socialism	10 %
perspectives of deprivation	32 %
disorientedness, lack of perspectives	28 %
isolation, seclusion from past and future	11 %

It is rather disquieting that nearly one third of the population see no perspectives, whilst another segment of comparable size perceive only negative perspectives (deprivation). The lowest, isolated segment (11 %) remains passive. However, we find only 30 per cent with positive perspectives (entrepreneurial or socialist) as opposed to the nearly two thirds bulk with negative or no perspectives. Cautious modernization at moderate speed may induce those on the way to increasing deprivation to become neutral and may impel the disoriented to turn towards a positive orientation; while a crude and hurried modernization programme, an enclave-specific intervention alien to the particular natures of both the territory and the society, would engender a third world-like dependence with extremely destructive orientations. We are at a crossroads.

(5) *Natural national identity (question 24)*

National identity is normally characterized by its *natural* and *spontaneous* nature, which also means that emotional constituents play the most important role in perceiving, storing and constructing the kind of information which is recognized as national. National identity has a pyramidal structure with affective viewpoints at its base, upon which cognitive elements are built.

The components of natural national identity enable the individual to perceive his national affiliation as a self-evident, emotively positive experience. Parallel to ingroup-related auto-stereotypes, outgroup-related hetero-stereotypes are also built up. In part, stereotypes

fulfill descriptive-cognitive functions, but they also play an important role in making value-judgements, which fosters ethnocentric tendencies.

The aim of our survey was to explore auto- and hetero-stereotypes current in Hungary. We offered respondents a list of 24 qualities and asked them to decide which items on the list apply to Hungarians, Gypsies, Jews, Romanians, Germans and Slovaks respectively. Our method in what follows will be to describe the most frequently mentioned qualities regarding each ethnic group in turn; then we shall go on to set forth, as the result of multi-variable factorial analysis, the mind-frames most representative of contemporary Hungarian society.

1. Hungarians

Respondents viewed their own nationality in a rather favourable light; hospitality is the quality regarded most characteristic of Hungarians (77 %). In addition, at least half of the respondents accept the national stereotypes of Hungarians being hard-working, cheerful, generous, proud and peaceful. Avarice was the only negative term mentioned by the majority. If we take the responses as a whole and use factorial analysis to interpret them, we can distinguish four characteristic groups of opinion about Hungarians.

a) individual and collective positives

This bunch of opinions characteristically includes bravery, peacefulness, diligence, cheerfulness, generosity and hospitality.

b) weakness of character

This array takes in weaknesses, such as hypocrisy, conceit, selfishness and lack of unity, regarded to be characteristic of Hungarians.

c) deficiencies, behaviour problems

This batch includes negative judgements expressing deficiencies regarded characteristic of Hungarians: unintelligence, laziness, unreliability, superficiality.

d) material and behavioral positives

In fact, this aggregate joins two qualities: conscientiousness and wealth.

2. Gypsies

Most people have basically negative stereotypes about Gypsies, who are branded as dirty (71 %), aggressive and lazy (70 %). They are also viewed by the majority as "unreliable", and the only positive applied to them is the view that they are "loyal to the tribe".

a) outright antipathy

This bunch of views includes nearly all negative items on the list: Gypsies are unintelligent, aggressive, parasitical, lazy, unreliable.

b) moderate antipathy

This bunch of views does not include the most negative notions; Gypsies are viewed "only" as conceited, selfish and avaricious. This overall negative picture is somewhat attenuated by a neutral judgement, namely that Gypsies are proud.

c) collective criticism

Basically, this factor includes only one item: Gypsies lack unity.

d) emotional features

In actual fact, this batch pairs off two opinions about Gypsies: they are cheerful and hospitable.

e) individual positives

This bundle of views puts Gypsies in a basically favourable light, in which four qualities are stressed: conscientiousness, generosity, intelligence and diligence.

3. Jews

The majority of the population expressed an essentially positive attitude to Jews, whom more than half of the respondents said to be intelligent (60 %), rich (59 %), loyal to the tribe (58 %) and hard-working (53 %). The only element in the majority view (55 %) with a negative connotation is the opinion that Jews are avaricious.

a) *success combined with avarice*

Part of this bunch are qualities, such as *avarice* and affluence, of which money is the common element. Besides *avarice* intelligence and diligence are included as dominant characteristics. The whole array constitutes a "creed" of success with positive connotations.

b) *collective positives*

This batch comprises collective qualities. Jews are regarded as generous, hospitable and cheerful at the same time.

c) *weakness of character*

This system of views is of negative content, branding Jews as parasitical, hypocritical and unreliable.

d) *moderate antipathy*

In this bundle of opinions Jews are seen as conceited and selfish, with the addition of the feature of proudness.

4. **Romanians**

The picture formed of Romanians is slightly negative in Hungarian public opinion.

There is not one single trait which at least four tenths of the respondents would unanimously apply to Romanians. The most often mentioned properties are uncleanliness, aggressiveness, unreliability (36-36 %) and laziness (35 %).

Romanians are viewed similarly to Gypsies in two respects. The most conspicuous traits are identical, and the opinions are similarly structured as well. There is a difference, however, as far as the negative picture of Romanians is less marked than that of Gypsies.

a) *outright antipathy*

This bunch of views includes a series of negative items: Romanians are unintelligent, aggressive, parasitical, hypocritical, lazy, unreliable and dirty.

b) *moderateness*

This mind-set pictures Romanians as peaceful, modest, generous and hard-working.

c) *emotional traits*

In essence, this batch pairs off two opinions about Romanians: they are cheerful and hospitable.

d) *ambivalence*

This bundle of views includes three traits; conscientiousness (positive), avarice (negative) and pride (neutral).

5. Germans

Hungarian society on the whole has a positive view of Germans; they are seen as a successful people. According to the most frequently mentioned stereotypes, they are conscientious and hard-working (57-57 %). The majority also regards them rich (52 %), proud (51 %) and intelligent (50 %). Avarice was the most often mentioned negative trait (48%).

a) *ambivalence towards ambition*

This mind-set associates Germans with success, emphasizing the negative, rather than the positive, aspects of the ways of attaining it. On the one hand, Germans are branded as avaricious, aggressive, conceited and selfish. On the other hand, they are held to be conscientious, rich and proud.

b) *individual and collective positives*

This bundle of opinions includes individual positives attributed to Germans (they are peaceful, intelligent, hard-working, cheerful) as well as their collective positive traits (they are hospitable, generous).

6. Slovaks

There is no marked picture of Slovaks in Hungarian public opinion. Only 10 to 20 per cent of our respondents agreed on one or other of the attributes on the list to be characteristic of Slovaks. The highest percentage of agreements voiced the opinion of Slovaks being loyal to the tribe (21 %), but nearly just as many (18 %) think them to be a hospitable, hard-working, proud people.

a) *individual and collective positives*

In this batch of views Slovaks appear to be peaceful, intelligent, hard-working, cheerful and modest. In addition, there is an emphasis on openness towards others, since they are also seen as friendly and generous.

b) *unpleasant behaviour*

This batch includes three negative traits: Slovaks are a conceited, selfish, aggressive people.

c) *unpleasant bents*

Here we find such negative stereotypes as lack of intelligence and laziness.

(6) *Ideological national identity (question 25)*

Spontaneous national identity is the basis whereupon various patterns of national ideology are built. Natural national identity is systemized and structured by ideological elements, whereby it loses its spontaneity and functions as a pattern of conscious belonging. The deep inner structure of ideological national identity was explored by means of a list of 40 words. The items on the list were selected with a view to including the key topics necessary for the ideological formulation of national identity (economy, culture, politics, psychology, history, society). Respondents were asked to link up the words on the list with the adjective "Hungarian" and then, first of all, single out *the phrases they* find to be unintelligible utterances devoid of content. The second stage was to select the phrases they assumed to be crucial for the future of the country.

Semantic value and field of relevance of the adjective "Hungarian" (percentages)

	intelligible and important	intelligible but unimportant	unintelligible
constitution	73	27	0
state	66	34	0
fatherland	63	36	1
independence	61	35	4
freedom	60	36	4
democracy	58	37	5
trade (commerce)	57	40	3
science	57	40	3
art	54	45	1
soil	51	48	1
industry	50	48	2
education	49	46	5
goods	47	51	2
money	47	49	4
intelligentsia	45	53	2
peasant	40	56	4
worker	40	55	5
truth (justice)	35	52	13
spirit	32	59	9
work	31	49	18
past	31	66	3
citizen(bourgeois)	30	65	5
interest	28	57	15
destiny	27	61	12
humour (wit)	26	65	9
community	25	63	12
middle class	23	67	10
life	22	58	20
Christianity	22	65	13
way of thinking	19	65	16
taste	19	68	13
patience	19	47	34
blood	18	59	21
hero	14	67	19
socialism	13	68	19
mission	10	47	43
steel	11	62	27
Jewry	8	77	15
Gypsies	7	79	14
face	6	43	51

Judgements relating to each word about semantics and relevance are shown conjointly. Easily distinguished are those words which, when linked up with the adjective "Hungarian", the respondents regard both meaningful and important. Basically, these words belong to two types of thematisation; their content is either political or cultural. (Political: *constitution, state, independence, freedom, democracy*. Cultural: *science, art, education*.)

Higher figures in the second column of the table indicate words which are *meaningful*, but *less important* from the point of view of Hungary's future. Especially conspicuous is the high rate of reference to Jews and Gypsies, an indication of the fact that the majority of the population do not think the future of Hungary will be determined along ethnic delimitations. Among the semantically meaningful but otherwise secondary items there are those which used to be preeminent for national ideology (*past, middle class, way of thinking, hero, socialism*). It is to be assumed that such phrases ring hollow in today's Hungary and, therefore, have no power as rallying cries.

In the third column of the table "fiasco-words" receive the highest scores. Whether in personal or in ideological contexts, such words make absolutely no sense for the respondents. Such items may be old-fashioned, lack-lustre expressions of the traditional national ideology (face, mission), or notions with socialist connotations (steel).

In the course of the multi-variable factor analysis three opinion orientations emerged as crucial for ideological identity.

a) *various status groups of society as meaningful and relevant dimensions of national identity*

This bunch includes the words "worker", "farmer" and "bourgeois", complemented by the by no means unrelated notion of "Hungarian industry".

b) *politics as a meaningful and relevant dimension of national identity*

This batch of opinions includes political notions, regards as meaningful and essential the phrases "Hungarian constitution", "Hungarian state", "Hungarian independence" and "Hungarian freedom".

c) *ethnic minorities as meaningful and relevant dimensions of national identity*

This bundle of views includes the notions "Hungarian Jewry" and "Hungarian Gypsies" as factors important for the country as a whole.

(7) *Results of a Bogardus scale adapted for Hungary (question 30)*

The questionnaire contained a situative question formulated with the intention of adapting the Bogardus scale to Hungary in order to determine the distance of the majority of society from various minority groups.

Suppose your son/daughter makes friends with an Arab. What would you say to your son/daughter?
And what would you say if your son/daughter made friends with a/an...

TEXT ON THE CARD:

3 - I don't want you to associate with such a person.

2 - You can be friends with him/her if you like, but please don't bring him/her to our house.

1 - It's all right if you are friends, and you can as well bring him/her round if you like.

9 - It's up to you who you make friends with.

	3	2	1	9	doesnt know
Arab?	38	10	22	22	8
Hungarian citizen of German nationality?	7	8	48	31	7
Hungarian citizen of Slovak nationality?	11	11	41	31	8
Hungarian citizen of Serbo-Croat nationality?	15	12	35	30	9
citizen of the former Yugoslavia?	17	14	32	29	9
Romanian from Rumania?	33	14	21	25	8
Hungarian from Rumania?	11	12	40	28	8
citizen of the former SU?	2	14	26	30	9

Gypsy?	61	8	11	13	7	
Jew?	18	10	36	29	8	
Asian (Vietnamese, Chinese)? ³²	11	24	24	9		
Black?		40	10	21	21	9
skinhead?	79	5	4	6	6	
ex-convict?	78	4	5	6	7	
homosexual?	84	2	3	5	6	
drug addict?	87	1	3	3	6	
child in care?	18	13	37	25	7	
foreigner employed in Hungary?	31	16	22	22	9	
refugee?	28	14	26	23	9	

It is deviant groups (drug addicts, homosexuals, skinheads, ex-convicts) from which members of Hungarian society distance themselves to the largest degree. We should hasten to add, however, that the way in which the question was formulated (viz. it referred to children) was likely to generate more serious prejudices against homosexuals than a question in an adult context would have done. Gypsies are the second distinct group from which the majority of the population feel themselves distanced. Next, in order of dislike, come coloured people followed by Romanians from Rumania, refugees, and foreigners employed in Hungary. Prejudices against domestic national and ethnic minorities or Hungarians from Rumania are relatively slight.

With respect to interdependent responses, three typical bundles of opinion emerge regarding social distancing.

a) prejudices against coloured people

This batch of opinions includes resentments against coloured people. This group includes Arabs, Asians, Blacks, but also comprises foreign people working in Hungary, refugees and Romanians from Rumania.

b) prejudices against national and ethnic minorities in Hungary

This system of views comprises prejudices against Germans, Slovaks, Serbo-Croats, people from former Yugoslavia, Jews and Hungarians from Rumania.

c) prejudices against deviant groups

This system of views comprises judgments about marginal groups. Here, besides skinheads, ex-convicts, drug addicts and homosexuals, the ethnic group of Gypsies also appears. Consequently, there is a mind-set in Hungary in which Gypsies are defined as a deviant group, rather than an ethnic minority.

(8) Communication and cooperation (questions 17, 18 and 16)

One of the propositions of this research was the assumption that if the right to communication prevails, social transformation turns towards autonomy, whereas if this right is ignored in practice, transformation takes the opposite, negative direction towards fundamentalism. In the former case the visible universe opens up, whereas in the latter it closes on and, ultimately, leaves the realm of social existence to go into disintegration.

There is one-way communication if, basically, mass communication alone prevails in socially relevant issues; communication is mutual if there is mutual communication at team level and a grid-like structure prevails in cooperation.

The evidence from our study suggests that 66 per cent of Hungary's adult population is in a disoriented transitional communication situation. As regards public affairs, this majority does not require more than the now available rather meagre chance to make use of either the mass media or of repeated public meetings (communal forums). A 13 per cent segment living in anomic, rather more modernized environments, would like to have more of the one-way communication through the mass media, while a 17 per cent group in face-to-face oriented,

more traditional environments would ask for more public meetings. A 4 per cent group, expressly representing a segment of the capital's population on the way to marginality, would like both information networks to be made more accessible. The choice of the communication network depends on the quality, traditional or modernized, of milieu and lifestyle.

It is an important conclusion that forms of cooperation are dependent on the individual's place in the socio-economic status hierarchy, rather than on milieu and lifestyle. Forms of cooperation of the lower 33 % transitional segment are based on the principles of *hard game and individualization*, practically with no significant cooperation; the central disoriented segment (19 %) *already resort to softer, interim forms of competition and coalition, complemented with occasional cooperation*; the upper segment of 48 % with a wider outlook in thought and action already attain organizational and team forms of a definitely cooperative type.

communication and cooperation (%)	game and individual	competit. and coal.	organisat. and team	Row Total
no more media+publ.	24	12	32	67
more publicity	5	4	8	17
more mass media	4	3	7	13
more media & public	1	0	2	3
Column Total	33	19	48	100

According to the above table, at least one third of the Hungarian adult population do not wish to increase the proportion of one-way mass communication in everyday opinion forming and decision management, but employ, on the other hand, cooperative patterns in conflict management and prevention. However, another one fourth choose wild and hard patterns of competition, rather than cooperation. The proportions relating to the mass media suggest that Hungarian society is saturated in this respect. Demand for one-way communication is minimal, which is a favourable fact.

Appendix: Questionnaire

1. Here are some statements expressing different attitudes to entrepreneurship and private property. Please tell me how much you agree or disagree with each. Give each a score from 1 to 5, according to the system of marking in Hungarian schools. 5 means you fully agree with the statement, 1 means you strongly disagree. So do you agree or not with the statement that...

1. entrepreneurs monopolize opportunities?
2. the credit for Hungary's success will be due to investors from the West?
3. in the public sector there are a lot of potentials unexplored and if we do nothing to exploit them the country will go into a decline?
4. if business leaders were not paid good money the country would be nowhere?
5. there are a lot of problems with supporting the old and the poor because now when everybody is allowed to set up their own business, people do not care about each other as much as they used to?
6. if you want to succeed as an entrepreneur you'll not be able to lead a decent life because the rat race will knock you out sooner or later?
7. if state employees, wage and salary earners are to survive, they should also have to set up their own businesses?
8. the progress of the country is guaranteed if there is a wide range of opportunities for private enterprise?
9. granted, you'll not starve to death if you are an employee, but you'll not make headway either?
10. if Hungary was not that open towards private enterprise we should hardly see so many foreigners coming into the country?
11. full employment is a must if Hungary is to become a truly European country?
12. entrepreneurs should be more heavily taxed to provide for people made redundant with the closure of state owned companies?
13. if you want to make a breakthrough you'd better go to the West?
14. if the right to work is not guaranteed, Hungary will sink into atrophy?
15. if you work in a large factory or in an agricultural co-operative, you'll never be able to break out of isolation?
16. in a market-minded world people are either very rich or very poor?

2. Here are some statements. Please tell me whether you agree or disagree with them. So do you agree or not with the statement that...

1. the way Hungarians live outside Hungary is vitally important for Hungarians within the country?
2. honest work is the only solution for Hungary in her present predicament?
3. in order to succeed we should give top priority to developing the countryside?
4. we have rather ignored the promotion of our national culture recently?
5. first and foremost we should rely on eastern countries?
6. the reason why Hungary has survived is that we have always insisted on our primordial unity?
7. the Hungarian nation has its own way to follow, and we should never stray from that?
8. free market and certainty of existence are both important in equal measure?
9. the trouble is there is a wide gap between town and country?
10. Hungarian culture is world famous?
11. Hungary doesn't need outside support in order to get along?
12. this is a country where a lot of different patterns of thought may peacefully coexist?
13. the activity of Budapest intellectuals is vital for the future of Hungary?
14. the country has no future without free enterprise?
15. if we don't develop Budapest so that it becomes a metropolis, Hungary will go to ruin?
16. we are still far from being a modern, civilized nation?
17. in general, we should follow the example of western countries?
18. Hungary would have long ceased to exist if we had never absorbed new influences?

3. Please look at this card. Here are some factors in which the capital and the country may differ. Please use the card to score the differences, and determine whether the situation is better/more tolerable in Budapest or in the country in general?

Text on the card:

- 1 - much better/much more tolerable in the country
- 2 - somewhat better/more tolerable in the country

3 - no difference

4 - somewhat better/more tolerable in Budapest

5 - much better/much more tolerable in Budapest

1. air pollution?

2. public supply?

3. public transport?

4. entertainment opportunities?

5. prospects and facilities for higher education?

6. opportunities to secure a job?

7. law and order?

8. likelihood of enterprises to succeed?

9. attention paid to old people?

10. the situation of the young?

11. relations between people?

12. extent of satisfaction with local government?

13. how well do people know their MPs?

14. to what extent do they develop their city/town/village?

15. commitment of politicians to their electors?

16. how healthy are people?

17. how about housing?

18. how nice are the streets?

19. how do people feel in general?

20. how democratic is the atmosphere?

21. how affluent are people?

22. how clean and tidy are public areas?

4. Now I am going to cite some judgements which many people make regarding the capital. Please tell me how much you agree or disagree with each. Give each a score from 1 to 5, according to the system of marking in Hungarian schools. 5 means you fully agree with the statement, 1 means you strongly disagree. So do you agree or not with the statement that...

1. Budapest drains economic power away from the rest of the country?
2. the credit for Hungary's prosperity will be due to the Budapest intellectuals?
3. in the country there are a lot of potentials unexplored, and if we do nothing to exploit them the country will go into a decline?
4. without the economic power of Budapest the country would be nowhere?
5. there are a lot of problems with supporting the old and the poor in Budapest because people in the capital care much less about each other than people in the country do?
6. it is impossible to lead a decent life in Budapest because the city will knock everybody out sooner or later?
7. if educated people from the provinces are to survive they will, sooner or later, have to move to Budapest?
8. the progress of the country is guaranteed by the wide range of opportunities in Budapest?
9. granted, you'll not starve to death in the country, but you'll not make headway either?
10. if Budapest was not as it is we should hardly see so many foreigners coming into the country?
11. the middle classes in the provinces should follow their own way resolutely if Hungary is to become a truly European country?
12. social facilities similar to those already in place in the capital should be established all over the country in order to provide for the disadvantaged and the unemployed in the provinces?
13. if you want to make a breakthrough you'd better go to Budapest?
14. it is the Hungary of the provinces that really guards the ancient traditions of the nation?
15. you'll never be able to break out of isolation as long as you live in the country?
16. people are either very rich or very poor in Budapest?

5. Have a look at these cards, please. On each card there is a cliché about Budapest, the type you can hear every day. Which SEVEN of them do you feel are more or less true? Pick out just seven cards, please. And now please pick out another SEVEN which you don't think are true.

1. Budapest is the heartbeat of the country.
2. Budapest is the Queen of the Danube.
3. Budapest is the city of baths.
4. Budapest is the city of revolutions.
5. Budapest is a surprisingly westernized city.
6. Budapest is a city of fairs.
7. Budapest is the last European city bordering on the East.
8. Budapest is the Paris of Eastern Europe.
9. Budapest is the capital city of the Carpathian Basin.
10. Budapest is the bridge between East and West.
11. Budapest is the city of real wit.
12. Budapest is the brain of the country.
13. Budapest is a wicked city.
14. Budapest is the oversized head of a small country.
15. Budapest is a poor edition of Vienna.
16. Budapest is a city of extremes.
17. Budapest is already the Balkans.
18. Budapest is a city of shameless violence.
19. Budapest has become a city full of Jews.
20. Budapest has become a city full of Gypsies.
21. Budapest is a disgrace to the country.
22. Budapest is the last bridgehead of the Nazis.
23. Budapest is a city of dissension.
24. Budapest is a den of communists.

6. Now I'd like to ask you what sort of place you think would be the best for your children, the next generation, to live in.

SEVERAL ANSWERS ALLOWED!

- 01 - an exciting metropolis with a lot of tourists
- 02 - a modern industrial town
- 04 - a university town, a cultural centre
- 08 - a quiet, clean and tidy town with a lot of parks
- 16 - a small village, where everyone knows everyone
- 99 - a place just like the one where you are now living

7. And

- 3 - do you believe or
- 1 - not that this will come true in the life of today's youth?
- 2 - can't decide, partly, maybe it will, maybe it won't

8. And what sort of environment would you like to live in?

- 01 - a town or city with historic traditions
- 02 - a town or city in the mountains or near water
- 04 - a lovely garden city
- 08 - a largish, neat, developing village
- 16 - an inner city area with no high rise buildings
- 99 - a place just like the one where you are now living

9. Have a look at this card please. How would you describe the atmosphere of the environment you live in?

	ABSOLUTELY FALSE	PARTLY TRUE	ABSOLUTELY TRUE
1. boring	1 2 3 4 5 6 7		
2. peaceful	1 2 3 4 5 6 7		
3. cheerful	1 2 3 4 5 6 7		
4. depressing	1 2 3 4 5 6 7		
5. sad	1 2 3 4 5 6 7		
6. tense	1 2 3 4 5 6 7		
7. exciting	1 2 3 4 5 6 7		

+-----+
 |8. warm and friendly | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+

10. And could you tell me what your environment is like on closer inspection?

ABSOLUTELY FALSE PARTLY TRUE ABSOLUTELY TRUE

+-----+
 |1. safe | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |2. urban | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |3. on a human scale | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |4. nice | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |5. crowded | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |6. airy, spacious | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |7. busy, varied | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+
 |8. dangerous | 1 2 3 4 5 6 7 |
 +-----+

11. Do you

3 - often,

2 - rarely, or

1 - hardly ever talk to other residents, acquaintances, neighbours, relatives about the problems of your district/village/city?

12. About how many people in the neighbourhood do you think would volunteer to agitate for some cause that affects the whole community?

..... (number of persons)

13. If suddenly you found yourself facing some sort of serious problem (for instance, you had to obtain some rare, foreign medicine, or an official licence/permission very urgently), what would you do?

- 4 - take the matter into your own hands?
- 3 - have a word about it with an acquaintance "up there"?
- 2 - ask a neighbour, a friend or a relative for advice?
- 1 - wouldn't know what to do?

14. How many people in this neighborhood are known as "ombudsmen" who are usually able to give advice, sort out grievances etc?

..... (number of persons)

15. What percentage of local residents participate in social activities (clubs, societies, parties etc)?

..... (%)

16. When people in this constituency are confronted by a problem which affects many people (for instance, issues concerning housing or the local school), what do they usually do?

- 6 - the whole community comes together to decide what to do
- 5 - a few very active people sort the matter out on behalf of the others as well
- 4 - people come together, but they only talk about the problems, taking action is everybody's personal affair
- 3 - only old acquaintances seek to settle matters conjointly
- 2 - the more competent members of the community look after their own interests
- 1 - nobody knows what to do

17. Please look at this card and select those THREE forms of information/communication which (in your opinion) would be the most effective for authorities/local government to keep in touch with residents so that the best possible decisions are made regarding local issues, bearing in mind the interests of local residents to the highest possible degree.

- 1. handouts
- 2. posters
- 3. newspaper articles
- 4. local TV and radio broadcasts
- 5. mass mailings
- 6. individual public meetings held at prearranged times
- 7. local public opinion surveys
- 8. probing public opinion through well-known, active local figures
- 9. local referendums

10. repeated community forums

18. And which of these forms of information/communication are actually used in this area?

1. handouts
2. posters
3. newspaper articles
4. local TV and radio broadcasts
5. mass mailings
6. individual public meetings held at prearranged times
7. local public opinion surveys
8. probing public opinion through well-known, active local figures
9. local referendums
10. repeated community forums

19. Do you know of any voluntary organization committed to defending/representing the interests of local residents?

20. In your opinion what percentage of residents regularly contact in person the local government about administrative issues?

..... %

21. To what extent in your opinion can a local representative influence decisions? Please score again. **1 = no leverage at all, 5 = very significant leverage.**

22. And how would you score the leverage of residents? Please score as above.

22. And to what extent does the local government interfere with people's lives?

24. On this card you can find some phrases which are often heard nowadays. Every one of them begins with the word "Hungarian". Some of them you will probably find important, but there may be some which you find unintelligible, utterances devoid of content.

First of all, please select the ones you find unintelligible.

WHEN THE SELECTION IS MADE:

And now please select the ones which you think are crucial for the future of the country.

1. Hungarian steel
2. Hungarian constitution
3. Hungarian face
4. Hungarian goods
5. Hungarian state
6. Hungarian Gipsies
7. Hungarian democracy
8. Hungarian life
9. Hungarian interests
10. Hungarian intelligentsia
11. Hungarian way of thinking
12. Hungarian soil
13. Hungarian independence
14. Hungarian fatherland
15. Hungarian hero
16. Hungarian humour (wit)
17. Hungarian truth (justice)
18. Hungarian industry
19. Hungarian education
20. Hungarian taste
21. Hungarian trade (commerce)
22. Hungarian Christianity
23. Hungarian middle class
24. Hungarian community
25. Hungarian mission
26. Hungarian work
27. Hungarian worker
28. Hungarian past
29. Hungarian art
30. Hungarian peasant
31. Hungarian money
32. Hungarian citizen (bourgeois)
33. Hungarian destiny
34. Hungarian freedom
35. Hungarian spirit (intellect)
36. Hungarian socialism
37. Hungarian science
38. Hungarian patience
39. Hungarian blood

40. Hungarian Jewry

25. On these cards you will find some qualities often attributed to individual ethnic groups. Please select the ones applicable to Hungarians first.

ONCE THE SELECTION HAS BEEN MADE:

Now, I would ask you to make your selections regarding other ethnic groups living in Hungary.

First, which qualities do you think apply to Gipsies?

ASK ABOUT JEWS, ROMANIANS, GERMANS, SLOVAKS IN THE SAME WAY.

1. conscientious
2. avaricious
3. brave
4. peaceful
5. unintelligent
6. proud
7. aggressive
8. parasitical
9. superficial
10. rich
11. hypocritical
12. lazy
13. unreliable
14. intelligent
15. conceited
16. selfish
17. loyal to the tribe
18. dirty
19. generous
20. modest
21. lacking unity
22. hard-working
23. hospitable
24. cheerful

26. I am going to read out some statements you can often hear nowadays. Please tell me whether you agree with them or not.

1. After the change of system the old Hungary of feudal lords seemed to be coming back.
2. The last few years failed to bring real democracy.
3. The church should not meddle in so many things.
4. Hungary is very likely to regain her status of being the country of three million beggars.
5. Nearly the whole country has been sold to the West.
6. There is nobody to sort out all the mess in this country.
7. If it goes on like this, the country will be flooded by immigrants.
8. The communists always get away with it and maintain their ground; even now it's them who are in the key positions.
9. No government has ever managed to dispose of those who thrive on corruption.
10. It's increasingly difficult to find a place where you don't bump into Gypsies.
11. Hungarian foreign policy is far from doing its best to avoid armed conflict with our neighbours.
12. Major political forces are out to orientate the nation toward nationalism and racism.

30. Suppose your son/daughter makes friends with an Arab. What would you say to your son/daughter?

And what would you say if your son/daughter made friends with a/an...

TEXT ON THE CARD:

3 - I don't want you to associate with such a person.

2 - You can be friends with him/her if you like, but please don't bring him/her to our house.

1 - It's all right if you are friends, and you can as well bring him/her round if you like.

9 - It's up to you who you make friends with.

1. Arab?
2. Hungarian citizen of German nationality?
3. Hungarian citizen of Slovak nationality?
4. Hungarian citizen of Serbo-Croat nationality?
5. citizen of the former Yugoslavia?
6. Romanian from Rumania?
7. Hungarian from Rumania?
8. citizen of the former Soviet Union?
9. Gypsy?
10. Jew?
11. Asian (Vietnamese, Chinese)?
12. Black?
13. skinhead?
14. ex-convict?
15. homosexual?
16. drug addict?
17. child in care?
18. foreigner employed in Hungary?
19. refugee?

PERSONAL DETAILS

1. SEX OF RESPONDENT

1 - male

2 - female

2. Year of birth?

.....

3. What educational level have you attained?

.....

- 1 - never attended school
- 2 - basic education to 5th grade
- 3 - basic education to 7th grade
- 4 - basic education to 8th grade
- 5 - middle level vocational training
- 6 - secondary or high school
- 7 - college or technical school at higher level
- 8 - university degree
- 0 -

4. Do you work or pursue any gainful activity?

01 - yes -----

- no ---- is/lives on 02 - 3 years' maternity benefit
- 03 - pension
- 04 - disability pension
- 05 - unemployment benefit
- 06 - housewife
- 07 - student
- 08 - widow's pension
- 09 - other inactive income
- 10 - other dependant

5. What is/was your (last) occupation?

- 01 - smallholder
- 02 - self-employed craftsman or retailer
- 03 - entrepreneur, free-lancer with college/university degree
- 04 - entrepreneur, free-lancer without college/university degree
- 05 - shopfloor manager
- 06 - skilled worker
- 07 - semi-skilled worker
- 08 - unskilled worker
- 09 - senior executive
- 10 - line manager
- 11 - junior executive
- 12 - clerical with college/university degree
- 13 - clerical with secondary school education
- 14 - clerical with basic education

6. What sector do you/did you last work in?

- 1 - industry
- 2 - the construction industry
- 3 - agriculture
- 4 - transport/communication/water management
- 5 - commerce
- 6 - the service sector
- 7 - health
- 8 - culture/education
- 9 - the civil service

7. Type of employment

- 1 - state owned company
- 2 - public institution (eg. school, hospital, local government)
- 3 - co-operative
- 4 - self-employed
- 5 - private enterprise
- 6 - other, please specify:

8. What is your overall net monthly income?

.....forints

9. How many persons, including you, does your household number?

10. Please enumerate all members of your household, specifying the educational level attained by each, and their years of birth.

11. What is the overall family income per month? Please include your income as well.

16. Which of the following statements would you say best applies to you?

- 1 - I'm religious, and follow the doctrines of my denomination.
- 2 - I'm religious in my own way.
- 3 - I believe in God, but I'm not religious.
- 4 - I'm not sure whether I'm religious or not.

- 5 - I'm not religious, I don't care about such stuff.
- 6 - I'm not religious, because I'm convinced that religion is untrue.
- 7 - other, please specify:.....

17. Which of the following statements would best apply/have best applied to your father?

- 1 - I'm religious, and follow the doctrines of my denomination.
- 2 - I'm religious in my own way.
- 3 - I believe in God, but I'm not religious.
- 4 - I'm not sure whether I'm religious or not.
- 5 - I'm not religious, I don't care about such stuff.
- 6 - I'm not religious, because I'm convinced that religion is untrue.
- 7 - other, please specify:.....

18. Which of the following statements would best apply/have best applied to your mother?

- 1 - I'm religious, and follow the doctrines of my denomination.
- 2 - I'm religious in my own way.
- 3 - I believe in God, but I'm not religious.
- 4 - I'm not sure whether I'm religious or not.
- 5 - I'm not religious, I don't care about such stuff.
- 6 - I'm not religious, because I'm convinced that religion is untrue.
- 7 - other, please specify:.....

19. Have a look at these cards, please. How would you describe the neighbourhood where you live? What sort of social group do most residents belong to?

- 6 - upper class, well-to-do people in top positions
- 5 - people in well-paid jobs, entrepreneurs, people with no financial problems
- 4 - people who work a lot and normally obtain everything they need
- 3 - hard-working people who can make ends meet, although not without problems
- 2 - people who eke out a rather meagre existence, and can be regarded as living below the poverty line

1 - poverty-stricken people living on odd jobs, down-
and-outs

20. Now think of yourself personally. Where would you choose to live if it was up to you?

1 - Rózsadomb, Castle District (elite zones)

2 - Buda Hills (well situated green belt)

3 - inner city districts

4 - green suburbs

5 - housing estate

6 - somewhere near the city

7 - a place where you can live decently, there is
quiet, cleanliness, green areas

8 - a place with good supply, transport, urban
lifestyle

9 - near my children, parents, workplace

10 - I'd rather stay where I'm living

11 - provincial town (would stay, not go to Budapest)

12 - village (would stay, not go to Budapest)

13 - it's all the same as long as I have somewhere to
live

21. Do you expect anybody in your household to lose their job?

2 - yes

1 - no

9 - there is/are already unemployed people in the family

22. Is there anybody in the family (including you) who participates in some sort of enterprise or business venture?

23. What is it?

24. How successful are your business ventures?

THE MOST SUCCESSFUL IF THERE ARE MORE THAN ONE!

5 - it's successful even on the long term

4 - it's successful at the moment

3 - we can just manage to stay afloat

2 - things aren't going very well, will switch
over to something else

1 - will probably have to give up the business

25. How many people out of 100 in this neighborhood do you think would need some sort of relief?

.....

26. And how many applicants out of 100 do you think would be actually granted aid?

.....

Type of house the respondent lives in:

Rural area: 01 - temporary accommodation in a village

02 - farmhouse

03 - traditional peasant's house

04 - country house with garden

05 - villa

06 - building including several apartments (urban type)

07 - other:

Urban area: 08 - farmhouse

09 - house with one apartment and small yard

10 - house with more than one apartment and small yard

11 - temporary accommodation in a town, mews

12 - old building, originally tenement (now sold)

13 - "modern" tenement or owner-occupied block, built after 1930

14 - modern housing estate, not prefabricated

15 - modern, prefabricated housing estate

16 - modern owner-occupied block with garden

17 - villa

18 - old villa divided into owner-occupied flats or converted into small tenement

19 - town house with garden

20 - other: